TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DÜNYEVİLEŞME VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

Murat KALIÇ

Ankara 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DÜNYEVİLEŞME VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

Murat KALIÇ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ankara 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN PSİKOLOJİSİ)

DÜNYEVİLEŞME VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE

BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN	**……..**
2- Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ	**……..**
3- Prof. Dr. Abdülkadir ÇEVİK	**……..**
4- Dr. Öğretim Üyesi Fatıma Zeynep BELEN	**……..**
5- Dr. Öğretim Üyesi Elif KARA	**……..**

Tez Savunması Tarihi

11/08/2021

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN danışmanlığında hazırladığım "Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Ankara 2021)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

11/08/2021

Murat KALIÇ

İmza

ÖNSÖZ

Bir aşkın varlığa/Yaratıcıya inanma ve bu inanç doğrultusunda eylemler ortaya koyma yönüyle din olgusu, insana hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmanın yol ve yöntemlerini göstermektedir. Vahiy ve sünnetin gerçek bilgisiyle yaşamına ideal manada yön verme çabası gösteren bir Müslüman için dünyevi ve uhrevi boyut, ontolojik olarak hem zihinsel hem pratik açıdan bir problem konusu değildir. Fakat modern zamanın ortaya koyduğu imkânlarla, bireysel/toplumsal değişim ve dönüşümle yüzleşen dindar birey için bugünkü gelinen noktada, dünyevi ve uhrevi boyuta anlam yükleme ve bu doğrultuda davranış ortaya koyma pratikleri idealden uzaklaşma seyrindedir. Nitekim günümüz dindarlığının dinî ve dünyevi kutup arasında sıkışarak düşünce yapısı ve yaşam tarzıyla seküler çıktılar ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Hâl böyleyken, dindar bireylerin dünyevileşme ile ilişkisini ölçme ve değerlendirmeyi gaye edinen bu çalışmanın, dolaylı yönden İslam dininin ideal güzelliklerini ortaya koyma misyonunu deruhte ettiği düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırmanın, kişinin öz benliğini tanımaya, içinde bulunduğu süreçleri anlamlandırmaya, dinî yaşamındaki psikolojik ve manevi ihtiyaçlarını tespit edip bu anlamda güçlenmesine katkı sunması umulmaktadır.

Dünyevileşme ve dindarlık ilişkisinin araştırıldığı bu çalışma, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları, sayıltıları ve temel kavramları hakkında bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, çalışmanın esasını teşkil eden dünyevileşme ve dindarlık ilişkisi ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve üzerinde durulmuştur. Çalışmanın yöntem kısmını oluşturan üçüncü bölümde; araştırmanın modeli, hipotezleri, soruları, yöntemi, çalışmanın örneklemini oluşturan gruba ait veriler ve kullanılan ölçme araçlarına dair bilgiler yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise araştırmaya katılanların dünyevileşmeye dair yaklaşımlarının, çeşitli değişkenler karşısındaki durumunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede katılımcıların dünyevileşme ile ilişkisi, çalışmada

kullanılan ölçeklerden elde edilen bulgular ışığında tasvir edilmiş ve araştırmaya katılanların sosyo-kültürel/demografik niteliklerine göre dinî yönelim ve Tanrı algılarında ortaya çıkan farklılaşmalar tespit edilerek yorumlanmıştır. Söz konusu çalışma, elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirmelerin yapıldığı sonuç ve alana ışık tutacak öneriler bölümü ile tamamlanmıştır.

Bu araştırmanın özgün bir konu ekseninde şekillenmesine fikri zemin hazırlayan, hoşgörülü yaklaşımı ve destekleyici tutumu ile beni cesaretlendirerek bu çalışmanın ortaya çıkmasına çok önemli katkılar sunan danışman hocam Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN'a teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca araştırmanın yürütülmesinde değerli fikir ve katkılarından istifade ettiğim Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ'e, Prof. Dr. Abdülkadir ÇEVİK ve diğer hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum. Sahadan elde edilen verilerin işlenmesi, sınıflandırılması ve değerlendirilmesindeki değerli katkılarından dolayı Mehmet Berkay KANDERUN'a teşekkür ediyorum. Bu çalışmaya katılmayı kabul eden, sorduğumuz sorulara sabırla ve cevap veren tüm katılımcılara samimi, içten ve duyarlı yaklaşımları sebebiyle teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu meyanda, varlıklarından her zaman destek aldığım merhum babama ve anneme minnettarlığımı teşekkürle ifade etmeyi borç biliyorum. Bu uzun soluklu çalışmanın beraberinde getirdiği yoğunluğu sabır ve anlayışla karşılayan, sıkıntılarımı paylaşan, her daim yanımda olarak bana cesaret veren değerli eşime, mutluluk ve gurur kaynağım sevgili çocuklarıma çok teşekkür ediyorum.

Murat KALIÇ

Ankara 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ii

İÇİNDEKİLER iv

TABLOLAR DİZİNİ viii

ŞEKİLLER DİZİNİ xiii

KISALTMALAR xiv

1. GİRİŞ 1

1.1. Araştırmanın Problemi 1

1.2. Araştırmanın Amacı 3

1.3. Araştırmanın Önemi 4

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları 5

1.5. Araştırmanın Sayıltıları 6

2. KURAMSAL ÇERÇEVE 8

2.1. Dünyevileşme 8

2.1.1. Sekülerleşme 14

2.1.2. Dünyevileşme ve Din 26

2.1.3. Dünyevileşmenin Sebepleri 32

2.1.4. Dünyevileşmenin Etkileri 52

2.1.5. Dünyevileşme ve Kişilik 68

2.2. Din ve Dindarlık 80

2.2.1. Din 80

2.2.2. Dindarlık 87

2.2.3. Dindarlığın Boyutları 93

2.2.3.1. Dindarlığın Yatay Boyutları 93

2.2.3.2. Dindarlığın Dikey Boyutları 100

2.2.4. Dindarlık ve Kişilik 105

2.3. İlgili Literatür 111

3. YÖNTEM 119

3.1. Araştırma Modeli 119

3.2. Araştırma Hipotezleri 120

3.3. Araştırma Soruları 121

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi 122

3.5. Veri Toplama Araçları 123

3.5.1. Kişisel Bilgi Formu 124

3.5.2. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği 125

3.5.3. Seküler Tutum Ölçeği 127

3.5.4. Tanrı Algısı Ölçeği 129

3.6. Araştırma Verilerinin Analizi 130

4. BULGULAR 132

4.1. Demografik Bilgilere Yönelik Bulgular 132

4.2. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları 134

4.3. Dinî Yönelim Ölçeği İle İlgili Bulgular 137

4.4. Tanrı Algısı Ölçeği İle İlgili Bulgular 155

4.5. Seküler Tutum Ölçeği İle İlgili Bulgular 167

4.6. Dinî Yönelim, Tanrı Algısı ve Seküler Tutum İle İlgili Bulgular 182

4.6.1. Seküler Tutum ve Dinî Yönelim İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları 186

4.6.2. Tanrı Algısı ve Dinî Yönelim İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları 192

4.6.3. Seküler Tutum, Tanrı Algısı İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları 197

4.7. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları 200

5. TARTIŞMA 201

5.1. Dinî Yönelim 201

5.2. Tanrı Algısı 212

5.3. Seküler Tutum 218

5.4. Dinî Yönelim, Tanrı Algısı ve Seküler Tutum İlişkisi 228

6. SONUÇ 234

ÖNERİLER 239

Uygulamaya Yönelik Öneriler 239

Araştırmalara Yönelik Öneriler 241

KAYNAKÇA 243

EKLER 260

EK-1: Bilgilendirilmiş Onam Formu 260

EK-2: Sosyo-Demografik Bilgi Formu 261

EK-3: Dini Yönelim Ölçeği 263

EK-4: Tanrı Algısı Ölçeği 264

EK-5: Seküler Tutum Ölçeği 265

EK-6: Ölçek Kullanım İzni 266

EK-7: Etik Kurul İzni 269

ÖZET 271

ABSTRACT 273

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3. 1: Araştırma Hipotezleri 121

Tablo 3. 2: Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği Puan Değeri ve Ortalama Aralığı 125

Tablo 3. 3: Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği Alt Boyutları 126

Tablo 3. 4: Seküler Tutum Ölçeği Puan Değeri ve Puan Değeri ve Ortalama Aralığı 127

Tablo 3. 5: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutları 128

Tablo 3. 6: Tanrı Algısı Ölçeği Puan Değeri ve Ortalama Aralığı 129

Tablo 3. 7: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutları 130

Tablo 4. 1: Demografik Bulgular-1 132

Tablo 4. 2: Demografik Bulgular-2 133

Tablo 4. 3: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Sonuçları 134

Tablo 4. 4: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları 135

Tablo 4. 5: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları. 137

Tablo 4. 6: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları 139

Tablo 4. 7: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları 140

Tablo 4. 8: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Düzeyine Göre Analiz Sonuçları 142

Tablo 4. 9: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları 143

Tablo 4. 10: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mesleklere Göre Analiz Sonuçları 144

Tablo 4. 11: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları 145

Tablo 4. 12: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları 146

Tablo 4. 13: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları 147

Tablo 4. 14: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları 149

Tablo 4. 15: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları 150

Tablo 4. 16: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları 152

Tablo 4. 17: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanç Türüne Göre Analiz Sonuçları 154

Tablo 4. 18: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları . 156

Tablo 4. 19: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları 156

Tablo 4. 20: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları 157

Tablo 4. 21: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Analiz Sonuçları 158

Tablo 4. 22: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları 159

Tablo 4. 23: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Meslek Gruplarına Göre Analiz Sonuçları 160

Tablo 4. 24: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları 161

Tablo 4. 25: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları 162

Tablo 4. 26: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları 163

Tablo 4. 27: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları 163

Tablo 4. 28: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları 164

Tablo 4. 29: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları 165

Tablo 4. 30: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanca Göre Analiz Sonuçları 166

Tablo 4. 31: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları 167

Tablo 4. 32: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları 168

Tablo 4. 33: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları 169

Tablo 4. 34: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Analiz Sonuçları 170

Tablo 4. 35: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları 171

Tablo 4. 36: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Meslek Gruplarına Göre Analiz Sonuçları 172

Tablo 4. 37: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları 173

Tablo 4. 38: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları 173

Tablo 4. 39: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları 174

Tablo 4. 40: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları 175

Tablo 4. 41: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları 177

Tablo 4. 42: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları 179

Tablo 4. 43: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanca Göre Analiz Sonuçları 181

Tablo 4. 44: Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Arasındaki Korelasyon Analizi..... 182

Tablo 4. 45: Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Arasındaki Korelasyon Analizi 184

Tablo 4. 46: Tanrı Algısı ve Seküler Tutum Arasındaki Korelasyon Analizi 186

Tablo 4. 47: Dinî Yönelim Ölçeği ve Seküler Tutum Ölçeği Regresyon Analizi..... 187

Tablo 4. 48: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; İçsel Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 187

Tablo 4. 49: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Katı Kuralcı Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi..... 189

Tablo 4. 50: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Dışsal Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 190

Tablo 4. 51: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Sorgulayıcı Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi..... 191

Tablo 4. 52: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; İçsel Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 193

Tablo 4. 53: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Katı Kuralcı Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi..... 194

Tablo 4. 54: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Dışsal Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 195

Tablo 4. 55: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Sorgulayıcı Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi..... 196

Tablo 4. 56: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Sekülerlik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 197

Tablo 4. 57: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Modernlik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 198

Tablo 4. 58: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Rasyonellik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi 199

Tablo 4. 59: Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları 200

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3. 1: Araştırma Modeli.....120

KISALTMALAR

AFA : Açımlayıcı Faktör Analizi

DDY : Dışsal Dinî Yönelim

Hz. : Hazreti

İDY : İçsel Dinî Yönelim

KKDY : Katı Kuralcı Dinî Yönelim

KYTA : Korku Yönelimli Tanrı Algısı

maks. : Maksimum

min. : Minimum

MROS-R : Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği

ort. : Ortalama

p/ sig. : Anlamlılık

r : Korelasyon katsayısı

s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

SDY : Sorgulayıcı Dinî Yönelim

SK : Seküler Tutum

std. hata : Standart Hata

std. s. : Standart Sapma

SYTA : Sevgi Yönelimli Tanrı Algısı

TA : Tanrı Algısı

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

vs. : Vesaire

R^2 : Determinasyon katsayısı

β : Regresyon katsayısı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

İnsanlık tecrübesi göz önüne alındığında, din olgusunun mahiyeti ve fonksiyonu itibariyle insanları etkileyip şekillendirdiği bilinen bir hususdur. Nitekim din, insanı muhatap alırken onun zihinsel ve manevi dünyasına hitap ederek ona ontolojik anlam yüklemektedir. Hâl böyleyken din, insanın söz, tutum, tavır ve eylemleri üzerinde mutlak otorite vasfını her zaman gösteren bir olgu değildir. Özellikle sosyo-kültürel gelişme ve değişimler, insanın düşünce ve duygu dünyasında köklü etkilere sebep olmaktadır. Sözü edilen gelişme ve değişimler, bireyin yaşamına anlam katan dinî/ahlaki değer ve erdemlerin vasıf, boyut ve yansımalarına da doğrudan etki etmektedir. Kuşkusuz dindar öznenin hayatının tüm şubelerine tesir etme potansiyeli taşıyan en baştaki sosyo-kültürel değişim unsuru dünyevileşmedir.

Bireyin kendini dinsel kazanımlardan soyutlayarak dinden uzak bir hayat tarzı kurma gayreti, Allah'a kulluk ve yeryüzünü imar etme sorumluluğuyla doğrudan örtüşmemektedir. Dinin tüm buyruklarını zihin ve gönül düzleminde kabul eden bir Müslümandan sadır olan söz konusu menfi yansımaların din psikolojisi disiplini açısından ele alınmasının gerekliliği izahtan varestedir. Dolayısıyla, dindarlığın dünyevileşmeye evirilme sürecine dair teşhis ve tespitler bu noktada önem kazanmaktadır.

Buradan hareketle ifade edilecek olursa, dindar bireylerin birçok alanda etkinliğinin artmasıyla birlikte dini anlama, anlamlandırma ve yaşama konusunda geliştirdikleri tepkiler, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın konusunu, modern zamanda dindar bireylerin dünyayı algılayıp anlamlandırma ve bunu yaşama konu etmede gözlemlenen değişimin teorik zemininin

tahlil edilmesi; pratik boyutta ise araştırma verileri doğrultusunda dindar bireylerin dünyevileşme ile ilişkisini etraflıca ortaya koyan değerlendirmeler meydana getirmektedir.

Özetle çalışmanın temel problemini, dünyevileşme ve dindarlık olguları arasında var olduğu düşünülen ilişki ve bunun cinsiyet, yaş, medeni durumu, eğitim düzeyi, yerleşim yeri vb. değişkenlere göre farklılık gösterip göstermeyeceği oluşturmaktadır.

Bu itibarla söz konusu çalışma, aşağıda ifade edilen sorulara cevap bulma çabasının ürünüdür.

1. Dindarlık (dinî yönelim) düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Tanrı algısı düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Seküler/dünyevi tutum düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Seküler/dünyevi tutum ve Tanrı algısı, dinî yönelimi yordamakta mıdır? Tanrı algısı, seküler/dünyevi tutumu yordamakta mıdır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, kutsal ve geleneksel dinî paradigmayı derinden etkileyen dünyevileşme olgusu ile kendini dindar olarak tanımlayıp yaşamına bu doğrultuda yön veren bireyler arasındaki ilişki boyutunu tecrübi verilerden hareketle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ilgili literatür ışığında dünyevileşme ve dindarlık ilişkisinin teorik olarak ortaya konulmasını ve pratik hayata yansıyan boyutunu resmetmeyi gaye edinmektedir. Dinin bireysel ve toplumsal yansımalarını yakinen teşhis ve tespit etme, katılımcıların kendi biricik tecrübelerinden dine hangi perspektiften yaklaştığını öğrenme ve elde edilen enformasyondan hareketle genellemede bulunma gayesiyle yapılan bu araştırma, dindarlık algısı ve düzeyindeki farklılaşmaları ortaya koymayı, dünyevileşmenin sebepleri hususunda durum tespiti yapmayı, muhtemel problemleri ve bunlara yönelik çözüm yolları sunmayı önemsemektedir.

Bireyin kendini dindar olarak tanımlamasında hangi kriterleri merkeze aldığı, yaşanan sosyo-kültürel değişim süreçleri neticesinde dindarlık ve dünya algısının zihinlerde hangi formlara evirildiği sorularına cevap aranan bu araştırmada, elde edilen doneler doğrultusunda, dindar bireylerden sadır olan eylemlerin ifade ettiği süreci anlamlandırmak, çalışmanın öncelikli hedeflerinden biridir. Öte yandan, demografik ve bağlamsal değişkenleri merkeze alarak katılımcıların inanç boyutunu, dindarlık yönelimlerini, Tanrı algılarını ve dünyevileşme düzeylerini tahlil etmeyi ve bunların etki seviyelerini ortaya çıkarmayı önceleyen bu çalışmada, örneklem grubundan elde edilen verilerin, Türkiye dindarlığının dünyevileşme yönelimi hakkında önemli ipuçları vereceği düşünülmektedir.

Dindarlık olgusunun negatif yüklendiği inanç yönelimlerinden ateizm, agnostisizm ve deizmi benimseyen bireylerin dünyevileşme bağlamında Tanrı algıları ve sekülerlik tutumlarını tespit edip kıyaslamak, bu çalışmanın gayelerinden birini

oluşturmaktadır. Ayrıca, dünyevileşme neticesinde ortaya çıkan tablodan hareketle, dinin öngördüğü hayat tarzının ve bireyde var etmeyi hedeflediği temel amacın açığa çıkarılması da bu çalışmanın varlık sebeplerinden biridir. Diğer taraftan, moderniteden etkilenen bir din algısının/yaşantısının ve dindar tipolojisinin varlığını yok saymanın imkân dâhilinde olmadığını araştırma verileri çerçevesinde ortaya koymak, bu çalışmanın dolaylı hedefleri arasındadır.

Din psikolojisi alan çalışmalarında kullanılan metodoloji; betimsel, keşfedici ve açıklayıcı nitelikte olup, teorik çerçeve ile gözlem yoluyla sahadan elde edilen bulguların ilişkisini kontrol edip açıklamak ya da yeni yaklaşımları tespit ederek değerlendirmek amacına matuftur. Özetle, Türkiye dindarlığının dünyevileşme serencamı hakkında bir durum tespiti yapmayı hedefleyen bu araştırmanın metodolojik amacı, dünyevileşme ve dindarlık ilişkisini nicel ölçümler yoluyla ortaya çıkarıp betimleyici bir yöntem ile izah etmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bugüne kadar yapılan saha araştırmalarına bakıldığında, en başta teorik önemi haiz dünyevileşme olgusu hakkındaki değerlendirmelerde dindarlığın değişken bağlamında hak ettiği düzeyde ele alınmadığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, kendini dindar olarak tanımlayan bireylerin dünyevileşme realitesi ile dinî hayatın çeşitli boyutlarında tezahür eden dindarlıkları arasındaki ilişkinin tespiti, teorik yönden literatüre sağlayacağı katkının yanında, pratik hayatın içerisinde yer alan bir gerçekliğin ampirik bulgularla incelenecek olması açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma, katılımcıların öz psikolojik zeminleri ve yaşam olaylarını algılama biçimleri doğrultusunda tepki, tutum, tavır ve davranışlarını nicel veriler ışığında ortaya koyması

ve dünyevileşme neticesinde dindarların dinî yaşantılarına etki eden unsurların tespiti açısından önem taşımaktadır.

Dindar bireylerin dünyevileşme serüvenine etki eden süreçlerin teşhis ve tespit edilmesiyle sekülerleşme aşamasına gelmeden hedef kitleye manevi yönden yapılacak desteğin önemi izahtan varestedir. Bu açıdan modern zamanda dindarlığın en çok eleştiriye konu olan boyutu dünyevileşme ile ilgili analitik bir yaklaşımı benimseyerek bu konuda topluma ideal bir projeksiyon sunmasıyla önem arz eden bahse konu çalışma, dindar bireyin öz benliğini tanımaya, içinde bulunduğu süreçleri anlamlandırmaya, dinî yaşamındaki psikolojik ve manevi ihtiyaçlarını tespit edip bu anlamda güçlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kişisel gözlem ve deneyimlerden ziyade, bugüne değin ortaya konan çalışmalar neticesinde şekillenen dünyevileşme olgusunun, dindarlığın öz niteliklerini değiştirip dönüştürdüğü ön kabulünden hareket edildiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan, hem bireysel hem de toplumsal boyutta dikkat çeken, dindarlıkla ilgili yeni tutumların vücut bulmasına zemin hazırlayan bu değişimi etkileyen saiklerin akademik bir çalışmaya konu edilmesi, bireylerin manevi yaşantısına rehberlik etmede önemli görülmektedir. Dolayısıyla, modern zamanda dünyevileşme olgusunun dindar öznenin zihin/değer dünyası ve yaşam pratiklerini şekillendirmesine dair teşhis ve tespitte bulunmak, onun dinî yaşamına katkı sunacak teklifleri ortaya koyma açısından oldukça önemlidir. Bu da göstermektedir ki, dindar(lığ)ın dünyevileşme ile ilişkisinin din psikolojisi disiplini açısından ele alınması önem arz etmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu ampirik araştırma kapsamında elde edilen veriler, belirlenen örneklem ile sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışma, araştırmanın uygulama alanı olarak seçilen Mersin ili

örneklemi ile ilintilidir. Söz konusu örneklemden elde edilen bulgulardan yola çıkarak Mersin ili örneklemindeki katılımcılar konusunda genellemeye gidilerek dolaylı bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen verilerin geçerlik ve güvenirliği, kullanılan veri toplama araçları ile sınırlıdır. Dolayısıyla, araştırmaya konu olan Tanrı algısı, seküler/dünyevi tutum yönelimi ve dindarlık düzeyi, kullanılan ölçeklerin ortaya koyduğu nitelikler ile sınırlıdır. Demografik değişkenler ise cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir durumu, yerleşim yeri vb. ile sınırlı tutulmuştur. Bu çalışma, belirli bir evren ve mahdut bir zaman diliminde gerçekleştirildiğinden dolayı araştırmadan elde edilen neticeler de kesitsel olup uygulama süresiyle sınırlıdır. Bu meyanda, araştırmaya katılım sağlayanların inanç, duygu, düşünce ve yönelimlerinde değişiklik meydana gelebileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

1.5. Araştırmanın Sayıltıları

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda, çalışmaya yön verip planlamada etkili olan ve araştırmacıyı sonuca götüren bazı ön kabullerin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Birçok bilimsel araştırmada, bazı çıkış noktalarının kanıtlanmaya gerek görülmeden doğru kabul edilmesini gerekli kılan bu yargılar "varsayım" olarak nitelendirilmektedir (Karasar, 2014: 71).

Bu itibarla araştırma, aşağıda zikredilen sayıltılardan yola çıkmaktadır.

1. Modernite ile birlikte geleneksel din algısı ve dindarlık anlayışındaki hem şekil hem içerik açısından köklü değişim ve dönüşüme rağmen din olgusu, bireyin hayatında kurucu, şekillendirici ve belirleyici vasfını korumaktadır.
2. Son yıllarda yaşanan sosyo-kültürel gelişim ve değişimler, insanın düşünce ve duygu dünyasında köklü etkilere sebep olmakta ve bu süreç, en çok dinî hayatı

etkilemektedir. Söz konusu durum, katılımcıların inanç, değer, tutum, yönelim ve eylemlerinde gözlemlenebilir farklılaşmalara sebebiyet vermektedir.

3. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin, örneklem grubundaki katılımcıların dünyevileşme ile dindarlık yönelimleri arasındaki ilişkiyi açıklayacak güçte olduğu kabul edilmektedir.
4. Çalışmaya yön verecek metodolojinin, araştırmanın problem boyutunu çözecek ve amacını gerçekleştirecek güçte olduğu düşünülmektedir.
5. Araştırma örnekleminin, evreni temsil edici nitelikte olduğu kabul edilmektedir.
6. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının, ölçmek istediği hususu doğru ve güvenilir biçimde ölçme noktasında yeterli olduğu düşünülmektedir.
7. Bahsi geçen sınırlılık çerçevesinde, araştırmada kullanılan dünyevileşme ve dindarlık ilişkisine dair soruların; duygu, düşünce, tutum ve yönelimleri yansıttığı ve katılımcıların kendilerine yöneltilen soruları samimi, doğru ve anlayarak cevaplandırdıkları varsayılmaktadır.
8. Katılımcıların kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplardaki dünyevileşme ve dindarlık düzeylerinin gerçeği yansıttığı düşünülmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dünyevileşme

Tarihsel süreçte ilk kez XV. yüzyılda kiliseye ait mal ve mülkiyetlerin o günkü merkezi otoriteye teslimi neticesinde kullanılmaya başlanan dünyevileşme kavramı (Kurt, 2006: 268), sosyoloji sahasında daha çok sekülerleşme tartışmalarına karşılık gelen bir anlam havuzu içinde ele alınmaktadır. Haddi zatında bazı araştırmalarda "sekülerizm" kavramı, Türkçe'de "dünyevileşme" olarak ifade edilmektedir. Nitekim "sekülarizasyon" kavramına "dünyevileştirmek"; "dünyalık yapma, dünyalaşma, dünyalaştırma" gibi birbirine yakın manalar verilmektedir (İşliyen, 2018: 32). Her ne kadar Türkçe'de, "seküler-dünyevi" ve "sekülerleşme-dünyevileşme" kavram grupları arasında anlam yakınlığı/birliği olduğu ifade edilse de bu kavramların ortaya çıktıkları sosyal ve kültürel çevreler düşünüldüğünde, birbirlerinin anlam bütünlüğünü açıkça karşılayamadıkları mülahaza edilmektedir. Dolayısıyla, Türkçe'de kullanılan 'seküler' ifadesinin 'dünyevi'; 'sekülerleşme' fenomeninin de 'dünyevileşme' formunda dile getirilmesinin hedeflenen içeriği açıklamaktan uzak olduğu savunulmaktadır (Kirman, 2005: 52).

"Dünyevileşme" ile "sekülerleşme" kavramları arasında belirli bir ayırım olduğunu dile getirenlerin meseleye daha çok İslam dini açısından yaklaştıkları dikkat çekmektedir. Bu durumun yansıması açısından, sekülerleşmenin çeşitleri bağlamında zikredilen "açık sekülerleşme"nin "sekülerleşme"; "örtük sekülerleşme"nin de "dünyevileşme" kavramına karşılık geldiği belirtilmektedir (Demir, 2019: 17-18). Bununla birlikte içerik, kapsam, çağrışım ve gözlemlenen neticeleri itibariyle sekülerleşme yerine; hususilik, anlam yakınlığı, kullanım ve ifade kolaylığı vb. gerekçelerden dolayı dünyevileşme kavramının kullanılabileceği düşünülmektedir (Aydınalp, 2018: 22-23).

Buradan hareketle, sekülerizm kavramının anlam, mahiyet ve kapsam açısından dünyevileşme kavramıyla örtüşmediğini ifade etmek gerekir. Esasen Batı tandanslı bir kavram olan sekülerizm, kaynağı itibariyle dinî kurumlara ve din adamlarına karşı olma durumunu ifade etmektedir. Hâl böyleyken, Müslümanlar nezdinde böyle bir problem alanı söz konusu değildir. Burada asıl sorun, dinî yaşantının zayıflaması, dinden uzaklaşılması ve nihayetinde Müslümanların, dini ideal düzeyde anlayamayıp meselelere çözüm üretememeleridir. Bu itibarla, Müslüman zihnindeki dünyevileşme ile Batı'nın bu kavrama yüklediği anlam aynı değildir. Bu da sekülerizm ve dünyevileşme kavramlarının farklı içerikleri ifade ettiğini göstermektedir. Buna göre sekülerizm, dünyaya tamamen küsen bir dinî anlayışın yanlışlığını deklare etmek için ortaya çıkan bir hareket iken dünyevileşme, dini ihmal edip dünyaya aşırı meyletmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla, sekülerizmde küsülen dünya ile barışma çabası göze çarparken, dünyevileşmede dünyaya yönelik aşırı meylin varlığı söz konusudur (Mutlu, 2010: 8).

Can'a (2009) göre dünyevileşme, Yaratıcının insanoğluna ideal olarak ortaya koyduğu yaşam tarzından meyletmenin en alt basamağıdır. Dolayısıyla bireyin, dünyevileşme ile başlayan zihinsel kırılmaya karşı gereken tedbirleri almayıp bunu meşrulaştırması durumunda bir sonraki adım olan sekülerleşme realitesi ile karşılaşması muhtemeldir (Can, 2009: 75-81). Bu da dünyevileşme ve sekülerleşme kavramlarının birbirlerinden farklı varlık alanı olduğunu göstermektedir.

Dünyevileşme, ele alındığı anlam düzlemine göre kendisinden çıkarımda bulunulup tanımlanabilecek bir kavramdır. Bu açıdan dünyevileşme; düzey, kapsam, boyut ve nitelik yönünden 'düz bir çizgi' değildir. Dolayısıyla dinin bireysel, toplumsal ve kurumsal fonksiyonlarıyla vizyonunun silinip yok olması/azalması ve(ya) daralması/farklılaşması ve(ya) yeni anlamlar yüklenmesi birbirinden çok farklı varlık alanlarıdır. Bununla birlikte, sözü edilen silinme, azalma, daralma, farklılaşma ve

tekrardan yorumlanma süreçlerinin bireysel seviyedeki anlamı ile toplumsal ve kurumsal boyuttaki karşılıklarının birbirinden farklı olması mümkündür (Aydınalp, 2018: 175).

Dünya ile yakın ilişkiler kurma ve dünyaya karşı özel bir tavır ve tutum sergileme anlamıyla öne çıkan dünyevileşme fenomeni, insanla ilgili birçok boyutu içine almaktadır. Bireyin zihin ve inanç dünyasını, öznel ve toplumsal yaşamını doğrudan etkileyen dünyevileşme, dinin meşru kabul etmediği alana girme ve dünyaya ait işlerin yine dünyaya ait kurallarla yönetilmesi bağlamında iki farklı anlamda ele alınmaktadır. Buna göre dünyevileşme; "dünyanın cazibesine kapılma, onun esiri hâline gelme, imanî, ahlaki, sosyal, ticari vb. meselelerin bütününde emeği, gücü ve imkânı dünyevî unsurlara yoğunlaştırma" şeklinde tebarüz etmektedir (Karacelil, 2008: 11).

Bu manada dünyevileşme, "ahiret hayatını ve hesabı flulaştırarak kişiyi dünyevi haz ve yaşamın içine hapsetme" anlamı taşımaktadır (Tekin, 2008: 18). Bahse konu kavram, "dinî düşünce, muamelat ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç, dinî inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlaki hayatından uzaklaştırılması, mistisizm dâhil tüm dinî konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme, dinî otoritenin gerilemesi, dinî olanın karşıtı" gibi çeşitli yönlerden tanımlanmaktadır (Altıntaş, 2005: 44). Bu çerçevede bahsi geçen kavram, bireysel/toplumsal hayattaki yerleşik dinsel/ideolojik standart ve kuralların ayırt edici ve biçimlendirici olarak bireysel motivasyon ve davranışa kaynaklık etme bağlamında işlevini yitirmesi şeklinde ele alınmaktadır (Yıldırım, 2018: 48-49).

Hocaoğlu (1995), dünyevileşmeyi; "İçinde yaşanılan bu dünyanın meşru bir biçimde sevilmesi, kendisine dört elle sarılınması gereken bir varlık alanı olduğu, yani bu dünyanın hem bir varlık olarak hem de bir hayat alanı olarak meşrulaştırılması gerektiği fikridir" (Hocaoğlu, 1995: 92) şeklinde betimlemektedir. Bayrakdar'ın (2012) söz konusu kavrama yaklaşımı ise; "Bir Müslüman için dünyevileşme, inandığı gibi yaşamamaktır. Daha açık şekliyle dünyevileşme, İslam'ı gösteri, gösteriş ve bilinçsizce anlama,

anlamlandırma ve yaşama; neticede de İslam'ı yalanlama biçimidir" (Bayrakdar, 2012: 7) şeklinde göze çarpmaktadır. Bu mahiyeti dolaylı olarak destekleyen bir dünyevileşme tanımı da; "İnsanların, hayatı sadece dünya ile gerçeği ise algılanan, görülen, tecrübe edilen ile sınırlaması, varlığı tek boyutlu algılaması, kendilerini Allah'tan bağımsız (müstağni) görerek kendi öz benliğine yabancılaşması ve gaflete düşmesidir" şeklindedir (Reçber, 2001: 21).

Diğer taraftan dünyevileşme, Yıldırım (2018) tarafından; "Dünya-ahiret dengesinin dünya lehine bozulması, dünyada en güzel şekilde yaratılan (ahsen-i takvim) insanın zamanla aşağıların aşağısına (esfel-i sâfilîn) düşüş serüvenidir. Diğer bir deyişle, Allah'ı ve ahireti unutarak dine karşı kayıtsızlaşma, ahlaki ve dinî değerlere yabancılaşmaktır" tarzında anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2018: 51).

Dünyevileşme; "İnsanların en temel ilgi ve yöneliminin bu dünyanın dışından/ötesinden ve üstünden, sadece ve sadece bu dünyaya yönelmesi hareketidir. Bu, bu dünyanın bağlı olduğu mistik, metafizik ve dinî her çeşit düalizmden (iki dünya) arındırılmasını içermektedir. Bunun nihaî anlamı ise bütün hastalıkları ve günahlarıyla, bütün sağlık ve umutlarıyla sadece yeryüzü alanını kemaliyle ciddiye almaktır" şeklinde tanımlanmaktadır. Zihniyet bağlamında bu kavram, "dinin toplumda otoritesini yitirme süreci" olarak görülmektedir. Dolayısıyla dünyevileşme, bütün toplumlardaki yaşam olaylarının odak noktasını oluşturan dinî kurum ve pratiklerin çöküşe geçmesine; diğer bir ifadeyle, insanlık ailesinin üzerindeki 'kutsal kubbe'nin kalkmasına işaret etmektedir (Güler, 2002: 9-10). Bu açıdan dünyevileşmeyi; "dinin, siyasetin, ekonominin, bilimin, sanatın, kültürün vb. ruhu ve şekillendiricisi olmaktan çıkarılması, yani toplumsal evrenin hem 'form' hem de 'içerik' olarak dinden arındırılması" olarak anlamak mümkündür (Güler, 2001: 56). Söz konusu ifade, Yaratıcı ile ilişki açısından; "Bizatihi Allah'ı tanımama, O'na karşı istiğna, tekebbür, O'nu unutma, nimetlerini ve ayetlerini

görmezlikten gelme, yani nankörlük olarak ‘ahlaksızlık’ ” şeklinde izah edilmektedir (Güler, 2001: 43).

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve tarihsel süreçte kazandığı anlam zenginliği ile dinî ve felsefi yönü bulunan dünyevileşme kavramını serimleyici bir tarzda ele alanlar; “Dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, doğaüstü olayların tabii ve dünyevi olaylarmış gibi algılanması, insan aklının dinî ve metafizik bağlardan kurtarılması, dinin bir vicdan meselesi hâline getirilmesidir” şeklinde tarif etmektedir. Bu tanımlama girişimlerinden yola çıkarak dünyevileşmeyi; zihinsel ve pratik anlamda yaşama yön veren din olgusunun dünyaya dair tüm etkinliklerle bağının koparılarak dinin öznel bir yaşam tarzı hâline getirilmesi, yani dinin bireysel yaşama indirgenip toplumsal hayattan arındırılmış bir inanç ve ritüeller formuna evirilmesi olarak anlamak mümkündür (Yıldırım, 2018: 49). Bu ifadelerden, dünyevileşmede; öncesinde birey ve toplum üzerinde etkili olan dinî form ve buyrukların sonraki süreçte ayırt edici ve şekillendirici vasfını kaybetmesi ve kişinin eylemlerine motivasyon kaynağı özelliğini yitirmesi anlaşılmaktadır.

Din ve dünyanın yaptırım alanının ayrıştığı dünyevileşme olgusu, kavramsal içerik açısından ele alındığında, üç boyut göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle söz konusu kavramın akla önem verdiği görülmektedir. Burada temas edilen, birbiriyle irtibatlandırılması gereken olguları yakınlaştırıp ilişkilendiren ve son tahlilde, referansını ‘kutsala’ yaparak hayat bulan bir yaklaşımdan ziyade, ‘aşkın’ ile ilişkisi bulunmayan/zayıflayan ve dayanak noktasını insanın kendisinin belirleyen bir anlayıştır. Dünyevileşmenin ikinci boyutu, şimdi ile ilgili olma ve hazzı öncelemedir. Modernitenin baskın olduğu bu anlayışta, geçmişle irtibat kurmayı veya ona atıfta bulunmayı önemsemeyen, içinde bulunulan şartları daima önceleyen, her ne kadar gelecekle ilgili amaçlar vurgusunu dolaylı olarak taşısa da anı yaşamayı ve zevk almayı merkeze alan bir

yaklaşım söz konusudur. Sözü edilen kavramın üçüncü ve son boyutu ise kutsala atıfsızlıktır (Topgül, 2009: 54).

Bu noktada, eylemlerin arka planında sürekli olarak bir üst referans noktası belirleme ve ebedi hayata yönelme yerine, mevcut olguları takip edip bireyin kendi birikimi ile tecrübe edilen veya kendi kapasitesini aşan metafizik olaylar hakkında mutlak doğru hükümler verebileceğini; bir üst makama atıf yapmadan da insanın doğruyu bulabileceğini öngören bir anlayış barizleşmektedir. Bu boyutta, insanın kendi kendine yeterliliği ve hakikatin yegâne ölçüsünün insan olduğu iddiası ön plandadır. Söz konusu tavır son tahlilde, 'Tanrıya rağmen insana yer açma girişimi' olarak algılanmaktadır (Topgül, 2009: 54).

Dünyevileşmenin kavramsallaşma süreci, temelde iki aşamadan meydana gelmektedir. Buna göre ilk basamak, söz konusu kavramla ilgili Kur'ânî anlam çerçevesine giren; dinin hayattaki etkisinin daralarak dünyaya ait süreçlerle daha fazla hemhâl olma, dünya işlerinde boğulma ve dünya nimetlerine aldanma aşamasıdır. İkinci aşama ise bireyin dünyaya adaptasyon sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda dünyaya uyum, dinsel yapıyı korumanın yanında, güncel yaklaşımlarla merkezi dindarlıktan ayrılma ve yeni dünyevi koşullara uyum sağlamayı ifade etmektedir (Aydınalp, 2017: 98). Hâl böyleyken bu tasnifin başına, Güler'in (2001) dünyevileşme bağlamında belirttiği, yerde ve gökte bulunan ve hepsi Yaratıcının inayet, rahmet ve işaretine delalet eden varlıkların 'doğal şeyler' olarak algılanmasına dair yaklaşımını (Güler, 2001: 42) ilave etmek mümkündür.

Aydınalp (2018), dünyevileşme olgusunun tüm boyut ve vasıflarıyla ortaya konması ve belirli bir coğrafya özelinde daha detaylı incelenebilmesi için "özerk dünyevileşmeler" kavramını gündeme getirmektedir. Buna göre söz konusu kavram; "Ekonominin tetiklediği mekân ve zaman sıkışmaları yaşanan şehir hayatı içinde; içe dönük özgürlük ve bağımsızlık arzusu, dışa dönük geleneksel dinî normlardan

soyutlanma, çevre etkisinden ziyade 'vicdanıyla' uyumlu tercihler arama, şahsi düzen ve sınırları muhafaza kaygısı içinde nesneleşmeyi reddetme ve öznenin hangi dinî desen içinde nasıl bir pozisyonda kalacağını özel şartlarına göre kendisinin belirlemesiyle öne çıkan bir süreç" olarak tanımlanmaktadır. "İradi/isteyerek", "icbari/mecburen", "özdeşleşerek" ve "kanıksayarak" ortaya çıkabilen özerk dünyevileşme kavramı, mutlak ve bireye özgü tercihlerden ziyade, genellikle öğrenilen deneyimleri ifade etmektedir. Bu da dünyevileşmenin özne merkezli oluşundan çok, özneler arası etkileşim sürecinin bir ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre dünyevileşme dinamiklerinin, farklı sosyal koşullar altında, farklı seviyelerde dünyevileşmeye sebebiyet vereceği öngörüsünden hareketle, "özerk dünyevileşme" yerine "özerk dünyevileşmeler" ifadesini kullanmanın daha isabetli olacağı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan, zihinsel özgürleşmenin söz konusu olduğu bir dünyada hayata dair perspektif, arzular ve tercihler de doğru orantılı olarak özgürlüğe kavuştukça, bahse konu kavramın yansımaları daha fazla görünür olmaktadır (Aydınalp, 2018: 220-222).

2.1.1. Sekülerleşme

Sekülerleşme kavramı; etimolojik kökeni, Yunancadaki "aeon" sözcüğünün Latincesi olan "saeculum" kelimesine dayanmaktadır. Zamana (şimdi) ve mekâna (dünyevi) dair çağrışımları bünyesinde barındıran bir anlamsal içeriğe sahip söz konusu ifadeden türeyen "secularis" ise "saeculum'a ait olan" anlamını taşımaktadır (Kirman, 2005: 51). Sekülerleşme; sosyal bilimler, felsefe ve ilahiyat gibi değişik disiplinlerdeki farklı kullanımlarından dolayı üzerinde ittifak edil(e)meyen bir kavram olarak algılanmaktadır. Bunun başlıca sebebinin, dinî durum analizine dair farklı boyutların çeşitli tanımlamalar ve değerlendirmelerle neticelenmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Dobbelaere, 2018: 667).

Kavramsal olarak kullanımı, 1648 yılında imzalanan Westfalya Barış Antlaşması'na kadar giden sekülerleşme, temelde dinî otoritenin toplumsal unsurlar üzerindeki kontrolünü kaybettiği ve deneysel yöntemlerin, metafizik ya da tabiatüstü boyutu yansıtan sembol ve ritüellerin yerini doldurduğu farklı süreçleri kapsamaktadır (Wilson, 2015: 9). Tanrı ile uyuşmayan bir yaşam tarzı içeriğine sahip olan sekülerleşmenin, sonraki süreçte kilise hukuku ile sivil hukukun; kilise mülkiyeti ile sivil mülkiyetin sınırlarını tayin etmede kullanılan bir kavram olduğu belirtilmektedir (Swatos ve Christiano, 2002: 99).

"Dinî düşüncelerin, kurum ve pratiklerin sosyal öneminin azaldığı bir süreç" olarak ifade edilen sekülerleşme kavramı tarihsel seyirde; dinin anlam, sembol ve değerinin düşüşü, 'bu dünyaya' tamamen adapte olma, toplumun dinden uzaklaşması, dinî inanış ve yapıların yer değiştirmesi, dünyanın kutsaldan arındırılması ve "kutsal" olandan "seküler" olana meyletme gibi birçok farklı anlamda kullanılmıştır (Demir, 2019: 8-9).

Dinin "düşüşü" veya "kaybedilmesi" ile "dinî olanın seküler olandan ayrılması"nı ifade eden sekülerleşme teorisi, bir ideolojik izdüşüm olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan sekülerleşmenin zemininde; analize tâbi tutulmayan, birbiriyle ilintili olmayan, sistematik bütünlükten uzak varsayımlar söz konusudur (Hadden, 2002: 125, 140). Ayrıca sekülerleşme, dinin anlam ve öneminin marjinal konuma indirgendiğini belirtmek amacıyla kullanılan bir kavram olarak göze çarpmaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 155).

"Dinin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarındaki etkisini yitirme süreci" şeklinde tanımlanan sekülerleşme; kilise mülkiyetinin kaybedilmesi, kilisenin siyasal arenadan uzaklaşması, 'günah çıkarma' ihtiyacının hissedilmesi, dinî kurumların ruhban sınıfından ayrıştırılması; kültürel yapının kutsaldan ve mitolojik kaynaklardan arındırılması olarak ifade edilmektedir (Özay, 2007: 117-118). Bu bağlamda, "doğaüstü güçlerden veya

kutsaldan uzaklaşma yönünde gerçekleşen bir eğilim" olarak ifade edilen sekülerleşme kavramının, gündelik yaşamda dinin her geçen gün önemini yitirip etkisizleşmesi; buna karşılık, bilim ve aklın bireysel/toplumsal hayata hâkimiyeti bağlamında "dünyanın büyüden arınması" şeklinde anlaşıldığı belirtilmektedir (Kirman, 2016: 265).

Dinî bilincin, eylemlerin ve yapıların/kurumların toplumsal önemini yitirdiği bir süreç olarak belirginleşen sekülerleşme; dinin, toplumsal açıdan üstlendiği rolde marjinalleştiğini, metafizik etkenlerin otoriter gücünü yitirdiğini ve sosyal düzen için gerekli olan unsurların rasyonelleştiğini göstermektedir (Wilson, 2015: 12). Dolayısıyla söz konusu kavram, seküler boyutun kutsallaştırılıp yüceltilmesiyle beliren 'dinimsi yapılar'ın ve batıl inanışların toplumsal saygınlığının ve etki gücünün azalması olarak anlaşılmaktadır (Ertit, 2019: 47). Bu kapsamda sekülerleşme; kutsal yapıların metafizik yönden sorgulanması, dinî yapıların toplumsal otoritesinin zayıflaması, dinî kurumlara ait mülkiyetin kamulaştırılması, bilgi kaynaklarının doğaüstü ögelerden arındırılması, öbür dünyanın vaat edilen nimetlerini bırakıp bu dünyanın maddi imkânlarına yönelme şeklinde değerlendirilmektedir (Ertit, 2014: 32).

Temelde, dinî alanlar ve diğer sosyal yapılar arasındaki fonksiyonel farklılaşmaya dayandığı varsayılan sekülerleşme olgusunun, dinin başka boyutlardaki etki ve yetki gücünü kaybedip öznel dinî tercihlere zemin hazırlamasıyla yakından alakalı bir süreç olduğu belirtilmektedir (Tschannen, 2011: 956-957). Buna göre dinin, toplumdaki mutlak otoritesini kaybetmesiyle spesifik bir alana sıkışıp yalnızca kendi bağlıları üzerinde hakimiyet kurabileceği ileri sürülmektedir (Bell, 2014: 232).

Sekülerleşme, aktif toplumsal sürece karşılık gelirken, söz konusu sürecin bir ideoloji şeklinde kabullenilen yaşamsal pratiği "sekülerizm" kavramı ile ifade edilmektedir. Ayrıca 'seküler' ifadesi, dünya üzerinde meydana gelen modern olguları tasvir ederken, 'sekülerlik' ise hâlihazırdaki mevcut durumu nitelemektedir Bu çerçevede sekülerleşme kavramını, inanç merkezli bir realite olarak ele almaktan ziyade, zikredilen

sürecin sebep ve neticelerini bilimsel bir bakış açısıyla açıklamanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Kirman, 2005: 52). Buna göre "sekülerleşme", tarihi seyir içerisinde toplumsal değişim ve dönüşümlerle ilintili olarak herhangi bir siyasi girişim olmaksızın dinî inanç ve pratiklerde ortaya çıkan gerileme sürecini ifade etmektedir. "Sekülerizm" ise yapısal değişimleri gaye edinen ideolojik yaklaşımları, sosyal yapıları ve kültürü, dinden arındırmayı amaçlayan eğilim, yönelim ve projelere karşılık gelmektedir (Wilson, 2015: 10).

"Seküler" ifadesinin kilise hukuku bağlamında, dünyaya yönelip manastır yaşamını terk eden din adamları için kullanıldığı belirtilmektedir. Bu noktada seküler din adamlarının, dünya ile tüm irtibatını keserek yaşamını manastıra hasreden, evlenmeyip kendisini yalnızca din hizmetlerine adayan paydaşlarından farklı olarak dünya ile ilişkilerini devam ettirdikleri aktarılmaktadır. Kilise ile bağını tamamen koparmayan, toplumsal sorunlara dinî perspektiften yaklaşıp çözüm sunma gayretinde olan bahse konu din adamlarının, kilise dışında da varlıklarını devam ettirdikleri, din hizmeti ile birlikte, yaşamlarını devam ettirme adına dünyevi işlerle uğraştıkları ve evlenip yuva kurdukları ifade edilmektedir (Ertit, 2014: 32)

Sekülerleşme kavramının, din ve devletin birbirinden ayrılması veya bireylerin istedikleri yaşam tarzını ya da dini tercih edebilmeleri anlamında "laiklik" bağlamında kullanıldığı belirtilmektedir (Köse, 2014: 13). Dolayısıyla, dinin saygınlığını örseleyen, bireyi etkileme noktasında geçmişe oranla güç kaybeden, toplumsal açıdan belirleyici olma fonksiyonunu yitiren laiklik kavramının sekülerleşme ile özdeşleştirilmesinin hakikati yansıtmadığı ileri sürülmektedir. Buna göre sekülerleşme, din ile toplum arasındaki irtibatı; laiklik ise mutlak olarak din ve devlet arasındaki ilişkiyi merkeze almaktadır. Seküler insan topluluklarının laik olmayan devletlere aidiyeti; laik devletlerin de seküler olmayan toplumları bünyesinde barındırması, bu tespitin tipik bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Ertit, 2014: 50).

Tüm insan topluluklarında gözlemlenebilen tabiatüstü inançlara yönelik bağlılığı örseleyen bir süreç şeklinde anlaşılan sekülerleşme olgusunun (Kirman, 2005: 53), dinin tümden yok oluşu ya da bir "dinsizleşme" durumunu ifade etmekten oldukça uzak olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda sekülerleşme, inancın içsel boyutundan ziyade, dışsal tezahürlerinin incelenmesini konu edinmektedir. Dolayısıyla sekülerleşme, bireyin belirli bir dinî inanca yahut kutsala sahip olmasından çok, söz konusu metafizik üst yapının buyruk ve yaptırımlarının geçmişe nazaran yaşam pratiği hâline getirilip getirilmediğini ele almaktadır. Bu meyanda, dinî ritüellerini eksiksiz yerine getiren bir kimsenin sonraki süreçteki dinî kayıtsızlığının 'dinsizleşme' olarak anlaşılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu itibarla, bireysel ve toplumsal hayatta dinin etki boyutunun azalması ile dinin bütün unsurlarıyla bireyin ve(ya) toplumun yaşamından uzaklaşmasının birbirinden çok farklı durumlar olduğu belirtilmektedir (Ertit, 2014: 40).

Amman (2010), sekülerleşme olgusunu; birbirini destekleyen senkronik iki süreç olarak belirginleşen "açık" ve "örtük" sekülerleşme kavramları ile açıklamaktadır. Buradan hareketle 'açık sekülerleşme' kavramı, dinî pratik ve sembollerden uzak bir tutumla gündelik yaşamı var eden bir anlayışa karşılık gelmektedir. Buna göre, kendini 'inançsız' olarak betimleyen, 'din ile ilgisiz' olduğunu ifade eden ve yaşamında dinî emir ve yasakları 'umursamayan' bireyler "açık sekülerleşme" kapsamında değerlendirilmektedir. Toplumun belirli bir kısmının davranış tarzları ile alakalı olan "açık sekülerleşme"; inanç, değer ve tutum bağlamında gözlemlenen zihni değişim ve dönüşüm ile dinî duyarlılıkları azalmış/yok olmuş birey ve çevre için kullanılmaktadır. "Örtük sekülerleşme" ise inanç, ritüel ve sembol açısından dinî hassasiyetleri yüksek bireylerin gündelik hayatlarında gözlemlenen sekülerleşme eğilimine işaret etmektedir. Toplumun genişçe bir kesiminin davranış tarzı ile ilintili olan bu anlayış, dinî değerleri sahiplenmekle birlikte, eylemsel boyutta dinin tasvip etmediği davranışları sergileyerek

‘tutum-davranış uyumsuzluğu’ olarak ifade edilen bir tablo ortaya koymaktadır (Amman, 2010: 43-44).

İnsan davranışları içsel boyutta inanç, değer, tutum, istek ve gereksinimler tarafından; dışsal açıdan ise sistemsel yasalar ve toplumsal çevre kuralları marifetiyle düzenlenmektedir. Söz konusu etkenler, örtüşme veya çatışma ya da karmaşık bir etkileşim yoluyla davranışı meydana getirmektedir. Bu meyanda bilişsel psikoloji, güçlü inançların, sağlam değerleri; sağlam değerlerin de uyumlu davranışları ortaya çıkarabilen güçlü tutumları var ettiği gerçeğini kabul etmektedir. Bu açıdan, dışarıdan destek görmeyen inanç, değer ve tutumların aşınarak zayıflayacağı/değişeceği ve böylece, davranışı tayin edemez konuma geleceği ifade edilmektedir. Sözü edilen iki tablodan birincisinin “açık”; ikincisinin ise “örtük” sekülerleşme kavramlarıyla bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Amman, 2010: 64).

Dobbelaere’in (2015) kategorize ettiği üç boyutlu sekülerleşme tipolojisinin ilk aşamasını ‘toplumsal sekülerleşme’ oluşturmaktadır. Bu sürecin barizleşmesinde öncelikle, geleneksel toplum modelinden modern topluma geçiş süreciyle birlikte, toplumsal sistematik hiyerarşide yaşanan ‘fonksiyonel farklılaşma’nın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dobbelaere’e göre, din olgusunun merkezi konumundan toplumun herhangi bir alt sistemi hâline dönüşmeye başladığı söz konusu süreç, beraberinde modern toplumlarda kurumsal birtakım işlevsel değişim ve dönüşümlere kapı aralamış ve bunun neticesinde bilim, eğitim, siyaset, ekonomi, teknoloji vs. birçok alt sistem vücut bulmuştur. Hâl böyleyken, dinin toplumsal hayattaki baskın karakter özelliğini yitirip bazı fonksiyonlarını zikredilen alt sistemlere devretmesi ‘fonksiyonel rasyonalizm’in fitilini ateşlemiştir (Dobbelaere, 2015: 59).

Sekülerleşme tipolojisinde göze çarpan ikinci boyut, ‘kurumsal sekülerleşme’ olarak ifade edilen ve “kurum içi sekülerleşme” şeklinde de anlaşılması mümkün olan bir süreci betimlemektedir. Dobbelaere’e (2015) göre bu kategorinin oluşumunda,

1950'lerden sonra Avrupa'nın bazı bölgelerinde kilise tandanslı öğreticilerin yerini; üniversite mezunu ve mesleğinde ihtisas sahibi seküler öğretmenlerin doldurması önemli rol oynamıştır. Kilise öğreticilerinin birçok alanda güç ve hâkimiyet kaybetmesine sebep olan bu yapısal dönüşüm, başta öğretmenlik olmak üzere diğer mesleklerin profesyonelleşmesini beraberinde getirmiş ve özellikle dinî kurumların sekülerleşme sürecini hızlandırmıştır (Dobbelaere, 2015: 64).

Sekülerleşme tipolojisinin üçüncü ve son boyutu ise 'bireysel sekülerleşme' ya da 'bilincin sekülerleşmesi' olarak kategorize edilen bir sürece karşılık gelmektedir. Söz konusu realite, "dinî otoritelerin, her bir bireyin sahip olduğu inançlar, ibadetler ve ahlak ilkeleri üzerindeki hâkimiyetinin kaybolması"nı ifade etmektedir. Bu açıdan bireysel sekülerleşme, esasında dinî yapının yıkımından çok; kurumsal dinî örgütlenmelerin, bireyin dinî düşünce ve(ya) bilincine yönelik etkisinin yitirilmesi anlamına gelmektedir (Dobbelaere, 2015: 66). Bu meyanda sekülerleşmenin, bireysel bağlamda dine dair "güvenilir olma bunalımı"na sebebiyet verdiği ileri sürülmektedir. Bu itibarla sekülerleşmenin, hakikate ilişkin geleneksel dinî önermelerin zihinsel tatmini mümkün kılan boyutunun yıkımıyla neticelenen bir gelişme oluşundan hareketle ortaya çıkan tablonun, bilincin sekülerleşmesinin izdüşümü olduğu düşünülmektedir (Berger, 2011: 226).

"Toplum ve kültür alanlarının, dinî kurum ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreç" şeklinde anlaşılan sekülerleşme olgusunun, toplumsal boyutun dışında da varlık alanı oluşturduğu ifade edilmektedir. Özellikle felsefe, sanat ve edebiyat sahasında dinin müdahaleci özelliğinin kaybolmaya yüz tutması, bilimin tüm dünyada otonom ve seküler açıdan bayraklaşması süreci, düşünsel, kültürel ve estetik anlayışı direkt olarak etkilemektedir. Dolayısıyla toplumsal ve kültürel yönden sekülerleşmenin; bireyin, dinin yönlendirici özelliğinden kendisini soyutlayarak yaşamını yeniden anlamlandırma ve yorumlama çabasıyla bilinç düzeyindeki sekülerleşmeye zemin

hazırladığı varsayılmaktadır (Berger, 2011: 197). Bu bağlamda, bilinci sekülerleştiren faktörün, gündelik hayatı düzenleyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler olduğu düşünülmektedir. Buna göre modern bilim ve teknoloji, bireylerin yaşam problemlerine pratik çözümler sunan; dolayısıyla, baskın unsur olan dinin ve dinî sembollerin etki alanını sınırlayarak sekülerleşmenin ortaya çıkışında etkin rol oynamaktadır. Söz konusu teknolojik gelişmeler, yaşamın farklı boyutlarında gözlemlenen etkileri, fonksiyon ve sonuçları itibariyle bireyi 'aşkın' ile ideal irtibattan uzaklaştırmaktadır. Rasyonel anlayışın 'kutsal' üzerinde baskın olduğu bu yeni durum da Tanrı'nın 'güç kaybederek' 'bilimsel açıdan güncel olmadığı' fikrinin zihinlerde yer etmesine imkân sağlamaktadır (Kirman, 2005: 55; Bruce, 2015: 39).

Bilimin özellikle fonksiyonel etkinliklere tatbik edilmesi ve yeni teknolojik keşif ve dönüşümlerin hayatı kolaylaştırması, insanoğlunun 'kutsal' ile bağını örselemektedir. Nitekim kentleşme ve sanayileşme yöneliminin artmasıyla, öncesinde bireylerin yaşam algısı ve çabasına yön veren tabiatın eski hâkimiyetini yitirdiği belirtilmektedir. Metafiziğin gündelik yaşama müdahalesinin azalmasıyla birlikte zihinsel boyutta rasyonalitenin yükseldiği; insanın kendi potansiyeli ile şekillendirdiği bir çevrede yer edinmesiyle de metafizik, mistik, doğaüstü vb. düşünüş tarzlarının etkinliğini yitirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca insanın bireysel ihtiyaçlarını belirleme ve yönetme gücünün artmasıyla, sosyal refahın Tanrı'nın iradesinin aksine, toplumsal planlamaya bağlı olduğu düşünülmektedir (Wilson, 2015: 19). Özetle, rasyonelleşen toplumsal yapının doğaüstü inanışı benimsemeyeceği varsayımından hareketle, modern insanın zamanla doğaüstü güçlere dair inancını kaybedeceği düşünülmektedir. Böylelikle, insanoğlunun bilinç düzeyinde geçmişten bugüne var olan doğaüstü güçlere yönelik inancın 'ölmeye mahkûm olacağı' ifade edilmektedir (Köse, 2014: 16).

Taylor'a (2014) göre sekülerleşme; kamusal, teolojik ve toplumsal değişim/dönüşüm üzerinde etki göstermektedir. Bu açıdan kamusal alan, mutlak bir

varlıktan veya Tanrı'ya yönelik herhangi bir atıftan arındırılmış mekânları ifade etmektedir. Nitekim eğitim, kültür, ekonomi, siyaset vb. alanlarda yapılan değerlendirmelerin ve bu çerçevede uyulan kural, ilke ve prensiplerin çoğu zaman bireyleri bir inanışa ya da Tanrı'ya yönlendirmeyeceği düşünülmektedir. Diğer taraftan sekülerliğin kategorik olarak, kişilerin kiliseye gitmemeleri, dinî inanç ve pratikleri terk etmeleri; dolayısıyla, Tanrı'dan uzaklaşmaları ile eşdeğer bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Bu itibarla, tüm toplumların -zaman ve zemine göre farklılık gösterse de- sekülerleşme eğilimi gösterdiği belirtilmektedir. Üçüncü olarak, sekülerliğin toplumsal yönünün teolojik boyutla ilişkili ve kamusal alan ile de ilintili olduğundan hareketle inancın sosyal tezahürlerine temas edilmektedir. Bu anlamdaki sekülerlik, Tanrı'ya kayıtsız şartsız inanılan bir toplumdan, söz konusu inancın birçok tercihten biri hâline dönüştüğü bir topluma evirilmeyi ifade etmektedir (Taylor, 2014: 4-5).

"Klasik paradigma" olarak bilinen sekülerleşme tezi, sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yaşadığı yükselişin, zorunlu olarak sekülerleşmeyi doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu teze göre modern bilim, rasyonalizmin etkisiyle geleneksel inançları sorgulamaya açık hâle getirmiş; kentleşme olgusu, bireyi toplumdan soyutlayan bir dünya var etmiştir. Dolayısıyla, kentlerdeki birçok bireysel yaşam seçeneğinin varlığı, dinin bireysel ve toplumsal gücünü örseleyip ona yönelik ihtiyacı azaltmış; teknolojik imkânlar ise fonksiyonları ve ürünleriyle muktedir Tanrı düşüncesini sınırlı bir alana hapsetmiştir. Bu da bireyin, çevresine daha fazla denetim ve yönetim duygusuyla yaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan, toplumun önemli bir birimi olan ailenin varlığına dair zihinlerdeki değer erozyonu, dinî kurumlara olan ihtiyacın önüne set çekmiştir (Kirman, 2005: 55).

Klasik sekülerleşme teorisine göre, Batı'nın birçok yerinde gözlemlenen geleneksel Hristiyan inanç ve pratiklerindeki düşüşün, dinî yapı ve düşüncelerin toplumdaki etkinlik alanının azalmasının doğal sonucu olarak yorumlandığı

görülmektedir. Bu durum, modernleşme sürecine bağlı olarak belirginleşen kentleşme, sanayileşme, rasyonelleşme ve farklılaşma gibi olgulara atfedilmektedir (Gorskı, 2015: 121). Bu meyanda Bruce (2015), sanayileşen dünyada dinin bireysel ve toplumsal tüm göstergeleri ile kayda değer bir gerileme yaşadığını öne sürmektedir (Bruce, 2015: 26).

Klasik sekülerleşme teorisini savunanlara göre sekülerleşme, her ne kadar modern toplumlar ile ilgili küresel bir olgu olarak görülse de bütün toplumlarda yeknesak biçimde yayılım göstermemekte ve tüm insanlık bu süreçten farklı şekillerde etkilenmektedir. Bu açıdan sekülerleşmenin tesirinin; erkekler, orta yaşlılar, kentliler, işçi sınıfı, Protestan ve Yahudiler üzerinde daha güçlü hissedildiği belirtilmektedir (Berger, 2011: 198-199).

Bu noktada, sekülerleşme tezine yönelik birtakım eleştirilerle varlık alanı oluşturan "yeni paradigma"ya temas etmek yerinde olacaktır. Buna göre öncelikle sekülerleşmenin, tarihin hiçbir döneminde gerçekleşmediği ileri sürülmektedir. Ayrıca sekülerleşmenin "dinî çöküş" anlamına gelmediği; aksine, "dinî değişim" olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir. Sözü edilen değişimin de "dinin ölümü"ne işaret etmeyeceği tezi savunulmaktadır. Son olarak sekülerleşmenin gerçekleştiğinin varsayılması durumunda bile, yirminci yüzyılın sonlarına doğru sekülerleşmeden dönüşün başladığı; diğer bir ifadeyle, "kutsala dönüş"ün vücut bulduğu belirtilmektedir (Bayer, 2010: 159-162).

Sözü edilen yeni paradigmal anlayış ile ortaya atılan "dinin ekonomik modeli" bağlamında gündeme gelen "dinî pazarlar", dinî yapıların varlıklarını sürdürebilmek amacıyla kaynak ve üye bulma gayreti gösterdikleri toplumsal alanları nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır. Yeni dinî hareketlerin artış göstermesiyle birlikte, üye bulmak adına rekabet etmeleri ve üyelerin ihtiyaçlarını temin etmek için yoğun uğraş vermeleri sebebiyle dinî gruplar "ticari firma"lara; üyeler de "müşteri"lere benzetilmektedir. Buna göre dinî pazara katılan "müşteriler", tıpkı normal alışverişte olduğu gibi, alacakları dinî mal veya hizmetin maliyetini, kâr ve zararını hesaplayıp en cazip manevi yatırım

alternatifini seçerek en yüksek manevi getiriyi elde etmeye çalışmaktadır. Buna mukabil dinî üreticiler de rakipleri ile rekabet edebilmek için devamlı bir "mal" ve "hizmet" sunma gayreti içerisine girmektedir. Bu itibarla din modern zamanda, reklamı yapılıp pazarlanan, üretilip tüketilen, talep edilip arz edilen bir nesne konumuna indirgenmiştir. Dolayısıyla söz konusu modele göre, bir din piyasasının varlığından ve bu pazarın metafizik karşılıklar açısından "borsa" fonksiyonu üstlendiğinden bahsedebilmenin imkân dâhilinde olduğu ifade dilmektedir. Bu açıdan rasyonel seçim kuramına göre her yapı/cemaat, dinî pazarda bir 'stant' meydana getirerek ürününü pazarlamaya, yeni ve daha çok müşteriler aramaya, bu hedef için de reklam ve propaganda ile pazar payını arttırmaya çalışmaktadır (Kirman, 2008: 497).

Bireylerin rasyonel seçim kuramına göre, dinî pazarda arzuladıkları ürünü seçme imkânına sahip olduğu düşünülmektedir. Söz konusu yapının oluşabilmesi için toplumun hoşgörülü ve çoğulcu karakterde olması önem arz etmektedir. Aksi takdirde, dinî tekelciliğin hâkim olduğu bir vasatta hür tercihlerden bahsetmenin zorluğu izahtan varestedir. Buna göre, dinî pazarların varlığını sürdürülebilmesi için serbest bir ortamın gerekliliğinin zorunlu olduğu belirtilmektedir. Nitekim serbest ortamlarda bireyler, kendilerine uygun dinî ürünü serbestçe arama, seçme, beğenip kabul etme ya da beğenmeme yahut belli bir süre sonra bir diğeriyle değiştirebilme hakkına sahiptir (Bayer, 2010: 170).

Yeni paradigma savunucuları, dinî alandaki rekabetle birlikte dinsel canlanmanın ve haraketliliğin de doğru orantılı olarak yükselişe geçeceğini iddia etmektedir. Nitekim modernitenin, seküler ve ekonomik güç odağıyla dinin toplumsal etki ve dönüştürücü yönünü zayıflatmasına rağmen, onu tekrar gündeme taşıyacak potansiyeli de aynı zamanda özünde barındırdığı dile getirilmektedir (Kirman, 2005: 18). Buna göre modernite ve sekülerizm, dinin sosyal ve(ya) siyasal alandaki fonksiyonunun zayıflamasına zemin hazırlasa da modern insandaki manevi boşluğun hiçbir şeyle

doldurulamayacağı düşünülmektedir. Hâl böyleyken dindarlık olgusu, kurumsal boyutunu muhafaza ederek bireysel bir kimliğe yahut kurumsal din ile irtibatı kısmen veya büyük oranda kopuk "bireysel maneviyatçılık" formuna bürünmüştür. Bu durum, bireysel bilincin inanma olgusundan arınmadığını ve modern insanın bir şekilde maneviyatla bağını sürdürmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan, yeniden dine dönüş veya dindarlıkta artış realitesinin, din ve dindarlığın "neliği" ve "nasıllığı" sorununu ve "niçin" sorusunu ön plana çıkarttığı belirtilmektedir. Bu meyanda; "Tekrar canlanan şey din midir, yoksa başka bir şey midir?" sorusu önem arz etmektedir (Yapıcı, 2012: 5).

Bu meyanda asıl irdelenmesi gereken husus, bireyin hangi motivasyonla geleneksel dine veya inanmaya ihtiyaç duyduğu meselesidir. Çünkü modernitenin etkisiyle pozitivist bilim anlayışının hâkimiyet gösterdiği, sekülerizmin kuvvetlice hissedildiği, geleneksel değer ve yapıların devamlı surette sorgulandığı, akılcılık ve bireyselliğin kutsandığı bir dünyada söz konusu durum önem arz etmektedir. Bu meyanda, yeniden dine/maneviyata yönelimi tetikleyen temel faktörlerin "anlamsızlık duygusu" ve "anlam arayışı arzusu" olduğu ifade edilmektedir (Yapıcı, 2012: 6).

Bazı alan araştırmalarının sonucuna konu olan toplumsal yaşamda cami veya kilise gibi dinî mekânlara devamlı surette katılım gösterenlerin oranında gözle görülen düşüş eğiliminin ilk bakışta sekülerleşmenin ispat aracı olarak algılanması mümkündür. Fakat gerçekleştirilen diğer saha çalışmaları, esasen bireylerin dinî eğilim ve yönelimlerini tam manasıyla terk etmeyip yalnızca yeni karşılaştıkları koşullara rasyonel açıdan adapte olduklarını ve yaşam sorunlarına yaklaşım biçimindeki seküler eğilimleri ortaya koymaktadır. Söz konusu tablo, mabetlerde icra edilen ritüel sıklığının ya da dinî katılımın istatiksel yönden azalmasıyla dindarlığın nicel bağlamda gözlemlenebilir bir gerileme sürecine girdiğini (nicel sekülerleşme) ifade etmektedir. Aynı zamanda zikredilen durum, dindarlık realitesinin nitelik açısından varlık göstermeye devam ettiğini

(nitel sekülerleşme) resmetmektedir. Bu da kurumsal dindarlığın, bireysel dindarlığa evirildiğinin aslında tipik bir göstergesidir (Kirman, 2005: 24).

2.1.2. Dünyevileşme ve Din

Dinin dünyevileşme olgusuna bakış açısını, öncelikle dünyevileşme bağlamında tartışılan "dünya" kelimesi etrafında dönen etimolojik yaklaşımlar ve söz konusu ifadenin ontolojik anlam haritası üzerinden ortaya koymak faydalı olacaktır.

Dünya kelimesi genel olarak değerlendirildiğinde, iki farklı kökene dayandırıldığı göze çarpmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilkine göre dünya, Arapça "dünüvv" kökünden türeyen ve Kur'an'da yer alan "ednâ" kelimesinin müennesi formunda olup "en yakın, daha yakın, daha uygun" anlamlarına karşılık gelmektedir. Bu açıdan, yaşanan âlemin "dünya" olarak isimlendirilmesi, dünyanın ahirete daha yakın olması sebebiyledir. İkinci görüşe göre ise dünya, "denâet" kökünden türeyen ve "en alçak, pek düşük, basit, iğreti, adi" anlamlarına gelen bir sıfattır. Bu durumda "el-hayâtü'd-dünyâ" terkibi, "el-hâyatü'l-âhirah" ifadesinin zıddı olarak "yakın hayat, bu hayat, süfli, alçak hayat" anlamlarını ihtiva etmektedir. Nitekim "dünya" kelimesi ile ilgili yaygın kullanımda, söz konusu etimolojik köken daha elverişli imkânlar sunmaktadır. Kur'an'ın dünya ifadesini kullanması, dermeyan edilen anlamlardan herhangi birini ifade etmekten ya da dünyayı bu şekilde tanımladığını vurgulamaktan ziyade, vahyin ilk muhatabı olan Arapların konuştuğu Arapça'da, insanoğlunun yaşadığı âlemin "dünya" kelimesiyle ifade edilmesi sebebiyledir (Kotan, 2017: 126).

Dünya kelimesi, tarihsel süreç içerisinde birçok gelişim ve değişime bağlı olarak anlam kaymasına uğramıştır. Sözü edilen durum, bu kelimeyi müstakil bir kavrama dönüştürmüş ve hayat bağlamında "el-hayâtü'd-dünyâ" teriminin anlam içeriğinin olumsuz imaları çerçevesinde kavranması sonucunu doğurmuştur. Hâl böyleyken, İslam

dininin temel kaynaklarında dünyanın ontolojik mahiyetine dair olumsuz bir imaya rastlanmadığını ifade etmek gerekir. Zira ontolojik açıdan birbirinden farkı bulunmayan dünya ve ahiret boyutu, Allah'ın yaratmasıyla vücut bulan, kendilerine özgü özellikleriyle ayet ve nimet vasfına sahip olan ve birinin diğerinden kutsallık yönünden farkının bulunmadığı varlık alanlarıdır (Kotan, 2017: 126). Dünya kavramı müstakil kullanıldığında, Müslüman bireyin zihninde tasavvur olarak doğrudan bunun karşıt boyutu olan ahiret canlanmaktadır. Haddi zatında İslam dininde bireyin düşünce, söz, tutum, tavır, tepki ve eylemlerine dair tüm tahliller dünya-ahiret birlikteliği üzerine kurgulanmıştır. Bu anlamdaki referans noktası ise varılacak, nihai ve kaçınılmaz yurt olan ebedi hayat ahirettir (Can, 2009: 76).

İnsanın varlık âleminde tebarüz etmesine sebep olan ve varlığını anlamlandıran asıl boyut dünya hayatıdır. Dolayısıyla insan; kendisini, kimliğini ve varoluş tarzlarını dünya hayatında gerçekleştirmektedir. Ahiret boyutu ise dünya hayatında kazanılan benlik ve bilincin devamı niteliğindedir. Buna göre, insan merkezinde belirleyici olan boyutun dünya hayatı olduğunu söylemek mümkündür. Bu itibarla, insanın söz konusu boyutta sergileyeceği bütün davranışlar hem yaşanılan dünyada hem de bunun devamı ve yansıması şeklinde onu takip eden ahiret hayatında insanın mutluluğunu belirleme noktasında temel kıstastır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, dünya hayatının belirleyicilik açısından asıl; kalıcılık ve süreklilik yönüyle ise sınırlı ve kısa olduğunu ifade etmek imkân dâhilindedir (Yavuz, 2006: 165-166).

Dünya kelimesi, Kur'an dilinde "tasvir edici (descriptive)" özelliğinden ziyade, "anlam ve değer katıcı (significative)" bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Dolayısıyla, Kur'anî perspektiften dünya; coğrafi bir boyutun tersine, ahlaki bir içerik taşımaktadır. Söz konusu mahiyet, "hayat" kelimesinde de bulunmaktadır. Bu açıdan, "el-hayâtü'd-dünyâ" ifadesindeki yergisel içerik, bizâtihi kozmik varlığın aksine, daimi mutluluğun geçici boyutta arandığı bir yaşam tarzına işaret etmektedir (Öztürk, 2006: 67).

Dünya hayatına yönelik olumsuz algı, tutum ve yaklaşıma sebebiyet verdiği düşünülen bazı ayet ve hadisler doğru bir şekilde tahlil edilmeye ve değerlendirilmeye muhtaçtır. Nitekim zahiren ele alındığında söz konusu literatürün, insanoğlunu yaşanılan bu dünyadan doğrudan ve açıkça sakındırdığı, hatta dünyayı aşağılayan bir dil kullandığı gözlemlenecektir. Belirli bir anlama usulü çerçevesinde değerlendirildiğinde, Müslümanların genel tasavvuruna dayanak teşkil eden ilgili ayet ve hadislerde yer alan ifadelerin, dünyanın mahiyetinden ve insan için ifade etmesi gereken anlamdan ziyade, insanın dünya hayatındaki sapmaya ve kaybetmeye karşı uyarılardan ve geçicilik vasfına yönelik vurgulardan oluştuğu görülecektir (Kotan, 2017: 127-128). Dolayısıyla ilgili ayet ve rivayetler, dünyanın 'aşağılık bir mekân' olduğunun tersine, yaşanan dünyada insanı bekleyen tehlikelere karşı onu uyardığına işaret etmektedir. Bu konudaki literatürün gayesi, insanı bu dünyadan yüz çevirmeye teşvik etme ya da onu bir afet olarak görmesine zemin hazırlamanın aksine, dünya hayatındaki sapma unsurlarına karşı uyararak doğru bir dünya tasavvuru ve dengesi inşa etmeye yöneliktir (Kotan, 2017: 135). Zikredilen husus aynı zamanda, bedevi bir toplumu, "her şeye hâkim olan Allah'a" inanılan bir dünyaya yönlendiren Kur'an'ın, ilk indiği toplumun öncelikli problemlerini dikkate almasının bir gereği olarak da görülebilir (Yıldırım, 2018: 52).

Getirdiği prensiplerle, indiği toplumun dünyevileşen değerlerine yeni anlamlar kazandıran Kur'an'ın; kutsala hürmetin kaybolduğu, hâkim güç ve otoritenin kutsallaştırıldığı, zevk ve eğlencenin yaygınlaştığı bir vasatta, insanlara kendilerinin ve âlemin farkına varmaları gerektiğini hatırlatmak amacıyla ortaya koyduğu ilkelerin ayrı bir yeri ve değeri bulunmaktadır (Yıldırım, 2018: 52). Nitekim Kur'an, Mekke döneminden itibaren dünya sevgisi, dünyaya bağlılık, dünya malının değersizliği ve dünya hayatının geçiciliğine vurgu yaparak insanları dünya hayatında ahireti unutup dünyaya dalmaları sebebiyle oluşacak sapmaya karşı uyarmakta; bu duruma düşenleri de doğru bir tutuma davet etmektedir. Bu bağlamda Kur'an, dünya hayatının geçici bir oyun

ve eğlenceden ibaret bulunduğunu, ebedi ahiret yurdunun ise insan için daha hayırlı olduğunu belirtmekte; buna karşılık bazı kimselerdeki dünyaya yönelik sevginin ahirete nazaran ağır basması sebebiyle küfre düştüklerini hatırlatmaktadır (Ankebût, 29/64; İbrâhîm, 14/3; Nahl, 16/105-107).

Bireyin zihin, duygu ve düşünce dünyasını kemale ulaştırmayı hedefleyen İslam dinini anlama, yorumlama ve yaşama konu etmede ana referans kaynağı olan Kur'an'da, ilahi kurtuluşu dünya ile irtibatlandıran, dünyanın ahirete zemin olma fonksiyonuyla bütünüyle terk edilmemesi gerektiğini; buna mukabil Yaratanı unutmamayı ve ahiret yurdunun daha hayırlı olduğunu vurgulayan bir yaklaşım söz konusudur. Dünyanın boş bir amaç ve eğlence amaçlı yaratılmadığı (Enbiyâ, 21/16-17), hayat ve ölümün kimin daha güzel eylemler yapacağını görmek için yaratıldığı bu bağlamdaki zikre değer ayetlerdir (İnsân, 76/2; Mülk, 67/2; Kehf, 18/7). Öte yandan, dünyaya tastamam kayıtsız kalmak da hoş karşılanmamaktadır. Nitekim tüm kâinatın insanoğluna amade kılındığına (İbrâhîm, 14/32-33; Nahl, 16/12; Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13), Allah'ın verdiği nimetlerle ahireti aramanın esas olmakla birlikte, dünya hayatındaki nasibin de unutulmaması gerektiğine dikkat çeken ayetler bu hususa işaret etmektedir (Kasas, 28/77).

Dinî literatürde çokça zikredilen dünya hayatı kavramı, iki yönlü bir anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi, kalbi besleyip desteklemekle birlikte, nefsî arzulara gem vuran bir yaklaşım tarzına temas eden boyuttur. Bu da insanın dünyaya dair arzusuna ket vurmaya yöneliktir. Bu bağlamda, "baskın nefs-i emmâre hâli", "zihinsel dalgalanma" ve "geçici kalp kararması" olarak tasvir edilen dünyevileşme olgusu, "dünya hayatı" kavramının ilk anlam boyutundaki örselenmenin, ikinci boyuta kaynak teşkil etmesine karşılık gelmektedir. Bu aşamada dünyaya dair sevgi, tutkuya evirilmekte; ahiret ise reddedilmemekle birlikte hak ettiği değeri görmemektedir. Ayrıca, kulluk bağlamında dinin referans alınmasını gerektiren durumlarda unutkanlık ve duyarlık kaybı

da bu boyutta söz konusudur. Dolayısıyla dünyevileşme bu noktada, dinî çıktıların bireysel ve sosyal düzlemde anlamını kaybetmesini ifade etmektedir (Can, 2009: 81-83).

Dünya hayatının ikinci anlam boyutu ise Allah'ın ve ahiret hayatının reddedildiği, unutulduğu ya da önemsiz kabul edildiği bir yaşam biçimine işaret etmektedir. Bu hayat tarzında metafizik boyutun anlam değeri olmadığından dolayı hayat, vahiy ve ahiret düzleminde tanzim edilmemektedir. Bu anlayışta sadece insan aklı merkezde olduğundan, yaşamın tümüne seküler bir anlayış hâkimdir. Dolayısıyla bireyin, dünyevileşme ile başlayan kırılmaya karşı gereken tedbirleri almayıp bunu meşrulaştırması durumunda bir sonraki adım olan sekülerleşme realitesi ile karşılaşması muhtemeldir (Can, 2009: 81).

İslam dini açısından dünyevileşme olgusu, mahiyeti itibariyle "sahte" bir problem olarak değerlendirilmiştir. Buna gerekçe olarak İslam'ın, Hristiyanlığın geçirdiği tarihî süreci tecrübe etmemesi gösterilmektedir. Buna göre İslam, tevhit inancını koruyup güçlü ahiret vurgusunu zihinlerde canlı tutarak Allah ve diğer varlıklar arasında olası bir irtibatsızlığı önleyici bir fonksiyon üstlenmiştir. Ayrıca, İslam'da dünyevi alanda baş gösteren sorunlar, içeriden bir yenileşme çabasının ürünü olan içtihat kurumunun/mekanizmasının çalıştırılması ile aşılmıştır. Bu meyanda, sünnet ve icmâ' gibi İslam'ın iki önemli unsuru da bu gayeye hizmet etmektedir (Altıntaş, 2005: 93).

Kur'an perspektifinden dünyevileşme realitesinin vasıf, unsur ve boyutlarına bakıldığında; yol, yön ve ufuk çizici bir yaklaşımın varlığı hissedilmektedir. Buna göre dünyevileşme, ahireti bütünüyle inkâr edip hayatın bu dünyadan ibaret olduğunu ifade etmek ya da bu doğrultuda tebarüz eden bir inanıştır. Allah'a inanmak ve ikinci bir âlemin mümkün olduğunu bilmekle birlikte, bu konuda şüpheye düşmek, ahiret için hazırlık yapmanın gerekliliğine inanmamak; bu dünyayı nefsin arzu ve istekleri doğrultusunda zevk, sefa ve lüks içinde yaşamak dünyevileşme olarak anlaşılmaktadır. İmanın neticesinde, asgari düzeyde dinî sorumlulukları yerine getirmek ve büyük günahlardan

sakınmakla birlikte, dünyayı hayatın gayesi edinmek; onun için sevinmek/üzülmek de dünyevileşme olarak değerlendirilmektedir (İşliyen, 2018: 92-93).

Bu bağlamda, Kur'anî ilkelerin işaretinden hareketle, modern zamanda zihinsel kriz yaşayan Müslümanların, ahirete inandıklarını söylemek ve bunu şiddetle savunmakla birlikte, pozitivizm ve rasyonalizmin etkisiyle dinin öğretilerini akılla/deneyle izah etmeye kalkışmaları ve farkında olmadan dünya merkezli bir âlem düşüncesine evirilmeleri de tipik bir dünyevileşme olarak düşünülmektedir. Hâl böyleyken, ahiret bilincinde kırılma yaşanmakta; cennet ve cehennem varlık boyutuyla bu dünyaya taşınmaktadır (Beşer, 2011: 29).

Kur'an, dünyevileşen kimliği; dünya hayatını ahiret karşılığında satın alan, dünya ile sevinen, ahirete karşı dünyaya razı olan, onu ahirete tercih edip seven, şeytanın kendilerine dünyayı süslü gösterip aldattığı, yiyip içip eğlenen ve arzularının kendisini oyaladığı, insanları Allah'ın yolundan çevirip onu eğri göstermek isteyen ve bu sebeple de 'derin bir sapıklık' içerisinde olan kimse olarak tanıtmaktadır. Bu itibarla dünyevileşme, İslam dininin ana kaynaklarının ortaya koyduğu yaklaşımdan hareketle, insanlık tarihi boyunca her zaman maruz kalınabilecek "derin bir sapıklık" olarak görülmektedir (Güler, 2001: 46).

Dünyevileşme bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sîreti incelendiğinde, onun hayatı boyunca zahidâne bir yaşayış sürdüğü, bununla Allah'ın rızasına nail olmayı amaçladığı; dünyaya yaklaşımının ise irade ve tavır bakımından menfi ve mesafeli olduğu görülmektedir. Özellikle Medine döneminde imkânı olduğu hâlde, çoğu zaman yemekten uzak durması, Hz. Peygamber'in dünyevi ilgi düzeyini fiilen göstermesi açısından oldukça önemlidir. Dünyayı zemmeden Hz. Peygamber'in, ashabına da dünyevileşme tehlikesine karşı sık sık uyarılarda bulunduğu bilinmektedir. Kur'an'ın dünya hakkındaki açıklamalarını, zühde uygun hayat tarzıyla özdeşleştiren Hz. Peygamber, sahabenin bu tarz dünyevileşme temayülleri karşısında, dünyaya karşı mesafe bilincini zihinlerde

sürekli canlı tutmak adına dünyada "bir garip yolcu" tavrını takınmalarını salık vermiştir. Ayrıca çeşitli vesilelerle dünyanın ve paranın kölesi olmamaları için ashabına ikazda bulunmuş ve buna işareten; *"Uhud dağı kadar altınım olsa, üç günden fazla saklamazdım"* (Buhârî, Rikâk, 14) buyurmuştur (Öztürk, 2006: 78-80).

Hz. Peygamber ve ashabın bahse konu tavırları, "terk-i dünya, kasr-ı emel, dünyadan uzak durmak, dünyevi olana mesafe koyma" anlamlarına gelen "züht" kavramında tam manasıyla kendisini bulmaktadır. Bu açıdan züht, bizatihi Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilen bir hayat biçimine işaret etmektedir. Bununla birlikte, İslam'daki dünyevi zevklerde itidalli olma, yani dünyada Allah'ı ve ahireti unutmadan yaşama anlamındaki züht ile özü itibariyle İslam'ın ruhuna aykırı olan Hristiyanlıktaki ruhbanlığı birbirine karıştırmamak gerekir (Öztürk, 2006: 82-83).

2.1.3. Dünyevileşmenin Sebepleri

Bireyi dünyevileşmeye götüren sebepler incelenirken bu olguya konu olan dünyanın varoluşsal amacı, insan için ifade ettiği anlam ve onun dünya karşısındaki tavrı önem arz etmektedir. Söz konusu etkenleri öncelikle insanın davranışları üzerinde kurucu, şekillendirici ve dönüştürücü bir olgu olan dinin ortaya koyduğu referanslar çerçevesinde ele almak isabetli olacaktır. Buradan hareketle dünya, kozmik varlığı itibariyle Kur'an'da; hayatın geçimliği olarak yaratılan "kadın, oğul, yük yük altın ve gümüş, salma at, davar ve ekin" gibi nefsin arzuladığı maddelerin insan için cazip hâle getirildiği bir mekân olarak tasvir edilmektedir (Âl-i İmrân, 3/14). Buna göre, zikredilen nimetlere duyu organları, zihin ve kalp üzerinde etki ve heyecan yaratma potansiyelinin yüklendiği ve insanın fıtrat kodlarına yerleştirilen arzu, tutku ve bağlanma duygusuyla söz konusu edilen nimetlere insan tarafından şiddetli bir yönelimin olduğu göze çarpmaktadır.

Manevi yaşamın içeriğini boşaltıp bireyi boşluğa sürükleyen dünyevileşme fenomenine, dünyanın süsü olarak betimlenen nimetlere, insanın tüm benliğiyle yönelmesi ve bunu biricik gaye edinmesi bağlamında yaklaşıldığında, insan ve dünya arasındaki bu enteresan çekim alanının dünyevileşme için yeter sebep teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu ikili etki alanından, insanı var eden ve fıtratına bu meyli koyan Yaratanın, geçici olan arzular peşinde koşmakla, ebedi olanı tercih etmek arasında kullarını imtihana tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır. Buradaki imtihandan kasıt, insanın kendi gerçekliğinin ortaya çıkması ve(ya) kendini tanıma sürecidir. Zira yaşam olayları, kendini bilme konusunda bireye ayna tutmaktadır (Eryücel, 2013: 70).

Dünyaya yönelme, insanoğlunun dünyada sahip olduğu tüm nimetlere her şeyden daha fazla güvenmesi, değer vermesi ve bunları adeta kalbine yerleştirmesidir. Bu ise dünyaya tamah etmenin en tehlikeli boyutunu teşkil etmektedir. Bu seviyede dünyevileşen bir kimsenin kişiliğini kapsayacak en büyük korku, hiç kuşkusuz sahip olduklarını kaybetme korkusudur. Bunun pratik sonucu ise söz konusu tipolojinin, Yaratanın dünya nimeti olarak verdiği ve kendisinin de ebedi mülkü zannettiği kazanımlarını kaybetme korkusuyla, -bunların en az miktarını bile- başkasıyla paylaşmaya yanaşmamasında kendini göstermektedir. Sözü edilen tutku, dünyevi bir kazanıma yönelik olduğunda ise bu kimsenin böyle bir kazanımı kaybetmeme adına her şeyi göze alabileceğini söylemek mümkündür (Şahin, 2017: 24).

İnsandaki en önemli potansiyellerden biri olan sevginin, dünya-ahiret ilişkisi bağlamında dünya lehine yön değiştirmesini ifade etmek için vaz edilmiş kavramlardan biri "istihbâb"tır. Buna göre bahse konu kavram; "insanın bütün duygularına ve duyarlılığına olduğu gibi el koyan, ruhsal kaynaklarını bütünüyle emip yoksullaştıran ve dolayısıyla onu manevi/ahlaki gerçeklere karşı kaçınılmaz biçimde ilgisiz ve yalıtılmış kılan dizginsiz bir sevgiyle dünya hayatını seçme" anlamı taşımaktadır (Esed, 1999: 499). Bu bağlamda, sevginin mekânı olan ve çok farklı sevgi türlerine eğilimli tarzda yaratılan

kalp; esasen güzellik, zarafet, asalet ve zenginlik gibi dünyevi değerlere meyilli olduğundan dolayı, dünya hayatının geçici zevklerinin cazibesine kapılması imkân dâhilindedir. Bu sebeple, yarattığı kulunu en iyi tanıdığını ifade eden Yaratıcı, insan tabiatında potansiyel olarak bulunan çeşitli zaaflara işaret ederek onu uyarmaktadır (İşliyen, 2018: 98).

Bireyin varoluşsal negatif yönelimlerinden biri olan, onu dünyada muktedir olmaya iten ve son tahlilde dünyevileşmesine sebebiyet veren temel motivasyonların başında hırs gelmektedir. Hırs, kelime olarak; şiddetli, sonu gelmeyen istek, aşırı tutku, açgözlülük, öfke, kızgınlık, elde edilmesi yönünde yoğun çaba göstererek bir şeyi talep etmek gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1993: VII, 11). Istılahi açıdan ise mal, mülk, makam, mevki vb. için gösterilen aşırı arzu ve tutku anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufi bağlamda hırs; "kişinin bir şeyi elde etmek için olanca gücüyle çabalaması, gayeye varmak için haram-helal demeden her vasıtayı meşru ve mubah görmek, hedefe ulaşmak için hak-hukuk gözetmemek, tamahkâr olup kanaatkâr olmamak" biçiminde ifade edilmektedir (İşliyen, 2018: 107). Psikolojik açıdan ise hırs; "doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik" şeklinde anlaşılmaktadır (Hökelekli, 1997: II, 257).

Bu noktada, "hırs" ile "azim" kelimelerinin anlam içeriklerine temas etmek yerinde olacaktır. Zira söz konusu kelimeler, aynı anlamda kullanılsa bile esasında bünyesinde farklı manalar taşımaktadır. Buna göre sözlükte; "ısrarla istemek", "kesin karar vermek", "niyet", "sabır", "irade" ve "aceleci olmamak" gibi anlamlara gelen azim, genellikle insanlığa faydalı ve hayırlı bir eylemi hayata geçirme ya da zararlı bir işi yapmama hususunda gösterilen kararlılık tutumudur. Hırs ise kişiyi manen kör ve sağır kılan tutkulu bir ümitle, mutlak olarak bir hedefe ulaşmak uğrunda arzu, heves ve isteklerin yoğun olarak yaşanması hâlidir. Bu bağlamda azimli bir kimse, insanlık adına kendisine çizdiği hedef doğrultusunda çaba sarf ederken hırslı bir kişi, kendi hesabına şiddetli heves veya arzuyla limitsiz ve anlamsız bir şekilde 'ölümüne' çalışıp fizyolojik

olarak yorulmaktadır. Diğer taraftan azimli kişi, gayret sarf ederken istediğini elde edememe durumunda kendisine takdir edilene razı olup şükretmektedir. Zikredilen kişilik, deneyimlediği olumsuzluklara üzülmeden, şükretme tecrübesinin verdiği rahatlıkla çalışmaya devam etmekte; başarı gösteremese bile çabalayıp hedefine ulaşma ümidini kaybetmemektedir. Zira kişi azmedip olaylar karşısında sağlam bir irade ortaya koyduğunda aşamayacağı hiçbir engel bulunmamaktadır. Bu da azmin, karakterin en önemli yardımcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat hırslı insan, tüm gayretine rağmen istediği sonucu elde edememesi hâlinde, öfkelenip morali bozulmakta ve zihninde intikam hissi uyanmaktadır. Devam eden süreçte ise bu kimse, çalışma isteğini kaybederek yaşamın anlamını yitirmektedir (Özdoğan, 2012: 25; Özdoğan, 2016).

"Sahip olma" yönelimindeki bireylerde tatminsizlik ve şükretmeme durumu gözlemlendiğinden ve kontrol etme/her şeyin merkezinde olma isteği yüksek olduğundan dolayı hırs, kişinin insani ve ahlaki üstünlüklerinin önüne geçmektedir. Bu meyanda, pozitif psikolojinin ortaya koyduğu verilerden yola çıkarak bu anlamdaki ideal kişilik, dünyevi imkânlara sahip olmak için aşırı hırs gösterip kendini yıpratmayan, ulaşamadıkları veya kaybettikleri için kendini tüketmeyen bir yapıdadır. Dolayısıyla bu kimse, iç dünyası zengin, özsaygısı gelişmiş, sabır ve kanaatle çalışıp şükretmeyi, başkalarıyla paylaşmayı ve dışadönük yaşamayı bilen, yoğun bir yakınlık duygusu yaşayan, sorumluluk sahibi, yaşamı ruhsal yönden en doyurucu biçimde değerlendiren sağlıklı ve mutlu bir insan formunda değerlendirilmektedir (Göcen, 2012: 65, 73).

Kişiyi dünya ile ilişkisinde ideal sınırdan uzaklaştırıp dünyevileştiren temel duygu, ona dünyada sonsuz ve sınırsız yaşayacak gibi plan ve program yaptıran uzun yaşama hırsıdır. Dinî literatürde "tûl-i emel" olarak kavramsallaşan bu aşırı ve anlamsız istek, insanın iç dünyasının derinliklerinden kopup gelen ve bilinçdışı düzeyde sürekli varlık gösteren bir duygudur. Ontolojik açıdan süreklilik ve sonsuzluk içeren bu his, insanın dünya üzerindeki ortalama kalış süresi göz önüne alındığında paradoksal bir

nitelik arz etmektedir. Sonsuz ahiret hayatını bu dünyada yaşama çabası olarak da ifade edilecek bu durum, esasen dünyevileşmenin nirengi noktasıdır. Hâlbuki Kur'an, dünya hayatının geçici bir oyun ve eğlenceden ibaret bulunduğunu, ebedi ahiret yurdunun ise insan için daha hayırlı olduğunu açıkça belirtmektedir (Mü'min, 40/39).

İnançlı bireyin psikolojik bütünlüğü açısından olumsuzluk arz eden hırs hâli, dinî literatürde "vehn" kavramında karşılığını bulmaktadır. Zikredilen kavramın somutlaştırıldığı bir olayda Hz. Peygamber ve ashabı arasında geçen diyalog şöyledir:

Hz. Peygamber; *" 'Yakında milletler, yemek yiyenlerin (başkalarını) çanaklarına (sofralarına) davet ettikleri gibi size karşı (savaşmak için) birbirlerini davet edecekler'* buyurunca bir sahabi, '*Bu, o gün bizim azlığımızdan dolayı mı olacak?'* diye sorar. O da *'Hayır, aksine siz o gün kalabalık fakat selin önündeki çerçöp gibi (zayıf) olacaksınız. Allah, düşmanlarınızın gönlünden sizden korkma hissini söküp alacak ve sizin gönlünüze de vehn atacak'* der. Bunun üzerine (bir başka) sahabi, *'Vehn nedir ey Allah'ın Rasûlü?'* diye sorunca o da *'Vehn, dünyayı sevmek ve ölümü kötü görmektir' "* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Melâhim, 5).

Yaratanı, yaratılış gayesini ve ahiret bilincini unutturup bireyi, dünya hakkında illüzyona sevk eden tûl-i emel duygusu temelde, dünyayı tutkuyla bağlanacak kadar sevmekten ve inanç düzeyinde yaşanan anlam, derinlik, sağlamlık ve gerçeklik probleminden kaynaklanmaktadır. Mal, mülk, şan, şöhret, makam, mevki, lüks hayat gibi dışavurumsal tezahürlerle kendini gösteren ve tüm yaşam düzeylerinde gözlemlenebilen bu istek, Hz. Peygamber'in dilinden; *"İhtiyarın gönlü iki şeyde; dünya sevgisi ve uzun ömür (isteği) hususunda genç kalmaya devam eder…"* (Buhârî, Rikâk, 5) şeklinde vücut bulmuştur. İnsanın varoluşu ile ilgili vurucu bir tespit ve Müslümanlara yönelik çarpıcı bir ikaz olduğu düşünülen bu rivayetten, Hz. Peygamber'in dünyaya tamah etme neticesinde Müslümanların dinî hassasiyet ve önceliklerinin örseleneceği ve kendilerine

verilen dünya nimetlerine her şeyden daha çok güvenecekleri noktasında endişe duyduğu anlaşılmaktadır.

Kişiyi dünyevileşme realitesiyle yüzleştiren etmenlerden biri de şan, şöhret, makam ve mevki hırsıdır. İnsanlık tarihi boyunca gündemden hiç düşmeyen bu duygular, dinî literatürde temelde makam-mevki sevgisine karşılık gelen "hubbü'l-câh" kavramı ile ifade edilmektedir. Makam sevgisi, şan, şeref, rütbe, mevki hırsı, pâye tutkusu, şöhret düşkünlüğü, itibar arzusu, teveccüh beklentisi gibi zengin bir anlam yelpazesi bulunan bu ifade; "Kişiye toplumda saygınlık kazandıran ve bir tutku hâlini alarak ahlaki hayata zarar verebileceği düşünülen şan, şöhret, itibar, pâye, mevki anlamında bir ahlak ve tasavvuf terimidir" şeklinde tarif edilmektedir. Diğer taraftan bahse konu kavram; "bir kimsenin, sahip olduğu veya sahipmiş gibi göründüğü üstün meziyetler sayesinde insanların üzerinde saygı ve itaat hissi uyandırmak suretiyle kazanmış olduğu şeref ve itibar" içeriğiyle anlaşılmaktadır (Çağrıcı, 1993: VII, 14).

Makam-mevki hırsı ve bu doğrultudaki hâkimiyet kurma ve görünürlük arzusu, insandaki sevgi ve şehvet potansiyelinin meşru olmayan boyutlarının insanı kontrol altına alması ile meydana gelen; makam ve bunun gerektirdiği ehliyet, liyakat, bilgi-beceri, emanet ve adalet arasındaki dengeyi bozan bir dünyevileşme sebebidir. Hâl böyle olunca, bu sistemin içerisine adam kayırma, istismar, rüşvet, yolsuzluk, yalan, hile, iftira, karalama, yıpratma, ayak oyunu, entrika, tuzak ve ayak kaydırma gibi bireyi ahlak ve hukuktan uzaklaştıran kötülüklerin bulaşması imkân dâhilindedir (İşliyen, 2018: 112).

İslam düşüncesine yön veren en önemli entelektüellerden biri olan Gazzâlî (ö. 505/1111), kişiyi dünyevileşmeye sevk eden, bütün sosyal travmaların sebebi olarak düşündüğü şan, şöhret, makam ve mevki hırsını en başta bir ahlak problemi olarak görmektedir. Devamında ise bu nihayetsiz arzunun arka planında, insanoğlunun bencil ve ilkel arzularını gerçekleştirme eğilimine işaret etmektedir. Ona göre, insanı cezbeden maddi servet ve makam arzusunun psiko-sosyal arka planını, bireyin saygınlık görme

ihtiyacı oluşturmaktadır. Özellikle makam elde etme arzusu, kişideki mevcut yahut öyle görülen/gösterilen birtakım ayrıcalık ve üstünlükler sebebiyle, insanların zihin ve gönül dünyasında hayranlık uyandırarak onları kendisine bağımlı hâle getirmekte ve bir anlamda hür bireyleri 'köle' yapmaktadır. Bu meyanda, Gazzâlî'nin söz konusu ettiği hırslar, başta insanın bizzat kendi geleceği hakkındaki endişe ve korkularına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu da onu, mevki ve itibarını yükseltip nüfuzunu derinleştirip etki alanını yaygınlaştırarak daha uzun süre ve daha geniş çevrede güven, emniyet ve sükûnet içinde olacağını öngördüğü bir gelecek hazırlama gayretine sevk etmektedir. Sözü edilen tutumun diğer bir boyutu ise başkaları üzerinde hâkimiyet kurma arzusunun insanın fıtrat ve tabiat kodlarında var oluşu ile ilgilidir (Gazzâlî, III, 279-282).

Bireyi dünyevileşmeye sevk eden sebepler temelde, kişinin dış dünya ile ilişki kurup önemsediği mal, mülk, şan, şöhret, makam, mevki gibi dünyanın cezbedici enstrümanlarıdır. İnsanın zihin ve duygu dünyasına negatif baskıda bulunan söz konusu hususların temel motivasyonu olmasından dolayı bunlar genellikle "mal" şemsiye kavramı altında ele alınmaktadır. Dünyayı cazibe merkezi kılan diğer unsurlar gibi mal edinme ve biriktirme duygusu da Yaratanın insan fıtratına yerleştirdiği ve ona hoş gözüken tutkulu bir histir. Diğer taraftan arzu edilen, sevilen şeylerden vazgeçmek ve bu anlamda özveride bulunmak, insan deneyimleri içinde kişiye en çok acı veren durumdur. Bununla bağlantılı olan temel duygu ise bireyin yaşantısını tümden etkileyen depresyon hâlidir (Peck, 2011: 66-69). Hâl böyleyken bu anlamdaki aşırı edinimin, dünya-ahiret dengesini dünyevileşme lehine çektiği düşünülmektedir. Bu meyandaki Hz. Peygamber'in; *"Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır"* (Tirmizî, Zühd, 26) hadisi de söz konusu tespiti haklı çıkarmaktadır.

Mülkiyet sahibi olma adına hırslanmanın biricik motivasyon odağı olan maddiyatı (parayı) elde etme çabası, esasen dünyevileşme konusundaki başat faktörlerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber'in; *"Bütün hataların başı, dinar (para) sevgisidir"* (Beyhakî,

2003: XIII, 102) ifadesi bu analizin referans noktasını oluşturmaktadır. Sınırlı yaşamda sınırsız imkânları elde etme mücadelesine girerek varlık biriktirme çabasına giren, maddenin esiri olan ve neticede dünyevileşen insan, mal-mülk edinme ihtirası ile davranışlar sergilediğinde, dünya-ahiret dengesini koruma noktasında zorluk yaşamaktadır. Çünkü aşırı varlık, kişiyi rehavete sürüklemekte; ihtiyaç kadar edinim ise kişiyi "takva" denen orta yol üzere sabit kılmaktadır. Bu da yaşam anlamının/hikâyesinin 'az' ve 'zor' olanda açığa çıktığını ortaya koymaktadır.

İnsanın, sonunu düşünmeden sonsuza kadar yaşayacakmışçasına mal, mülk ve servet biriktirme gayesiyle dünyaya yönelik düşkünlüğü ve nihayetinde dünyayı ahirete tercihi, bir anlık ya da dönemlik sapma veya meyil olmaktan çıkıp kontrol altına alınamayan bir saplantı ve yaşayış tarzı hâline geldiğinde, insanın kendini bilmesi/bulması ve Rabbiyle güvenilir bağlantı yaşantıları kurması zorlaşmaktadır. Bu teoriyi desteklemesi mahiyetindeki Abdurrahman b. Avf'ın; *"Allah Rasûlü ile beraber zorluklarla imtihan edildik ve sabrettik. Hz. Peygamber zamanından sonra ise bollukla imtihan edildik fakat sabredemedik"* (Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30) sözü, dünyevileşmenin dengeyi gözetmekten yoksunlaşma hâli olduğunu ve bunun altında yatan sebeplerden birini de makul ve maruf ölçünün dışına çıkan mal sevgisinin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dinî perspektif malı, zenginliği ve serveti olumsuzlamamakta; sözü edilen unsurla kurulan ilişki biçimini ve mesafe bilincini sorgulamaktadır (Güler, 2001: 44).

Yaratan, insanın mala olan düşkünlüğünü insanın kişiliği bağlamında tüm çıplaklığıyla ortaya koymuş (Âdiyât, 100/8); Hz. Peygamber de; *"Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, üçüncüsünü de ister…"* (Buhârî, Rikâk, 10) buyurarak bahse konu meyli betimlemiştir. Bu referanslar, insanın yaratıldığı andan itibaren fıtratındaki sözü edilen meyil ile dünya ve dünyalık peşinde koştuğunu, şimdiyi ve buradayı, hızı ve hazzı

yaşamak için manevi olanı yok etmeye; buna karşın, maddi olanı yüceltmeye eğilim duyduğuna işaret etmektedir (Topgül, 2009: 54).

Buradan hareketle, dünyevileşen kimliğin inanma, güvenme ve bağlanma gibi sadece Yaratıcıya yaraşan duyguları, dünyevileşme süreciyle birlikte mülkiyeti altında bulunan varlıklara transfer ettiğini; bu aşırı özgüven neticesinde doygun bir tavır sergileyerek ve(ya) sınırlılığını unutup kibirlenerek kendini ilah konumuna yerleştirdiğini ifade etmek isabet dışı bir yorum olmasa gerektir. İnsanın, eşref-i mahlûkat özelliğini yansıtan "tanrısal niteliğin" verdiği motivasyonla varlığını yeryüzünde yegâne merkezi unsur görüp metafiziği/aşkın boyutu unutmasına ve bu anlamda 'tanrılaşmasına' sebep olan bahse konu durum, onun kendini ve yaşam projesini ontolojik açıdan dünyada konumlandıramayışının/yorumlayamayışının temel sebebi olarak değerlendirilmelidir.

Bireyin dünyevileşme yöneliminin arka planında, Yaratıcı ile ilişki ve O'na yüklenen anlamın öne çıktığı düşünülmektedir. Zira kişinin Allah'a yönelik atıfları; tutum, tavır ve davranışların oluşumunda önemli bir etkendir. Bu açıdan olumsuz, sevgiden uzak, korku merkezli bir Yaratıcı imajını zihninde şekillendiren birey, anlamlandıramadığı kulluk ve imtihan gerilimiyle birlikte öz benliğine de olumsuz yaklaşmakta ve son tahlilde manevi krizler kaçınılmaz hâle gelmektedir. Nitekim Özdoğan'ın (2010), üniversite öğrencilerinin kendileri ve Allah ile olan ilişkilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, söz konusu tespiti destekleyecek sonuçlar bulgulanmıştır (Özdoğan, 2010: 53). Bu itibarla, Yaratıcıyı koşullu seven, O'nun da kendisini bu tarzda sevdiğini düşünen ve sonuçta öz varlığını olumsuz biçimde algılayan bireylerin, maneviyattan uzaklaşmasını takip eden süreçte oluşan boşluğu dünyevileşme ile tolere edeceğini ifade etmek mümkündür.

Kişiye esasında bu dünyada emanet olarak tevdi edilen, insanın ve metafizik âlemin dışındaki varlıklara karşılık gelen, dünyayı algılama ve yaşama noktasında önemli bir enstrüman olan eşyaya, dengeden uzak bir anlam yüklenip bu hayat tarzı amaç hâline

getirildiğinde, ideal bir tatmin duygusu zihinde yer etmediğinden dolayı dünyevileşme söz konusu olmaktadır. Özellikle modernitenin etkisiyle insan-eşya ilişkisine dair yerleşik ontolojik anlayışın örselendiği bu durumun temel sebeplerinden birinin, anne ile çocuk arasındaki korunma, yakınlık ve güven duygusunun ideal düzeyde gerçekleşmediğinde ortaya çıkan "güvensiz kaygılı/kararsız bağlanma" tutumunun, bireyin sonraki yaşantılarında ortaya çıkan ve dış dünyaya yönelik ortaya koyduğu "saplantılı bağlanma stili"nde (preoccupied attachment style) saklı olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir (Bowlby, 2012: 233). Zira "insanların kendileri için önemli olan kişilerle kurdukları duygusal ve beklenti içeren güçlü bağlar" şeklinde bağlanma realitesini tanımlayan Bowlby'nin, kendi gözlem ve araştırmalarını da sürece katarak şekillendirdiği bağlanma kuramına göre bu fenomen, bireyin ileride sahip olacağı ve(ya) kuracağı her türden yakın ilişkinin temelini oluşturmaktadır (Bowlby, 2014: 256-260).

Buna göre, kaygı ve bağımlılık hissinin tetiklediği, bireyin zihinsel ve duygusal kapasitesine ket vuran bahse konu olumsuz benlik tutumunun, eşyaya yönelik saplantılı bağlanmada; dolayısıyla dünyevileşmede önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyevileşme olgusu temelde, dünya ile ahiret yaşamı arasındaki dengeyi kaybetmenin ve bu anlamdaki krizi yönetememenin çıktısı olduğundan dolayı, bireyi söz konusu yönelime sevk eden arka planın tüm yönleriyle ortaya konması gereklilik arz etmektedir. Bu noktada, dünyevileşme fenomeninin öznesi olan insanın bilinçdışı boyuta özel önceki deneyimlerine dair analizin bu realiteye ışık tutacağı düşünülmektedir. Buna göre, kişinin dünyevi olan ile ilişkisinde geçmiş yaşam hikâyesi, bu süreçte yaşanan engellemeler, olumsuz deneyimler, hayal kırıklıkları vd. etkili olmaktadır.

Yaşadığı olumsuz deneyimler neticesinde pasifize olan, ihmal edilen, engellenen, bastırılan ve böylelikle benlik saygısını yitirip özgüven problemi yaşayan kişi, kendini gerçekleştirememenin ve en önemlisi birey olamamanın doğal sonucu olarak dünyevi

unsurlarla kendini ifade etme ve tamamlama ihtiyacı hissedebilmektedir. Zira bireysel bütünlük ve olgunluğa ancak bireyin kendi biyopsikososyal yeterlilikleri, yetersizlikleri, kazanımları ve kayıplarının duygusal olarak yaşanıp kabullenilmesi ile ulaşılabilmektedir. Bunu kabul edebilen birey, kendi iç dünyası ve çevresiyle daha barışık bir yaşamı sürdürebilmektedir. Ayrıca bazı kişiler kendi bireysel bütünlüklerini oluştururken, kısmen bir araya getiremedikleri ve kabullenmekte zorlandıkları özelliklerini kendileri dışında tutma ihtiyacı hissetmektedir. Bu kimseler tam olmasa da kendi kişiliklerinin bölünmüşlüğünü topluma yansıtma eğiliminde olmaktadır (Çevik, 2019: 27).

Bu bağlamda, bilinçdışı boyuta konu olan yaşam yoksunluklarının/zorluklarının dünyevi imkân ve enstrümanlarla kolaylıkla telafi edilmesi bir bakıma, kişinin 'hayattan rövanş alma' güdüsüyle hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim yönetimi ve denetimi zor bir dürtü, duygu veya tepki, asıl hedefine sevk edildiğinde birey için tehlike oluşturması hâlinde, buradaki nesne veya durumla irtibatı kesilerek yönetilmesi daha kolay başka bir nesne veya duruma yöneltilmektedir (Geçtan, 2006). Dolayısıyla "yer değiştirme" olarak ifade edilen bu savunma mekanizmasını, dünyevileşmenin bireyin yaşantısına hâkim oluşundaki temel etmenlerden biri olarak görmek mümkündür. Bu kapsamda Freud'a (ö. 1939) göre birey, bilinçdışındaki dürtü ve uyarılardan kaynaklanan çatışmalarını ve bunun sonucundaki ruhsal gerginliğini bilinç düzeyinde yaşamamak adına düşünmeden veya ortaya çıkabilecek olumsuzlukları dikkate almadan eyleme geçmektedir. Kişi bu uyumsuz savunma mekanizmasını kullanarak bilinçdışındaki dürtü ve arzularını kontrol etmeye çalışmaktadır (Rowan, 2000).

Bu çerçevede bireyin, 'Yaratıcıya teslimiyet ve yaratılmışlara merhamet' şeklinde özetlenebilecek "Yaratanın rızası" idealine ulaşma iddiasıyla "mantığa bürünme/rasyonalizasyon" savunma mekanizmasını kullanarak, sözü edilen manevi deneyim ile tamamen zıtlık arz eden unsurlara tutunduğu ve son aşamada dünyevileştiği

düşünülmektedir. Buna göre, kendince ahlaken/hukuken meşru gördüğü bir hedef için dinen meşru olmayan bir metodu benimseyen kişi "dinsel makulleştirme" olarak kavramsallaştırılabilecek bir tutuma başvurarak dünyevileşmektedir. Bu tabloyu, bireyin hâlihazırdaki insanlar arası ilişkileri düzenleyen kuralların, iyiliklerin veya 'hizmet'lerin önünü tıkadığı düşüncesiyle kendisine 'meşru' alan açma çabası olarak görmek mümkündür. Nitekim bu tespite kaynaklık eden savunma mekanizmasında (mantığa bürünme/rasyonalizasyon); kabul görmeyen bir davranışı, kabul edilebilen ifadelerle/gerekçelerle makul ve haklı göstererek 'durumu kurtarma' çabası söz konusudur. Bu yaklaşımda olan bir kimse, ortaya koyduğu önermelerin inanılmasının ve kabul edilmesinin zorunlu olduğunu düşünmekte ve kendisine yönelik telkinlere karşı da aşırı bir direnç göstermektedir (Clark, 1991).

İnsanlık tarihi boyunca öncül ve sonuçlarında bariz bir değişiklik göstermeyen şirk, nifak ve inkâr gibi tavırların modern zamanda daha kısa zamanda ve büyük kitlelerdeki karşılığı olan dünyevileşmenin en önemli sebeplerinden biri, peygamberlerin ve kutsal kitapların sürekli mücadele ettiği hususların başında gelen, insanın Yaratanla ideal bağlantısını yitirerek varoluş gayesinden, ait olduğu özden uzaklaşmasıdır (Topgül, 2009: 63). İnsanı, zikredilen ontolojik hedeften uzak kılan en önemli etken ise epistemolojik yoksunluktur. Söz konusu tespit, cahiliye semptomlarını giderecek türde bir bilgiden mahrumiyeti ifade etmektedir (Tekin, 2009: 85).

Buradan hareketle, bireyi dünyevileşme döngüsü içerisine sokan etmenlerden birinin, bilgide taklit veya uyma davranışı neticesinde aklı devreden çıkarıp duyguyla karar alma yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür. Bu meyanda, eleştirel anlayıştan uzak bir zihniyeti benimseyerek, doğrulanmamış geleneksel dinî bilgi kalıplarını vazgeçilmez kılarak "enformatik cehalet" adı verilen, önceden kurgulanmış, istendik hedefe yönelik bilgi alma ve bu doğrultuda aksiyon ortaya koyma tutumuyla da şekillenmiş fikr-i sabitlik/taassup/bağnazlık/dogmatiklik ile dünyevileşmenin kök

saldığını söylemek mümkündür. Söz konusu tasavvur, analiz ve sentezden yoksun "epistemolojik ruh hâli"nin, bireyin dinî yaşantısına olumlu etkide bulunmaması ve soru(n)larına cevap vermemesi neticesinde onu derin bir anlamsızlığa ve nihayetinde dünyevileşmeye sevk ettiği düşünülmektedir. Bu tespit; bilginin, hikmet ve marifete/bilgeliğe dönüş(e)meyip işlevsiz bir arşiv yığını hâline gelmesinin ve devamında bireyin maneviyattan uzaklaşarak mekanik bir varlığa dönüşmesinin doğal sonucudur.

Diğer taraftan dinin, bireyin yaşamını zihinsel açıdan kabul; ruhi yönden içselleştirme ve tatmin süreçlerinin eylem ve istikrar boyutuyla taçlandırması olarak düşünüldüğünde, bilgi ve bilince dayanmayan, dolayısıyla anlamlı bir devamlılık ifade etmeyen ani dinî davranış ve deneyim değişikliklerinin kişinin dünyevileşmesinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Nitekim bilişsel zemini olmayan duygusal ve mükemmeliyetçi kararlar alarak ideal bir dinî yaşayışı hedefleyen birey, ilerleyen süreçte düşüncelerinin veya isteklerinin realite ile uyuşmama durumunda dinî ve manevi bütünlükten uzaklaşıp dünyevileşme yönelimi gösterebilmektedir.

Dünyevileşme eğiliminin, bireyin insani, dinî ve sosyal boyutuyla ilintili olan "manevi iyi oluş" hâlinin örselenmesiyle doğrudan ilgili olması muhtemeldir. Zira söz konusu durum, bireyin manevi süreçlerini dikkate alarak onun içsel/dışsal, dinî/dinî olmayan unsurlarla ilişkisini tümel bir perspektifle ele almaktadır. Bu açıdan manevi iyi oluş, bireyin kendisi, Yaratıcı ve dış dünya ile ilişkilerinin niteliği, bundan memnuniyeti ve manevi gelişim sürecine dair farkındalığına katkı sunmaktadır. "Dinsel iyilik" ve "varoluşsal iyilik" şeklinde iki boyutu bünyesinde barındıran manevi iyi oluşta dinsel iyilik boyutu, bireyin Yaratıcı ile ilişkisinde tecrübe ettiği anlam, doyum, memnuniyet, tatmin ve deneyimi ifade etmektedir. Varoluşsal iyilik boyutu ise bireyin yaşamdaki anlam arayışına, yaşam memnuniyetine ulaşması ve bu doğrultuda olumlu ya da olumsuz yaşam deneyimleri ile hayatını düzenlemesidir (Acar, 2014: 395). Buna göre, bireyi

dünyevileşme ile buluşturan sebeplerden birinin, manevi iyi oluş hâlinden uzaklaşmak olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ebedi oluşu, yani ölümsüzlüğü bilinçdışı boyutta dünya düzleminde arama ve yaşama çabası olarak değerlendirilen dünyevileşme, Kur'an perspektifinden de aynı mahiyette algılanmaktadır. Buna göre Kur'an, bireyin dünyevileşme sebeplerinden biri olarak, biriktirdiği mal, mülk ve servetin kendisine ebedilik kazandıracağını ve onu ölümsüz kılacağına dair yersiz düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır (Hümeze, 104/3). İnsanın sözü edilen ölümsüzlük/sonsuzluk arzusu/inancı bilimsel açıdan da kabul görmemekle birlikte, kişinin zaman ve mekân dışında bir varlık alanına sahip olduğunu düşünüp kendisinin 'ebedi' olduğunu hissetmesi hâlinde, aklın bu durumu reddetmeyip yalnızca 'bilimin yetersizliği' olarak gördüğü ifade edilmektedir (Jung, Wahl, Tillich, Kaufmann ve Marcuse, 1992: 16).

Ölüm gerçeği, ilk etapta bireyin zihninde doğal bir yaşam olayı gibi algılansa da esasında böyle bir hakikat karşısında insan, kendisini teslim olmaya hazırlıklı hissetmemektedir. Bu açıdan, insanoğlunda içgüdüsel olarak varlık gösteren "hayatını koruma" ve "sonsuza kadar yaşama" arzusu, yaşama ket vuran ölüm gerçeğine dönük tepkilerin başlıca kaynağını oluşturmaktadır. Bu noktada psikolojik bir çelişki ve çatışma yaşayan insan, ölümün varlığını kabullenmekle birlikte, ondan da kurtulmayı arzulamaktadır. Bu meyanda söz konusu sonsuzluk isteği, kendilerini bilinçdışı düzeyde 'ölümsüz' olarak tasavvur eden bireylerdeki narsizmin tipik bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Hökelekli, 2008: 22-23).

Dünyanın kışkırtıcı cazibelerine karşı aşırı ilgi ve bağlanma, insanoğlundaki ölümsüzlük arzusunu tetiklemektedir. Bazı inanışlarda yerleşik hâle gelen, vefat bir eden bir kimsenin bedeninin saklanması gayesiyle eşyaları ile defnedilmesi ritüeli bahse konu inancın göstergesi olarak düşünülebilir. Bu bağlamda insandaki sözü edilen ölümsüzlük arzusu, onu devamlı surette daha fazla mülkiyete sahip olma eğilimine sevk etmektedir.

Bireyin zikredilen arzuyu tolere etmek ve ruhsal bütünlüğünü korumak için birtakım tutum ve davranışlar geliştirmesi elzemdir. Bunun ideal yolu da dünyada erdemli bir yaşam sürerek hayata sıkı sıkıya bağlanmamak ve onu sahip olunacak bir boyut olarak görmemekten geçmektedir (Fromm, 2003: 171-172).

Yaşamında dünyevileşmenin baskın olduğu bireyler, güçlü bir arzuyla biriktirdikleri dünyaya ait edinimlerin, kendilerini karşılaştığı sıkıntı ve belalardan, hatta nihai gerçek ölümden bile koruyacağını düşünmektedir. Eşyanın mutlak sahibi olma yönelimiyle sonsuz hazzı merkeze alan bu enteresan düşünce ve anlamlandırma neticesinde bireyi idrak ve akıl tutulmasına sevk eden dünyevileşmeyi, kişinin dünya hayatında ebedi kalma ve yaşama arzusuyla, dünyayı bilerek ve severek tercih etmesi ve tüm yapıp etmelerini bu istek ve arzuları doğrultusunda planlaması şeklinde anlamak mümkündür. Kişinin dünyayı ontolojik açıdan anlamlandırması ve kendini burada konumlandırması adına Abdullah b. Ömer'e nasihat eden Hz. Peygamber'in; *"Dünyada (kimsesiz) bir garip ya da yolcu gibi ol!"* (Buhârî, Rikâk, 3) sözü oldukça dikkat çekicidir. İki stereotip üzerinden dünya ile ilişkiyi resmeden bu rivayet, "garip" kimliği ile ruhun karargâhının ahiret olduğunu; "yolcu" ile de dünyadan sonraki boyutun ahiret olacağını tavsiye ederek hatırlatmada bulunmaktadır (İşliyen, 2018: 118-119).

Hayatı yalnızca bu dünya ile sınırlamanın, yani dünyanın sınırları ötesindeki hiçbir mevcudiyet alanını kabul etmemenin ve pozitivist düşüncenin etkisiyle deneyimlenmiş bir hakikat boyutu olmadığını düşünerek ahirete gereken önemi atfetmemenin kişiyi dünyevileştirdiği düşünülmektedir. Zira dünyevileşmede, aşkın olanın ve metafiziğin anlamını yitirmesi ve dinin "sınırlı bir realite" olarak kabul edilmesi söz konusudur. Öldükten sonra dirilmenin söz konusu olmayacağı ve ahiretin varlığını kabul durumunda da ilahi cezanın birkaç günden fazla sürmeyeceği anlayışının önemli bir yansıması olan; *"...Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur; ölürüz, yaşarız..."* (Câsiye, 45/24) ayeti, bu tespite referans hüviyetindedir. Bahse konu zihniyet neticesinde

kişi; mal, refah ve konfor tutkusuyla daha çok dünyaya bağlanmakta ve onu son kertede vazgeçilmez bir saplantı odağı hâline getirmektedir.

Diğer taraftan bireyin, ölüm korkusu ve günah olgusu sebebiyle ahirette yüzleşeceği hesaptan kaçınarak bunu bastırmasının ve karşıt tepki gösterip tüm yönelimini dünyaya odaklamasının dünyevileşme faktörü olduğu düşünülebilir. Bu açıdan dünyevileşmeyi, bireyin kulluk sorumluluğu bağlamında yaşadığı çatışma ya da bunalımın örtüldüğü, azaltıldığı veya ertelendiği bir boyut olarak görmek mümkündür. Bu itibarla dünyevileşme fenomeninde, dünya-ahiret ilişkisi düzleminde sözü edilen krize karşı benliğin savunma sistemi harekete geçmektedir. Bahsi geçen benlik işlemi, tamamen bilinçdışı süreçle ilgili olup bu noktada kişi, hem tehlikenin hem de kullandığı savunma mekanizmasının farkında olmadan yaşamını sürdürmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2008).

Dünya-ahiret bütünselliğini örseleyip dinî bilgi ve tecrübeyi yüzeyselleştiren ve böylelikle, yaşamı kompartımanlara ayıran dünyevileşme realitesinde, bireyin dinî literatürde "günah" kavramıyla ifade edilen davranışları önemsememe, tövbeyi öteleme ve Yaratıcının affediciliğine koşulsuz güvenme psikolojisinin etkili olduğu düşünülmektedir. Zikredilen anlayış, 'heyecan arayışı' sebebiyle dini işlevsiz kabul eden, statik algılayan, dinî sorumluluğu içselleştirmeden kaçınıp kolaylaştıran ve mevcudu yeterli gören bir yapıdadır. Buna göre, "ifrat-tefrit" düzleminde tefrit; "havf-recâ" dengesinde recâ anlayışını benimseyen, Allah'ın "vaad ve vaid" (mükâfat ve ceza) takdirinden emin olan birey "geçici iyilik hâli" olarak ifade edilen bir psikolojik yanılsamayla tatmin olmaktadır. Fakat kişi ile Yaratıcı arasındaki metafizik bağlantı, söz konusu garantici ve kayıtsız yaklaşım sebebiyle pasifize olmakta; murakabeden ve anlamdan yoksun bu durum da doğrudan dünyevileşmeye kapı aralamaktadır.

Sözü edilen tablonun oluşumunda, erteleme eğiliminin etkili olduğu söylenebilir. Temelde, gerekli olan ideallere ulaşmanın geciktirilmesi olarak anlaşılan bu tutum;

"önceliği daha az olan bir işi, önceliği fazla olan diğer bir işin önüne koymak" şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda, ertelemenin arka planında yatan motivasyon 'ertesi gün daha iyi' düşüncesidir. Kararlaştırılan günün gelmesiyle tekrarlanan ve yeniden söz verme reaksiyonu ile son tahlilde kısır döngü hâlini alan bu eğilim 'ertesi gün sendromu' şeklinde de tanımlanmaktadır. Erteleme düşüncesinin amacı, bireyin yaşamını kısa vadede keyifli kılmak gibi tebarüz etse de bunun eyleme evirilmesi, bireyde psikolojik açıdan genellikle birtakım olumsuz etkiler bırakmaktadır. Bu meyanda söz konusu eğilimin, "geciktirme" veya "görevden kaçınma" vb. pratik boyutunun yanında, "bilişsel" ve "duygusal" bileşenleri bulunmaktadır. Ertelemenin eylem boyutu, gerçekleştirilmesi tasarlanan bir işten kaçınılarak daha fazla haz duyulan başka bir işin yürürlüğe konması şeklinde vücut bulmaktadır (Uzun ve Demir, 2015: 108). Bu da kulluk sorumluluğu ile ilgili ortaya konması gereken ideal davranışların yerini, haz odaklı tutum, tavır ve eylemlerin almasıyla dünyevileşme-erteleme eğilimi arasında varsayılan ilişki durumuna dair kanaati haklı çıkarmaktadır.

Bireyin yaşamına yön veren ahiret düşüncesi ve sorumluluğu, onun insana, çevreye, kâinata ve Yaratıcıya bakış açısında esasen yetkin bir bilinç hâlini ifade etmektedir. Sözü edilen ideal deneyimi aktive edecek biricik duygu da eşya ve olaylar hakkında derin zihinsel analizler yapmaya elverişli bir yaklaşım olan tefekkürdür. Bu anlam dolu düşünce tarzının, davranışları istendik doğrultuda etkilediği varsayımından hareketle; tefekkürsüz bir yaşamı tercih eden bireyin, ahiret bilincini yitirmesi neticesinde dünyaya otomatik yönelişi ile doğrudan dünyevileştiği kabul edilmektedir. Bireysel dindarlık şuurunun yok olmasına sebep olan buna benzer bir durum da kurumsal dindarlığın yoğunlaştığı alanlarda gözlemlenen fazlaca dinî uyaran sebebiyle kutsalın sıradanlaşmasına ve dolayısıyla "az"ın anlamının kaybolmasına sebebiyet veren "zihinsel dinî doyum hazzı" ile ilgilidir. Zikredilen aşırı uyarılma sonucunda dinî ilgi, algı, yorum ve pratiklerdeki bu mekanik tavrın, bireyi doğrudan dünyevileştirdiği düşünülmektedir.

Söz konusu tablo ile orantılı olarak, dünyayı haz odağı hâline getiren uyarıcıların belirli periyotlardan ziyade, toptan ve aniden ediniminin; alışma, anlamsızlaşma, duyarsızlaşma ve tepkisizlik ile bireyin yaşantısında maneviyatın yoksunlaşıp dünyevileşme gerçeğinin yer etmesine sebep teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Biricik kaygının dünya; yegâne gayenin burada mal veya menfaat elde etmek olduğu bir anlayış, bireyi meşru ve maruf tüm sınırları kaldırmaya, ahireti gölgelemeye ve nihayetinde dünyevileşmeye sevk etmektedir. Bu düşünce ilerleyen boyutta, hayatta değer atfedilen en önemli unsurun maddiyat olduğunu; maddi imkânlar neticesinde, başarılı olarak kabul edilen bir kimsenin de ideal ve doğru yol üzere bulunduğunu insanların zihnine yerleştirmektedir (Esed, 1999: 880). Diğer taraftan bu tutum, tüm manevi ve ahlaki kaygılardan soyutlanarak yalnızca maddiyatı önemsemeyi ve hayattaki en geçerli idealin, dünyevi başarı olduğu inancını toplumsal algı açısından yaygın hâle getirmektedir (Esed, 1999: 620).

Dünyevileşmenin arka planına ışık tutan Izutsu, Mekkeliler arasında dünyada refah içinde yaşama arzusunun bariz bir şekilde dikkat çektiğini, Mekke sakinlerinin zeki, kabiliyetli, dünya arzusu ile dolu iş adamı ve tüccarlar olduğunu ve inanç eksikliğinden dolayı ahirete yönelik hiçbir şey öğrenmek istemediklerini ifade etmektedir. Ona göre Mekkeli zengin tüccarların, Kur'an'ın tekrar dirilme fikrine karşı olumsuz yaklaşım sergilemelerinin tek sebebi, onlarda kendine aşırı güvenmeye sebep olan, Kur'an'ın ifadesiyle "istiğnâ" hâlini doğuran "iş adamı olma" zihniyetidir (Izutsu, 2011: 113). Bu da göstermektedir ki, imkân ve potansiyelini idrak edemeyip kibirlenen, kendini her yönden yeterli gören ve Yaratıcıya muhtaç olmadığını düşünen bir kimse, maddi olanakların devam edeceği zannıyla davranış sergilemekte; devamında Rabbiyle irtibatını örselemekte ve son raddede dünyevileşmektedir.

Bireyi ideal noktada dini yaşamaktan uzaklaştıran ve ona dünya ile ilişkisinde alan açıp ahiret duygusunu unutturan en etkili faktörlerden biri nefistir. Psikolojide genellikle

"ben/benlik" veya "içgüdü" olarak karşılık bulan (Tarhan, 2009: 179), Batı'da ise insanın iç dünyasını temsil eden "benlik, kendilik" (self) kavramıyla ifade edilen nefis kavramı (Frager, 2005: 70), insanın fıtratındaki iyilik ve kötülük potansiyelini aynı anda bir arada tutma kabiliyetine sahip çift kutuplu bir mücadele alanıdır (Şems, 91/8). İnsanın, şeytanın vesvese vererek olumsuz güdüleyip yönlendirdiği iç benlik olan nefis ile söz konusu mücadelesi, Kur'an'da birçok kötülüğün kaynağı olarak betimlenen, psikolojik iyi oluş hâlini örseleyen dünyaya aşırı düşkünlük, ihtiras, tamah, zaaf, bencillik, haset vb. kötü huyların bileşkesi olarak karşılık bulan "şuhh" kavramıyla ortaya konmuştur (Nisâ, 4/128).

İnsanın davranışlarında etkili olan ve potansiyelindeki zaafları aktif hâle getiren söz konusu bencil duygu, onu sürekli olarak mal ve mülk edinme ihtirasına teşvik ederek infak ve diğerkâmlık gibi dinin bireye yüklediği en üst değerlerden alıkoymaktadır. Bu açıdan dünyevileşmeyi, nefsin fizyolojik, psikolojik ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamanın somut neticesi olarak ifade etmek mümkündür.

Sözü edilen durumun, bireyin öz denetim düzeyinin düşüklüğü ile açıklanması mümkündür. Zira bireyler, toplumsal yaşamlarındaki eylemlerini; dinî inançlara, sosyal normlara, hukuka, etik ve geleneksel değerlere bağlı olarak öz denetim süzgecinden geçirip bilinçli bir biçimde ortaya koymaktadır (Baumeister ve Alquist, 2009: 115). Bu bağlamda öz denetim, bireyin alışılagelmiş eylemlerinin uygunluğunu kontrol edip denetleyen bir fonksiyon üstlenmektedir. Ayrıca öz denetim ile davranış arasında var olduğu düşünülen etkin bir ilişki trafiğinden hareketle, bu mekanizmanın insan davranışlarını etkilediği belirtilmektedir. Bu açıdan öz denetim, istendik bir davranışın ortaya konmasını desteklemekle birlikte, istenmeyen bir eylemi de engelleme gücüne sahiptir (Ridder, Lensvelt-Mulders, Finkenauer, Stok ve Baumeister, 2012: 76). Buna göre nefsin dürtüleri, öz denetim düzeyi düşük bireylerin davranışlarını dünya-ahiret düzleminde ideal noktadan oldukça uzaklaştırmaktadır.

Dinî literatürde nefis bağlamında kötülenen husus, nefsin bizatihi kendi varlığından ziyade, onun dünyada dinen hoş karşılanmayan ve "hevâ" olarak nitelendirilen dünyevi istek ve yaklaşımlarıdır. Bu açıdan nefsin arzu, istek ve çıkarları psikolojik ve manevi bir engele, yani ego idealine dönüştüğünde birey soyut değerleri terk etmek zorunda kalarak dünyevileşmektedir (Tarhan, 2012: 13). Dolayısıyla, nefsin istek ve arzularının hayat bulması, kişinin özgür iradesi ile doğrudan ilintilidir. Bu da nefsin telkin ettiği duyguları organize edip onu kötülüklerden arındırmanın önemini ortaya koymaktadır. Buna göre insan, nefsin harekete geçirdiği arzu ve dürtüsel isteklerinin sürekli farkında olarak bunları baskılamadan aşama aşama ıslah etmeye; tamamen ortadan kaldıramasa bile etkisiz hâle getirmeye çalışmalıdır (Sayar, 2004: 22). Söz konusu çaba için öncelikle dünya hayatının geçici oluşunun zihinde yer etmesini sağlamak gerekmektedir. Böylelikle, arzuların aza indirgenmesi ve dış dünyada iyi ve güzel olan her şeye eşit ve dengeli bir yaklaşım mümkün olacaktır (Oliver, 2009: 55).

Bu noktada bireyin en önemli imkânı, aklın yol ve yön tayin ettiği denge duygusudur. Nitekim Hz. Peygamber bu durumu; *"Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı olan kişi ise nefsinin her türlü arzu ve isteklerine uyandır"* (Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25) sözüyle tasvir etmiştir. Bu itibarla aslolan, nefsin dünyevi istek ve arzularına karşı Yaratanla ideal bir bağlantı kurarak ebedi hayata yönelik tutum ve davranış sergilemektir.

Bireyi, dünyevileşme eğilimine sevk eden bireysel etkenlerin yanında, bazı sosyal faktörlerin varlığının da göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Buna göre, dünyevileşme bağlamında ele alınacak en önemli toplumsal sebebin, göç olgusu olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Söz konusu tespit sosyo-psikolojik yönden açımlandığında, modernite ile varlık gösteren pozitivizm, sekülerleşme, rasyonelleşme, tüketim, bireysellik vb. çıktıların yaşam alanı olan kent hayatında, dinin sınırlı bir alana hapsedilip düzenleyici fonksiyonunun perdelenmesiyle kırsaldan göç edenlerin

zihinsel/ruhi dinî bütünlüğünün kentli yerleşiklerden daha çabuk etkilendiği/örselendiği ve dolayısıyla dünyevileştiği varsayılmaktadır.

Bu noktada, kırsal kesimin göç sebebiyle oluşan dünyevileşme eğiliminin arka planındaki temel aktörün, kent hayatının bireye sunduğu özgürlük fırsatları olduğunu ifade etmek gerekir. Zira öteden beri dünyevi olanın merkezi olan kent hayatı, kırsala kıyasla kişiye daha fazla hukuki ve ahlaki özgürlük alanı tanımaktadır. Buna göre, kırsalda daha bağımlı bir kişilik yapısı ortaya koyan birey, kente göç ile birlikte geleneksel bağlardan ve denetimden uzaklaşmakta; kurduğu ikincil ilişkilerle edilgen bir kimlik sergileyerek bağımlı olma durumunu özgürlüğe dönüştürmektedir. Haddi zatında bağlılık; ahlaki yükümlülük, zorlama ve yasaklara ilişkin yaptırım düzeyi yüksek bir anlayışı bireyin zihnine yerleştirmektedir (Güloğlu, 2010: 28-29).

2.1.4. Dünyevileşmenin Etkileri

Metafizik boyutun perdelenerek tüm ehemmiyet ve çabanın fizik âleme indirgenmesi olarak ifadelendirmenin mümkün olduğu dünyevileşme gerçeğinin bireysel ve toplumsal boyutta birtakım etki ve yansımaları bulunmaktadır. Sözü edilen durumu öncelikle zihniyet, inanç ve kulluk bağlamında ele almak mümkündür. Tam bir teslimiyet ve bağlılığı gerektiren bu hususlar, dünyevileşme ile birlikte akılcı ve pragmatist bir hüviyet kazanmaktadır. Nitekim bireyin zihin dünyasında yer edinen inanç değeri, dünyevi zevk, eğlence ve nefsî dürtülere uygun formatta yaşama aksetmektedir. Bunun pratik sonucu da iyi ve kötünün, dinî olan/olmayan inanç ve eylemlerin aynı kişide toplanıp birbirinden ayırt edilememesinde ve dinin meşru kabul etmediği/yasakladığı alanlara yönelmede kendini göstermektedir (Karacelil, 2009: 36).

Dinî değerlerden uzaklaşıp dünyayı asıl gaye edinme şeklinde yansıma bulan dünyevileşme fenomeni, esasında inanç değerlerindeki örselenme ile uç vermektedir.

Nitekim dünyevileşme, imanın üç sacayağı olan Allah'ın birliği tevhit, Yaratıcının iradesi doğrultusunda Hz. Peygamber'in Kur'an'la uyulması gereken hususları işaret edip dini öğretmesinin karşılığı risalet ve hayat çevriminin tamamlanma noktası/son durağı ahiret konusunda bireyin zihin dünyasında olumsuz etki bırakmaktadır. Söz konusu menfi durum, insan ve Yaratıcı arasındaki ilişkinin başat noktasını oluşturan tevhit bağının koparılmasıyla, insanın Allah'a ve kendine yakınlaşmasını temin eden risaletten uzaklaşmakla ve kişinin aslen bu dünyaya ait olmayıp daha ileri bir boyuta hazırlanması gerektiğini salık veren ahirete kayıtsız kalmakla gerçekleşmektedir. Bu açıdan dünyevileşme, temelde ahiret inanışına karşı bir yaklaşım şeklinde tezahür etmektedir. Fakat bu tavır, doğrudan ahiret inancını yok sayma şeklinde vücut bulmayıp, nefsin olumsuz telkinleriyle inancın gereğinin yerine getirilmediğini, yapılanların karşılığının görülmeyeceğini resmeden dinî değerlerden yoksun davranışlarla ortaya konmaktadır (Karacelil, 2009: 37).

İnanç bağlamında dünyevileşmenin ortaya çıkardığı neticelerden biri de iman ve onunla ilgili unsurların, Allah ve kul arasında gerçekleşen bir boyut olup başkasını ilgilendirmeyeceği düşüncesidir. Diğer taraftan inanç formunu, ibadet ve dini anlama anlayışını değişim ve dönüşüme uğratan dünyevileşmenin sebebiyet verdiği söz konusu kategorik ve bütüncül anlayıştan uzak yaklaşım, inancı eyleme dönüştüren ve Kur'an'ın sıklıkla dile getirdiği "salih amel" kavramının imandan ayrı bir yapı olarak algılanmasında varlık göstermektedir (Karacelil, 2009: 37-38). Hâlbuki iman; dinamik, sıcak, hatta tutkulu bir bağlılığı doğuran ve neticede bireyi eylem üretmeye motive eden bir kavramdır. Bu yönüyle iman, sadece kelimelerle dile getirilmiş bir Allah inancını ifade etmekten çok, inanan insanın düşüncelerini, eylem ve sorumluluklarını da içermektedir (Özdoğan, 2005: 135-136). Buna göre, bireyin inandığı gibi yaşayamamasının önündeki en büyük engelin, dünyevileşme ile birlikte gelişim gösteren mal hırsının, tüketim ve kâr

düşüncesinin kapitalist mantık ile putlaştırılmasında kendini gösterdiği düşünülmektedir (Buladı, 2017: 52).

Bu meyanda, imanı eylemsiz salt inanca dönüştüren, sadece "kelime-i şehadet" gibi belirli şekil şartlarını yerine getirerek ideal Müslüman algısını zihinlere telkin eden dünyevileşme, her dinde olduğu gibi İslamiyet'te de inanç esas ve değerlerini pekiştirici unsur olan ibadetlerde eksilme, azalma ve zayıflamaya sebep olmuş; ibadetlerin yalnızca beş temel formel ritüel şeklinde algılanmasının yolunu açarak kulluk anlayışında da farklılaşma meydana getirmiştir. Nitekim her gün yerine getirilmesi gereken bir ibadet oluşuyla diğer ibadetlere göre zorluk derecesi biraz daha fazla hissedilebilen ve dünyevileşme bağlamında en çok bahse konu olan ibadetlerin başında gelen namazın yanı sıra diğer temel ibadetlerden oruç ve zekât konusundaki kaçma davranışı ya da mantığa bürüme psikolojisi bunun tipik göstergelerindendir (Karacelil, 2009: 38-41).

Yaratıcıya yönelik sözü edilen kategorik inanışı hayatın merkezine alan ya da kulluğu belirli zaman, mekân veya menfaatlere bağlayan bireylerin yaşam felsefelerinin temelini Allah ve O'nun değerler sisteminden ziyade, çoğu zaman kendi nefsi arzu ve yönelimleri oluşturmaktadır. Bu durumda Yaratan, söz konusu kimselerin zihin ve ruh dünyasında "sığınılacak biricik liman" olmaktan çok, gerektiğinde ya da darda kalındığında müracaat edilen veya hatırlanan bir varlık konumundadır. Yaşamın belirli alanlarında Yaratıcıya dönük kulluğun gereklerini yerine getirmekle birlikte diğer boyutlarda gözlemlenen bu kayıtsız yaklaşım, imanla bütüncül bir ilişki tarzından ziyade, zaman zaman temas kurulan geçici bir ilişki hüviyetindedir. Dolayısıyla, maddi imkân ve kazanımların pekiştirdiği dünyevileşme olgusu, kulun varlık sebebini perdeleyerek onun Allah'la kurduğu bağı zayıflatmakta; hatta koparmaktadır. Dünyayı ve içindekileri sığınak görmenin kaçınılmaz neticesi olarak da Yaratana inanmakla birlikte O'na ihtiyaç duymama ve sonraki süreçte, nefsin olumsuz dürtüleriyle kulluk görevini unutup O'nu

hayattan tamamen çıkarma düşünce ve yaklaşımı gündeme gelmektedir (İşliyen, 2018: 126, 144).

Yaratıcının yerine getirilmesini istediği söz, tavır ve eylemleri yerine getirme üzerine kurulu bir sistem olan din sayesinde birey O'na yönelmekte, yaklaşıp bağlanmaktadır. Bu açıdan iman, bireyin kişisel bağımsızlık ve özgürlüğünden vazgeçerek ilahi iradeye teslim olması ve bağlanması anlamında değerlendirilmektedir (Hökelekli, 2003: 163). Fakat kişi, dinî tecrübeden uzaklaşıp kendisinden beklenen ritüelleri terk ederek dünyevi hedeflere kilitlendiğinde, kutsala dair bir anlam problemi ortaya çıkmakta ve Yaratıcı ile kurulan fıtrat bağı kopmaktadır. Bu da son kertede, sözü edilen inanç krizinden kaynaklanan boşluğun her açıdan dünyaya yönelimle doldurulduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, inanç zafiyeti ile dünyevileşme arasında sebep-sonuç ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Her şeye maddi açıdan bakmanın, benmerkezci düşünüp bunu yaşam tarzı hâline getirmenin tipik bir yansıması olan dünyevileşme fenomeninin etki ve yansıma boyutu, ahiret karşısında dünyayı tercih etme ve onu anlamlı kılan nesnelere zihinsel ve ruhsal kayış olarak gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, insana Allah tarafından sunulan her türlü dünyevi edinim ile yoğun bir ilişki durumu, doğal olarak zihinsel bir meşguliyet sürecini başlatacağından dolayı, Yaratıcının zat ve sıfatlarına dair bilgi, bilinç ve algı bilinçdışına atılmaktadır. "Kulun Allah'ı unutması" olarak ifade edilmesi mümkün olan bu durum, bireyin Yaratan ile ilişkisini örselemekte ve onu nihayetinde ilahi rahmet, rıza, inayet vb. olumlu çıktılardan mahrum bırakmaktadır.

Yaratıcıyı unutmanın, kulluk bilincinden yoksunluk hâli ve bu anlamdaki bir umursamazlık tavrı olarak anlaşılması mümkündür. Dolayısıyla bu şuuru elde edemeyen bireyin kâmil insan olma bilincinin de zayıflayacağı düşünülmektedir. Buna göre, kişiyi tahkim edip çevreleyen enfüsi/afaki sayısız kanıt ve nimete rağmen dünyevi saiklerle Yaratanı unutup kulluk şuurundan uzaklaşan birey, gerçek anlamda kendine

yabancılaşmakta ve son tahlilde yaşam sürecinde sürekli bir anlam problemiyle baş başa kalmaktadır (Kur'an Yolu, 2014: V, 301).

Buradan hareketle, bireyin dünyevileşme serüveninin yapısal bir inanç krizine sebebiyet verdiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, dünyevileşme sonucunda inanç noktasında yaşanan zaaflar, imanın anlam, etki ve fonksiyonunu kaybetmesine, dolayısıyla bu anlamdaki motivasyon kaybı sebebiyle imanın taklit seviyesinde kalıp tahkiki boyuta ulaşamamasına ve özellikle söz konusu fıtri duygunun bireyin yaşamına kattıklarının yitirilmesine yol açmaktadır. Bu da doğal olarak imanın kişide var ettiği teslimiyet, tevekkül, sabır, şükür, kanaat, sekinet vb. tecrübelerin mevzi kaybetmesine yol açarak sürekli panik hâline kapı aralamaktadır.

Bireyin otantik bütünlüğüne bakış açısında, dünyevi perspektif parçacı ve ayrıştırıcı; iman değeri ise bütünleştirici bir fonksiyon üstlenmektedir. Buna göre söz konusu durum inanç noktasında, bireyin kayıtsızlık ve umursamazlığa dair tavır geliştirmesini engellemekle kişisel bütünlük açısından bütünleştirici bir işleve sahip olmaktadır. Bu bağlamda Kur'an, "nifak" olarak ifade edilen ve "kişilik parçalanması" şeklinde değerlendirilmesi mümkün olan çifte şahsiyetliliği, imanın sapkın bir formu ve kişiliksizlik olarak nitelemektedir (Yeşilyurt, 2001: 126). Söz konusu tipoloji, Yaratıcıya inanmakla birlikte, dinî gayreti/duyarlılığı kuvvetli olmayan ve bireysel çıkarların etkisiyle istikamet problemi yaşayan kişileri betimlemektedir (Esed, 1999: 423).

Dünyevileşmeye yönelik anlayış ya da tutumların meydana getirdiği en önemli travmatik yansımalardan biri, bireyin kendini olduğundan farklı bir şekilde lanse etmesidir. Nitekim modern yaşamın dışında görülen ya da diğer bir ifadeyle "gericilik"le özdeşleştirilen birtakım dinî pratik ve yaşam biçimlerine karşı, kişinin zikredilen tarzda bir kişilik yapısına ve dünya görüşüne ait olmadığını bazı ritüel ve pratiklerle ispatlama yoluna giderek tolere etmeye çalışması bunun tipik örneğidir (Tekin, 2008: 18). Bu bağlamda, Kur'an'da da Yaratıcıya iman şuuruna ulaşmamış, yalnızca dünyevi

kazanımlar için O'na kulluğu deneyimleyen kişilerin tipik davranışları tasvir edilmektedir. Fakat bu kimselerin, Yaratıcıyı şahsi beklentilerini karşılayan bir ilah olarak gör(e)memesi sebebiyle, tüm varlığıyla şirkle yüzleşen ve neticede dünya/ahiret mutluluğundan uzaklaşan insanlar oldukları ifade edilmektedir (Kur'an Yolu, 2014: IV, 719).

Yaratıcıya yönelik güven duygusunda sorun yaşama ve ilerleyen süreçte bu hissi yitirme hâli, dinî literatürde "şirk" olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu olumsuz durumun oluşum ve gelişim süreçleri analiz edildiğinde; bireyin, yaşamını maddi hedefler uğrunda tüketme çabası neticesinde, yaratılmış varlıklara esir olması ve son tahlilde tamamen Allah'tan uzaklaşması göze çarpmaktadır. Bu da inançlı kişinin doğal olarak, yeryüzünde ve gökyüzündeki her şeyin Allah'ın mülkiyetinde olduğunu bilip O'na güvendiğini; şirke düşen bir kimsenin ise Allah'tan başka varlıklara veya O'nunla birlikte, yaratılmış birtakım unsurlara güvendiğini göstermektedir. Bu açıdan, Yaratana güven duymama ve dolayısıyla O'ndan uzaklaşma hâlini resmeden şirk, "Allah'a yabancılaşma" olarak kategorize edilmektedir (Korkmazgöz, 2020: 71-72).

İnsanın huzur ve mutluluğu, Yaratıcıya iman ve O'na ideal manadaki kulluğa; huzursuzluk ve mutsuzluğu ise O'na iman ve kulluktan uzaklaşıp yüz çevirmeye bağlanmıştır. Dolayısıyla dünyevileşme; bireyi, -her türlü maddi imkâna sahip olsa bile- doyumsuzluk ve kanaatsizliğin etken olduğu zor ve sıkıntılı bir yaşam tarzıyla yüzleştirmektedir. Sözü edilen olumsuz tablo; inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin ve dinen meşru olmayan yollara başvurmanın sebebiyet verdiği psikolojik baskının etkisiyle sıkıntı hissetmenin ve Yaratıcının hoşnutluğunu elde etme idealinin bireye kazandırdığı mutluluktan mahrum kalma ıstırabını tatmanın doğal sonucudur (Kur'an Yolu, 2014: III, 658).

Beşerî bilinci ve evreni, imanın öngördüğü ilahi perspektiften arındırıp değerlere karşı nötr duruma getiren dünyevileşme; bireye açılım kazandırıp ileriye dönük ideal bir

perspektif sunan ve böylece yaşama anlam katan iman duygusunu, 'kof' hâle dönüştüren ve geleceğe yönelik hiçbir ümit ve vaat içermeyen bir anlamsızlığa mahkûm etmektedir. Dolayısıyla, birey ve toplumun inanç merkezli bir yaşamdan yoksun bırakılması ve dinî tecrübenin yaşamın özünden koparılarak bireysel düzlemde dinî inancın veya imanın etkisinin yitirilmesi, dünyevileşmenin sebebi olmaktan ziyade sonucu olarak görülmektedir. Bu bağlamda, moderniteyi var eden sürecin başlangıcı olarak kabul edilen ve yaşamın Yaratıcı tarafından dizayn edilmesinin aksine, belli bir çağın ruhuna uygun entegrasyonunu ifade eden dünyevileşme olgusu bağlamında modern yaşam; oluşum, hareket ve değişimin meydana getirdiği dinamik bir perspektifi zorunlu kılarken, imanın durağan bir noktaya sabitlendiği düşünülmektedir. Bu durumda iman, "gericilik" ile yaftalanmakta ve inancın merkezde olduğu bir anlayış ve yaklaşım hayatın dışına itilmektedir (Yeşilyurt, 2001: 120-122).

Teklik vasfıyla hem varlığın hem de değerlerin merkezinde yer alan Yaratıcı ile irtibatın koparılması, "insan trajedyası"nın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ümit ve idealleri sosyal değerlere bağlama ve daha üst değerleri gerçekleştirememe trajedisi, ilahi iradeyi pasifize edip onun yerine sayısız sosyal tanrılar yerleştirme arzusundan kaynaklanmaktadır. Söz konusu kopuş neticesinde ikame edilmek istenen ve insanın varlığını gerçekleştirme yönündeki irade ve arzusunu zayıflatan "hümanistik politeizm", değerlere kaynaklık edip onlara toplumsal zeminde hayat veren ve insan iradesini harekete geçiren ilahi iradeyi gölgelemektedir. En temel karakteristiği "iktidar istenci" ve "perspektivizm" olan bahse konu politeizm, değerler düzleminde bir parçalanma meydana getirmekte ve onların tatbik edilmesi yönündeki iradenin güç kaybetmesine sebebiyet vermektedir. Bu noktada, dinin resmettiği hakikat zeminini kişisel dünyevi istek ve arzuların işgal etmesi, tevhit bağlamında karşılaşılabilecek en büyük tehlikelerden biri olarak görülmektedir. Sözü edilen putperestlik hâli ise genellikle, yaygınlaşıp standartlaşan yanlış eylem tarzlarına, fıtrata uygunluklarını ve doğruluklarını

hiçbir şekilde sorgulamadan kayıtsız bağlanma şeklinde kendini göstermektedir. Bu itibarla modern zamanın putperesti, hiçbir ortak ve üst değer tanımadan, şahsi 'ideal'ini hayata geçirmek için bütün değerleri basamak olarak kullanacak kadar insanlıktan uzaklaşan bir tipoloji formunda betimlenmektedir (Düzgün, 2005: 8-12).

Din olgusunu, bilgi ve duygu düzleminde yaşamaktan ziyade, onu imaja dönük biçimsel boyuta indirgeme yönelimi, bireydeki dünyevileşmeye dönük en bariz yansımalardan biridir. 'Öz'ün yitirilerek 'form'un önem ve değer kazandığı bu yeni durum, dinin yapısal yönü ile uyuşmayan birtakım bireysel ve toplumsal olumsuz sonuçlara sebep teşkil etmektedir.

Dinsel inanç ve pratiklere yüksek düzeyde bağlılık göstermesine karşın, dinin kurucu değerlerinden biri olan ahlak bağlamında bireyin, Yaratıcının koyduğu kurallara uyma ve bunu özümseyip dış dünyaya yansıtma düzeyinin oldukça düşük olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu ahlaki çözülmeyi kolaylaştıran önemli bir faktör konumundaki dünyevileşme, bireyin zihin yapısında dünya ve ahiret bağlamında bir ayrıştırmaya sebebiyet verdiğinden dolayı, özellikle sosyal hayatta dinin ahlaki boyutuna dair kayda değer bir bozulma gözlemlenmektedir (Karacelil, 2009: 41).

Diğer taraftan, dünyevileşme gerçeğinin kendini gösterdiği en bariz etki alanlarından biri de postmodernleşen dünyada, ahlaki bağlamda doğru ve yanlış sınırına dair gözlemlenen bulanıklık hâlidir. Bu noktada her şeyin, yaşamın pragmatizmi içinde pratize edildiği dünyevileşme yaklaşımında bireyi bekleyen en önemli tehlike, hayat akışında doğru ve yanlışa ait bu sınırın kaybolmasıdır. Kişinin hayatında söz konusu belirleyici çizginin yokluğu ise ahlak merkezli bir yaşamın standartlarını yok edeceği gibi, son derece bencil, pragmatist ve vaziyete göre şekil alan kimlikleri ortaya çıkaracaktır (Tekin, 2008: 20). Dolayısıyla, salt maddi imkânlara odaklanmış kişilik yapısının yaşam tarzını ifade eden dünyevileşme fenomeninin birey ve toplum üzerinde

hâkim unsur oluşu, "ahlakilik" değeri açısından, yaşanan hayatın yönünün ve kalitesinin sorgulanmamasında kendini açıkça göstermektedir (Tekin, 2008: 17).

Fıtratı itibariyle zayıf bir donanımda yaratılan insanın dünyada elde edeceği devasa maddi imkânların, ilerleyen boyutta onu her türlü ahlaki hassasiyet ve kaygıdan uzaklaştırıp tamamen bencil, kibirli, insafsız ve acımasız bir kişilik hâline dönüştüreceğinin değişmez doğal bir kanun olduğu belirtilmektedir (Esed, 1999: 1001). Sözü edilen sürecin ilk aşaması olan bencillik, kişinin yalnızca kendine odaklandığı bir yaşam sürmesinin ve her şeyi kendi menfaati açısından algılamasının temel motivasyonu olmasından dolayı sadece bireysel mutluluğa hizmet eden, insanı diğerlerini hissetme ve anlama çabasından, çoğulcu düşünmekten, sorumluluk almaktan, çevresi adına iyilik yapmaktan alıkoyan, vermekten ziyade almayı öğreten bir duygu olarak düşünülmektedir (Tarhan, 2010: 143).

Bencillik, temelde bireyin her daim kendi öz varlığıyla ilgilenmesini ve temasta bulunduğu herkesi/her şeyi şahsi menfaati doğrultusunda kullanma isteğini yansıtmaktadır. Bu açıdan bencillik, her şeyi kendisi için isteyen, kimseyle paylaşımda bulunmayan, her konuda yardımlaşma ve dayanışma erdemine engel olan ve bu boyutuyla özellikle insan eylemlerinde ve ahlak sistemlerinde mühim bir kusur olarak görülen olumsuz bir tavır ve yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bireysel ve toplumsal yaşamı derinden etkileyen açgözlülük, aşırı hırs, tamahkârlık, cimrilik, kin gütme, kibir vb. birtakım olumsuz çıktılar bahse konu bencillik duygusundan kaynaklanabilmektedir. Buna göre bencilliğin dayanak noktasını, bireyin özüne bağlılığı ve başkalarına karşı takındığı üstünlük arzusu oluşturmaktadır (Demir, 2016: 507).

Bu itibarla bencil bir bireyin, kendisini dünyanın odak noktası görmesinden dolayı yaşamını benmerkezci tasarlayan, tüm zaman ve zeminlerde sürekli şahsi çıkar ve menfaatini gözeten, kendi varlığı ve yaşam doyumu dışında hiç kimseye huzur ve

mutluluk fırsatı tanımayan ve söz konusu edilen üstünlük duygusu sebebiyle narsist kimliğe bürünen bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır.

Dinin, üretim ve tüketim ahlakına dair belirlediği prensiplere bağlı kalmayarak dünyevileşmeyi bir hedef olarak idealleştiren, bunun neticesinde de yaşamını dünyada ebedi kalacakmış gibi kurgulayarak kulluk görevlerini, yaşadığı çevreye karşı maddi ve manevi sorumluluklarını unutan kimse, Karun zihniyetinin izdüşümü olarak tebarüz etmektedir. Buradan hareketle bireyin, çevresindeki insanları kendisinden aşağı düzeyde görüp algılamasının temel sebebinin "kendini beğendirme hastalığı" olduğu düşünüldüğünde söz konusu marazi durum, sanal bir itibar kazanmanın yollarını arayan Karun'un, Hakk'ın rızasından çok, halkın hoşnutluk ve beğenisini kazanmaya yönelik davranışlarında açık bir şekilde hissedilmektedir. Haddizatında mutlaka bir biçimde dışarıya yansıyan bu psikoz, kişinin tutum, davranış, giyim, kuşam ve insani ilişkilerinde kendini ele vermektedir. Nitekim kendini beğendirme psikolojisinin tavır ve davranışlarda somutlaştığı dünyevileşme figürü Karun'un, varlıklı ve üstün olduğunu kanıtlama adına gösterişli kıyafet ve ziynetlerle toplumun huzuruna çıktığında, egosunun tetiklediği üstünlük eğiliminin kuvvet kazanmasıyla ruh dünyasında büyük bir çatışmanın baş gösterdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, dünyevi olur ve geçerlilikleri önemseyen söz konusu tipolojiyle özdeşleşmiş bir birey, güçlü ve üstün olma dürtüsü ile barizleşmeye başlamakta ve neticede zihnine yerleştirdiği hedefe ulaşabilmek için daha fazla göze görünürlüğü olan davranışlara başvurmaktadır (Buladı, 2017: 49, 52).

Bu noktada, zikredilen karakter yapısına sahip kişi, 'büyük bir zafer' beklentisine girerek gerçekçi olmayan plastik bir kimlik ortaya koymakta; daima dış dünyada nasıl bir izlenim yarattığını ve çevresinin kendisi hakkındaki düşüncelerini merak etmekte; son tahlilde ise narsist bir profile imza atmaktadır. Bu itibarla narsist birey, her şart ve durumda kendini ve menfaatini düşünen, sürekli ayrıcalıklı bir yaklaşım bekleyen, başkalarının görüş ve yargılarıyla ilgilenmeyen, hatta bunu kendi çıkarları için

kullanmaya çalışan bir tutum sergilemektedir. Belirli bir aşamadan sonra kişiyi çok tehlikeli bir boyuta sürükleyen bu duygu, onu her türlü gelişimden uzaklaştıran kötü bir alışkanlık olarak değerlendirilmektedir (Buladı, 2017: 52).

İnsanoğlu yeme, içme, barınma vb. temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak; can ve mala yönelik güvenlik gereksinimlerini temin etmek için kendisine sunulan imkânlardan faydalanmaktadır. Bununla birlikte bazı kimseler söz konusu zaruri ihtiyaçlardan vareste, yalnızca başkalarını etkileme ve gösteriş amacıyla tüketimde bulunabilmekte, hatta bazen bu amaç için maddiyata yönelim, hayati gereksinimlerden daha önemli hâle gelebilmektedir. Bu şekilde bireyde psikolojik açıdan rahatlama sağlayan tüketim davranışı "gösteriş tüketimi" olarak adlandırılmaktadır. "Lüks" olarak ifade edilen bu anlayışın, sade ve gösterişten uzak bir yaşamın zıddı olarak, bireyin imkânlarını olduğundan fazla gösterme çabası ve bilinçsiz/aşırı derecede tüketim tutkusuna sahip olması şeklinde anlaşılması mümkündür. Bundan da aşırı yeme-içme harcamaları, maddi şartları zorlayan gereksiz tüketim, şan, şöhret, itibar, gurur ve kibir için yapılmış harcama ve yaşantılar kastedilmektedir (Soysaldı, 2005: 111-112).

Bu meyanda, genellikle kişinin psikolojik yapısı ile ilgili bir konu olan ve her kesimden insanın önem ve özen gösterdiği gösteriş davranışı 'psikolojik bir hastalık' olarak değerlendirilmektedir. Bunun sebebinin de toplumdaki kültürel yapının ve değerlerin bozulması neticesinde bireyin kendini başkalarına beğendirme/kanıtlama ve zengin olduğunu gösterme ihtiyacından kaynaklandığı düşünülmektedir (Soysaldı, 2005: 112). Özetle, her iş ve oluşta dünyayı merkeze almayı önceleyen dünyevileşme reaksiyonu, ahiret adı verilen sonsuz hayatı adeta dünyada yaşama teklifini insana sunmaktadır. Bu açıdan dünyevileşme, bireyin zihin ve gönül atlasından ahiret inancını atmakla oluşan boşluğa haz ve arzuları tatmin etme, her yönden doyuma ulaşma, lüks, konforlu ve rahat yaşama isteğini yerleştirerek onun tüm ilgi ve çabasını hayatın tadını çıkarmaya kanalize etmektedir.

Ahiret inancının bireysel sigortası mesabesindeki denge duygusunun yitiriliş sebebi olan dünyevileşme yönelimi, sürekli maddi edinimi telkin etmekle, bireyde son tahlilde şımarıklık duygusunu açığa çıkarmaktadır. Zikredilen bu duygunun en önemli semptomlarından biri ise gösterişçiliktir. Zira kendini olduğundan daha güçlü ve önemli göstermek, sahip olduğu maddi varlık ve olanaklarla sahte gösterilerde bulunup başkalarına karşı övünmek ve bu yolla insanları baskılayıp korkutmak şımarık birey ve toplumların uyguladıkları davranış biçimlerindendir (Kasapoğlu, 2009: 190). Maddi imkân ve refah neticesinde gözlemlenen bahse konu aşırı neşe, sevinç ve coşkunluk hâli, bireyi duyarsızlaştırıp gaflete düşürmekte ya da sersemletmekte ve onda her yönden yeterli olduğu düşüncesine kapılma, kibirlenme, büyüklenme ve kendini beğenme duygularını zirveye çıkarmaktadır (Kasapoğlu, 2009: 196).

Bu bağlamda, şımarıklık ile "içi boş biçimsellik" arasında doğrudan bir ilişkinin söz konusu olduğunu ifade etmek gerekir. Temelsiz ve mesnetsiz bir dünya görüşünün abartılı bir şekilde gözler önünde sergilenmesini resmeden bu davranış biçimini bireyde gözlemleyen bilinçten yoksun kimseler, bahse konu görüntülerin cazibesine kapılarak büyük bir özenti hissiyle benzer imkânlara sahip olma özlemi duymaktadır. Bu durum, dünyevileşme neticesinde sosyal yaşamda maddi yönden imrenilen bir konuma ulaşan şımarık kimselerin tutum, tavır, eylem, yaşama şekli ve hayat tarzının uyma davranışı neticesinde bilinçsiz kişiler tarafından taklit edilebileceğini göstermektedir (Kasapoğlu, 2009: 192).

Dünyevileşme saikiyle ahireti unutan ya da bu inancı yitiren birey, tüketim ve harcama tarzını/rejimini ve toplumsal statüsünü diğer insanlara karşı belirgin bir şeklide gösterme psikozuna girmektedir. Bunun sonucunda ise dünyevi imkânları kısıtlı olan ve dünya hayatının cazibesine kapılan kimseler, söz konusu servete ve büyüleyici yaşama imrenmektedir. Nitekim Kur'an'ın tekebbüre dair dünyevi bir tipoloji olarak gözler önüne serdiği Karun, her zaman ve zeminde maddi imkân ve gücünü gösterme gayretinde olmuş;

algıları, kıymet ölçüleri ve değer yargıları dünyevileşme üzerine kurulu kişileri imrendirmeyi başarmıştır (Buladı, 2017: 42, 48).

Buradan hareketle bireyin dünyevileşme ile ilişkisinde, modernitenin zihinlere telkin ettiği tükettikçe var olma ve bu bağlamdaki "yarıştan kopmama psikolojisi"nin oluşturduğu etkinin önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, esasında maneviyatla bezeli bir varlık olan insanın, modern zamanda madde ile kurduğu yoğun ilişki neticesinde mekanik bir ruh hâline bürünmesinin dünyevileşmeyi desteklediği varsayımı gerçekçi gözükmektedir. Buna göre, tüketim ve onun toplumsal kabul gören objelerine yönelimin tetiklediği dünyevileşme çabasının özellikle gösteriş saikiyle direkt olarak imrenmeye sebebiyet vererek ya da aşırı durumlarda benmerkezci ve problemli bir yönelim olan kıskançlık duygusunun fitilini ateşleyerek hem bireysel hem de toplumsal dengeyi bozduğunu söylemek mümkündür.

Dünyevileşmenin etkisiyle benliğini bencil duyguların kapladığı insan, elindeki ile yetinmeyen, sürekli fazlasını talep ederek hırsına mağlup olan, nefsin olumsuz telkinleri neticesinde zihninde beliren 'fakirleşme' endişesiyle yaşamında paylaşmaya dair farkındalık ve deneyim bulunmayan, açgözlü, cimri ve tamahkâr bir kimlik sergilemektedir. İlerleyen boyutta söz konusu kişilik, kendisinden daha sağlıklı, zengin, başarılı ve mutlu kimselerin varlık alanına ve gösterisine tahammül edemeyerek onlara bahsi geçen olumlu özellikleri sebebiyle kin güdüp nefret beslemeye başlamaktadır. Son tahlilde ise böylesi negatif duyguların baskın olduğu bir kalpte, doğal olarak iyilik merkezli güzel duygular ve ideal ahlaki erdemler gelişip kök salmaya zemin bulamamaktadır (İşliyen, 2018: 150).

Dünyevileşme sebebiyle ego merkezli pragmatist bir hayatı benimseyen birey, tüm zaman ve mekânlarda kadrajını yalnızca kendisine odakladığından dolayı, imandan neşet eden toplumdaki iyilikleri çoğaltma ve kötülükleri silme idealini önemsemeyerek çevresine karşı duyarsız, umarsız, tepkisiz ve ilgisiz kalabilmektedir. Ayrıca bireysel ve

toplumsal hayattaki aktivasyona ket vuran bu tutum, insanı insan yapan değer ve erdemler konusunda kişiyi vurdumduymaz ve sorumsuz bir tavra büründürerek genellikle pasif bir kimlik sergilemesine yol açmaktadır. Söz konusu durumun, hâkim kültür, algı ve yaşamın uyma davranışı sonucu modellenmesi ile diğer bireylerde de etkisini göstermesi, dünyevileşmenin dolaylı yönden toplumdaki kötülüklerin artmasına kaynaklık ettiğini göstermektedir.

Yaratıcıya imanın dünyevi karşılığı, esasında "beşerî topluluğa ve onun gelişim sürecine iman" olarak karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda, imanın transandantal ufkundan arındırılan imgelem, boşluğa terk edilmiş ve kendisine yitirilişi teklif eden, kendi türünden bir varlık tarafından kuşatılmıştır. Çünkü Allah ile bağlantısını koparan insanın, bireyciliğe savrulup bunu sonsuz istekleri karşılayamamaktan dolayı daha üst yapılanmalara taşıması, otonom ve güçlü bir kimlikten ziyade, silik ve bağımlı bir bireyi çıktı olarak sunmaktadır (Yeşilyurt, 2001: 125).

Aşkın hakikat bilincini 'nadas'a bırakan dünyevileşme olgusu, bunun paralelinde "Tanrı-evren-insan" arasındaki zorunlu irtibatı koparark bireyi uçsuz bucaksız bir evrende 'kozmik yalnızlığa' sürüklemektedir. Söz konusu durum, insana evren ile dayanışma duygusunu aşılayan yaratılış şuurunun kaybolması veya Yaratan ile gerçekleştirilen iman akdinin feshi anlamına gelmektedir. Bu açıdan dünyevileşme seviyesi arttıkça kozmik dayanışma bilincinin azalmasından dolayı insan, kendi varlığını 'boş bir uzay' formunda tecrübe etmektedir. Bu bağlamda söz konusu tablo, dünyevileşen figürün evrensel düzlemdeki psikolojik görünümünü de yansıtmaktadır. Bu itibarla, iman değerinin engin düzleminden soyutlanmış bir birey, ilk etapta 'yapay bir özgürlük' içinde algılanmasına rağmen, gerçekte yapayalnız bir görüntü vermektedir (Yeşilyurt, 2001: 123).

Özellikle modern zamanın insanlığa sunduğu konfor unsurları, ilerleyen süreçte haz duygusunun zamanla anlamını kaybetmesinin karşılığı olan "hedonik adaptasyon"un

(Diener, Lucas ve Scollon, 2006) etkisiyle bireyi mekanik bir dünya ile baş başa bırakmaktadır. Bencillik duygusunun tetiklediği bireysellik realitesinin temel sebebini oluşturan söz konusu durum, kaybedildiği düşünülen huzur ve sekineti elde etme/yakalama adına kişiyi sürekli maddeye yatırım yapmaya sevk etmektedir. Hemcinsleriyle tüketim rekabetine girerek sarmal hâlini alan bu kısırdöngü, kurduğu geçici ilişkiler sebebiyle bağlanma problemi yaşayan bireyi son raddede duygudan soyutlayıp otomatikleştirmektedir. Birbirinin sebebi, aynı zamanda da sonucu olan bu ikili ilişki, sağlıklı bir ruh hâli ve kişilik bütünlüğünden uzak, patolojik bir tablo ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, dünyevileşme etkisiyle mekanikleşip bireyselleşen ve ruhi tatmini maddede arayarak kendisine/dış dünyaya tepkisizleşen insan, doğal olarak yabancılaşma gerçeği ile yüzleşmektedir. Yaşamın rutin akışının tersine gelişen, kişiyi içsel süreçlerini yönetmekten ve kendisiyle baş başa kalmaktan alıkoyan; bununla birlikte çevresine karşı duyarsızlaştırıp uzaklaştıran yabancılaşma hâli, nihayetinde fiziki-ruhi/sosyal-duygusal anlamdaki yalnızlık duygusuyla final yapmaktadır.

Değerleri tespit etme noktasında en önemli ölçütlerden biri olan yaşam anlamı ile yalnızlık duygusu arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu açıdan, temelde sosyal bir sorun olan yalnızlığın değerler sisteminden kaynaklandığını; birey ve topluma yönelik yerleşik bakış açısı ile dünya hayatına atfedilen anlamın, yalnızlığı belirleyen en temel ölçüt olduğunu ifade etmek mümkündür. Dünyevileşme neticesinde yaşamın sadece dünyadan ibaret olduğu anlayışına teslim olan birey, bu boyutta elde ettiği meta, makam ve hazlara oldukça fazla değer vermekte ve ahirette mutlu olabilmenin bir aracı olarak görmediği ve buna uygun kullanmadığı söz konusu edinimleri paylaşmakla elde edeceği bir kazanımın olmayacağını düşünmektedir. Bu bağlamda, zenginleşmeyi ve konforlu bir yaşamı temel gaye edinen bireylerden oluşan bir toplum ile varlık ve kazanımlarını diğerleriyle paylaşmayı arzulayan ve böylece mutluluğu elde eden bireylerden meydana gelen toplum arasında yalnızlık sorununun varlığı açısından kıyaslamayacak düzeyde

farklılıkların bulunacağı izahtan varestedir. Zikredilen algı ve duyguları bireyin zihin ve ruh dünyasına yerleştiren yegâne olgunun din olduğu gerçeğinden hareketle, yalnızlık probleminin çözümü ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu düşünülmektedir. Bu meyanda, modern insanın en temel sorun ve çıkmazlarından biri olan yalnızlığın arka planında, kişinin her yönden dünyevi tatmin ve hazlara odaklanması yer almaktadır. Devam eden süreçte, tutum ve davranışlarına aşırı bir bencillik duygusunun hâkim olduğu bireyler, çevrelerindekilerin ihtiyaç ve problemlerine karşı ilgisiz, kayıtsız ve sorumsuz; duygusal ilişkilerde ise umursamaz bir tavır sergileyerek hem kendilerine hem de ait oldukları topluma yabancılaşmaktadır (Özgel, 2014: 338-340).

Bireyin, dünyevileşen hayat paradigmasını benimsemesiyle başlayan ve bunu içselleştirmesiyle devam eden süreçte, manevi yönden yaşam krizlerini yönetemeyeceği düşünülmektedir. Zira maneviyatın kaynaklık ettiği düşünce ve aksiyonla bezenmiş bir hayat tarzı, bireyi yaşam problemlerine karşı daha dirençli kılmaktadır. Fakat maddi açıdan yetkin olmakla birlikte, bireysel yaşantısında ideal mutluluğu elde edemediğini düşünüp/hissedip yaşam sorunları ile başa çıkamayan bir kimsenin, olumlu-yapıcı anlayışı terk etmesinin sonucunda tükenmişlik sendromuyla manevi yönden bir çöküş yaşaması ihtimal dâhilindedir. Nitekim özellikle son yıllarda, yaşam olayları karşısında denge ve uyum sağlayabilmek için ortaya konan seküler başa çıkma yöntemlerinin tükenmişlik ile sonuçlanmasının, din ve maneviyat olgusunun önemi üzerindeki farkındalığı arttırdığı ifade edilmektedir (Eryücel, 2013: 11).

Dinin ideal boyutta deneyimlenmesi neticesinde “kâmil insan” olarak kategorize edilen bir kimlik, insanların zihin dünyasında belirginleşmektedir. Fakat dünyevileşmenin etkisiyle esaslı bir değişim ve dönüşüm geçirerek zihinsel beklentilerden uzaklaşan dindar birey toplumsal tepkinin öznesi olabilmektedir. Bu açıdan, sahih dinî bilgi ve doğru metodolojiye dayanmayan dinsel tezahürlere ve bu manadaki örgütlenme şablonlarına yönelik tepkiselliğin dünyevileşmenin çıktısı olduğu

düşünülmektedir. Çünkü dünyevileşme ile dinin bireysel etki yönü örselendiğinde, toplumdaki olumsuz dinî figürlere tepki söz konusu olmaktadır.

Bireysel ve toplumsal bağlamda birtakım olumsuz neticelere kapı aralayan dünyevileşmenin, küresel açıdan da bazı problemlere sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Nitekim söz konusu olgu, hiçbir kural tanımaksızın yaşam hakkını gasp etmekten katliamlara, daha fazla kazanmak adına silahlanma yarışından savaşlara, terör hadiselerinden uluslararası uyuşturucu pazarlarının varlık göstermesine kadar aklın sınırlarını zorlayan birçok olumsuzluğun ana etkeni olmuştur. Aynı zamanda, İslam dininin ortaya koyduğu çağlar üstü genel geçer ahlaki kuralları örseleyen dünyevileşme anlayışının tetiklediği, 'var olanla yetinmeyip başkasının elindekini gasp etme' edimi sebebiyle, yeryüzünde her üç buçuk saniyede bir insan açlıktan hayatını kaybetmektedir (Erbaş, 2011: 44).

Modern zamanda her geçen gün artan dünyevi gereksinimler sebebiyle su, toprak ve hava; çöpler ve sanayi atıkları yüzünden önü alınamaz bir biçimde kirlenmeye maruz kalmaktadır. Aynı zamanda bu ihtiyaçlar, denizlerin ve bitki örtüsünün sistematik bir biçimde zehirlenip yok olmasına, yaygın ilaç ve uyuşturucu kullanımı sebebiyle insan fizyolojisinde birtakım genetik bozuklukların ortaya çıkmasına ve insanlığa faydalı birçok hayvan türünün giderek neslinin tükenmesine zemin hazırlamaktadır. Zikredilen olumsuz tablo son tahlilde, insanın Yaratıcıya, ahlaki/manevi değerlere karşı kayıtsızlığının ve "maddi ilerleme"yi biricik gaye addeden dünyevi düşünce, inanç ve yaklaşımlara tutsaklığın doğal bir neticesi olarak görülmektedir (Esed, 1999: 828-829).

2.1.5. Dünyevileşme ve Kişilik

Latince'de tiyatrocuların oyunda kullandıkları maske anlamındaki "persona" kavramına karşılık gelen kişilik (Turan, 2017: 19), bireyi karakterize eden oluş tarzlarının

tümünü ifade ettiğinden dolayı, onun niteliği hakkında psikologlar arasında tam bir uzlaşma söz konusu değildir (Apaydın, 2016: 138). Bu sebeple, kişiliğe dair birçok tanımlama ve yaklaşımı literatürde gözlemlemek mümkündür. Buradan hareketle, Köknel'e (2005) göre kişiliğin; benlik, mizaç, karakter, huy gibi anlamlarda kullanıldığından dolayı, niteliği hakkında müşterek bir tanımının yapılması mümkün olmasa da onun kendine özgü, uyumlu bir bütünlüğü bulunmaktadır. Bu çerçevede kişilik; "Bir bireyi diğerlerinden ayırıp eşsiz kılan duygu, düşünce, davranış ve tutumların bütünü" olarak ifade edilmektedir. Zikredilen kavram, insanın düşüncelerinin, yeteneklerinin, ilgilerinin, dış görünüşünün, üslubunun, tutum, davranış ve sosyal ilişkilerinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır (Köknel, 2005: 19). Bu meyanda Yörükân (2013), devamlılık arz eden saiklerin, ihtiyaçların, tavırların, değerlerin, inanç türlerinin ve benlik anlayışlarının bütününün kişiliği meydana getirdiğini ifade etmektedir (Yörükân, 2013: 99).

Hökelekli (2016), yaşanmış deneyimler üzerinden her bireyin ait olduğu kültür grubunun diğer fertlerine benzediğini; bununla birlikte, yaşadığı tecrübelerin biricik karakteri ile onlardan ayrıldığını ifade etmektedir. Bireyin sözü edilen özgünlüğü, benliğinin asıl bölümünü; dolayısıyla, kişiliğinin esasını teşkil etmektedir (Hökelekli, 2016: 62). Bu kapsamda kişilik; "Bireyin tüm davranış ve niteliklerini kapsayan, onu diğerlerinden farklı kılan, kendisine özgü özellikler bütünü" olarak tanımlanmıştır (Mehmedoğlu, 2004: 42). Bununla birlikte kişilik; "Bireyler tarafından sergilenen özgün ve nispeten sabit davranış, düşünce ve duygu kalıbıdır" şeklinde tanımlanmaktadır (Greenberg, 1999: 40). Gürses (2010) ise kişiliği, bireysel davranış ve tecrübe sahibi bir kişinin, davranışlarını yönlendirecek etkiye sahip bir etmen olarak görmektedir (Gürses, 2010: 19).

Bu doğrultuda Burger (2006), kişiliği; "bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler" şeklinde tanımlayarak bunun iki boyutundan

bahsetmektedir. Buna göre, tutarlı davranış kalıplarının kişilikle bağlantısının ortaya konduğu birinci kısımda, belirli bir kişilik yapısına sahip bireyin beklenenin aksine, bazı ortamlarda farkı davranışlar sergileyebileceği konu edilmektedir. Bu da davranışın, sadece içinde bulunulan duruma verilen tepkiden ibaret olmadığını, kendisinden doğal olarak belirli bir tutarlılığın beklendiği eylem yönünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bireyin zaman içinde değişime uğrayabileceği düşüncesi de bu bağlamda dile getirilmektedir. İkinci bölümde ise Burger, kişilik sürecini tüm yönleriyle ele almaktadır. Bunu da; "Kişilik içi süreçler, nasıl davranacağımızı ve hissedeceğimizi etkileyen ve içimizde gelişen bütün duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçleri kapsar" şeklinde ifade etmektedir (Burger, 2006: 23).

Kişiliğin içeriğini daha iyi kavrayabilmek için onun özelliklerini derinlemesine bilmek oldukça önemlidir. Zira her birey, kendisini diğerlerinden farklı kılan birtakım özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu durum, onun özgün ve belirli oranda tutarlı özellikler ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada sözü edilen tutarlılık, bireyin eylem tarzında ve bariz özelliklerindeki gözlemlenen değişimin kısa vadeli ve sıklıkla gerçekleşmemesi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, dışa dönük ve nazik bir bireyin, birçok farklı durumda bu özellikleri sergileyeceği, büyük olasılıkla geçmişte de aynı özellikleri gösterdiği ve gelecekte de buna benzer davranış setlerini sergileme eğiliminde olduğu düşünülmektedir (Greenberg, 1999: 40).

Kişilik özelliklerinin tutarlılığı ile bireyin davranış eğilimlerinin sıklıkla değişmeyeceği kastedilmektedir. Bu itibarla, bireyin tesadüfi anlık reaksiyonlarının sonucunda gözlemlenen ya da geçici veya dönemsel koşulların meydana getirdiği davranışlar, kişiliğe dair özelliklerin değişmesinden kaynaklanmamaktadır. Buna karşılık, bireyin kişilik özelliklerinin tutarlılık arz etmesinin, kişiliğin değişip dönüşmeyeceği anlamına gelmediği iddia edilmektedir. Buna göre kişiliğin, çevresel faktörlerin etkisiyle değişiklik gösterdiği bilinen bir gerçekliktir. Diğer taraftan, bireyin

zihinsel ve fiziksel gelişim döneminde etkileşim ve iletişim içerisinde olduğu kişi ve grupların, onun kişiliğini etkileme realitesi de kişiliğin belirli bir süre zarfında değişebileceğini göstermektedir. Bu da kişiliğin mahiyeti itibariyle dinamik bir yapıda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Greenberg, 1999: 40; Başaran, 2000: 57; Robbins ve Judge, 2012: 136).

Bireyi diğerlerinden farklı kılan kişilik özellikleri, potansiyeli itibariyle ayırt edici karakterdedir. Kişiliğin bu boyutu, bireyi özgün kılan davranış kalıpları ve eğilimleri olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar insanlar, zaman zaman birbirine benzeyen eylem tarzları ortaya koysalar da son tahlilde, kendilerini diğer bireylerden farklı ve özgün kılan birtakım özelliklere sahiptir. Söz konusu farklılaşmanın arka planında ise kişilerin ortaya koyduğu davranışların sıklığı ve yoğunluğu yer almaktadır (Buchanan ve Huczynski, 1997: 136-137).

Kişilik alanında yapılan araştırmalarda, kişiliğin temelleri noktasında farklı görüşler öne sürülmektedir. Nitekim kişiliğin, çeşitli kalıtsal özellikleri bünyesinde barındıran ve bireyin doğumundan önce edinilen bir kazanım yahut öğrenme sürecinde çevresel faktörlerle şekillenen bir boyut olup olmadığı, psikolojideki kalıtım-çevre tartışmasının ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Kişilik, her ne kadar kalıtsal özellikler ve çevresel etmenlerle örülü bir ilişki ağı olarak addedilse de esasında kalıcı ve biricik özellikler taşıyan bir yapıdır. Bu meyanda, hümanist kuramcılar ile davranışsal/sosyal öğrenme ve bilişsel kuramcıları, kişilik üzerindeki kalıtım etkisini büyük oranda değerlendirmeye almazken, psikanalitik ve biyolojik kuramcılar ile ayırıcı özellik kuramcıları ise bu hususta kalıtım faktörünün göz ardı edildiğini ifade etmektedir (Burger, 2006: 36). Buna göre, insanın kişilik yapısının kalıtsal arka planı olduğunu iddia eden psikanalizmin temellerini atan Sigmund Freud, kişiliğin kalıtsal yönü üzerinde dururken, Gordon Allport ise psikanalizme karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Allport,

kişiliğin geçmişte yaşanan tecrübelerin özetinden ziyade, sürekli bir oluş içerisinde gelişen psikolojik süreçlerden meydana geldiği tezini savunmaktadır (Karaca, 2001: 11).

Psikologların, bireyin psikolojik sisteminin büyüyüp gelişmesine karşılık gelen bir kavram olarak değerlendirdikleri kişiliğin (Robbins ve Judge, 2012: 134) altında yer alan mekanizmalara yönelik farklı unsurlara odaklanan birden çok farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlar; psikanalitik, özellik, biyolojik, hümanistik, davranışsal/sosyal öğrenme ve bilişsel olmak üzere altı başlık altında ele alınmaktadır. Sözü edilen yaklaşımlar, davranıştaki bireysel farklılıkları açıklamak için farklı noktalara odaklanmakta; bununla birlikte, insan kişiliğini anlamak için birbirlerini tamamlamaktadır. Bu çerçevede psikanalitik yaklaşım, bilinçdışı süreçlere; özellik yaklaşımı, çeşitli kişilik özelliklerine farklı düzeylerde sahip olunmasına; biyolojik yaklaşım, kalıtımsal özelliklere; hümanistik yaklaşım, öz-kabul ve bireysel sorumluluk duygusuna; davranışsal/sosyal öğrenme yaklaşımı, koşullanma ve beklentilere; bilişsel yaklaşım ise bilgi işleme sürecindeki farklılıklara dikkat çekmektedir (Burger, 2011).

Bireysel kişilik özelliklerini betimlemedeki en önemli modellerden biri beş temel faktördür. Bu bağlamda beş faktör kişilik kuramcıları, kişiliği tanımlama gayesi ile gündelik-doğal bir dil kullanarak çeşitli sıfatlardan yararlanmışlar ve böylece, kişiliğin nevrotiklik, dışadönüklük, deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk olmak üzere beş temel boyutunu ortaya koymuşlardır (Costa ve McCrae, 1995: 308; Robbins ve Judge, 2012: 172). Buradan hareketle, söz konusu kişilik özelliklerinden nevrotiklik boyutu, yoğun duygusal problemleri deneyimleme ve duygusal açıdan tutarsızlık ve dengesizlik hâli ile barizleşmektedir. Bahse konu boyutun temel belirtileri arasında anksiyete, depresyon, savunmasızlık, hostilite (öfke ve düşmanlık) hâli gözlemlenmektedir. Ayrıca nevrotiklik, olumsuz duygu durumuyla birlikte, özellikle duygusal problemin eşlik ettiği negatif düşünce ve eylemleri de kapsamaktadır. Nitekim nevrotiklik düzeyi yüksek bireylerin, psikolojik problemlere, irrasyonel düşüncelere,

sürekli dürtülere ve denge bozucu baş etme tarzlarına daha eğilimli oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte, sözü edilen kişilik yapısının bilişsel yönden tecrübe ettiği negatif duygular ile tutarlı olarak, kendini suçlama gibi rasyonel inanışları benimsediklerini söylemek mümkündür (Cervone ve Pervin, 2014).

Dışadönüklük boyutu, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu ilişkilerin nitel durumunu ifade etmektedir. Buna göre, dışadönük bireylerin dış dünya ile coşkulu ve güvenli bir tarzda bağlantı kurdukları ve yaşadıkları deneyimleri olumlu biçimde yaşantıladıkları bilinmektedir. Bu yapıdaki kişiler; sosyal, sıcak, sevgi dolu, hevesli, girişken, konuşkan, neşeli, eğlenmeyi seven, heyecan arayan, aktif, enerji dolu kimseler olarak tanımlanmaktadır. Yüksek enerjiye sahip bu kişilerin, aynı zamanda güler yüzlülük ve iyimserlik eğiliminde oldukları da gözlemlenmektedir. Söz konusu boyutun karşıtlığında yer alan bireyler ise ciddi, mesafeli, görev yönelimli, çekingen, sessiz, içine kapanık ve düşük enerjili kimseler olarak nitelendirilmektedir (Somer, 1998: 23; Cervone ve Pervin, 2014). Deneyime açıklık boyutu ise cesaret, özgünlük, yaratıcılık ve geniş ilgi alanlarına sahip olma hâli ile ön plana çıkmaktadır. Genel perspektiften bakıldığında söz konusu kişilik özelliğinin, güçlü bir hayal gücü, estetik duyarlılık, entelektüel merak, davranışsal esneklik ve yenilikçi tutumlarla ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Yenilik ve çeşitlilikten haz alan bahse konu bireylerin, kendi duygularına karşı duyarlı olmakla birlikte, diğer kişilerin duygularını da fark etme yeteneğine sahip oldukları bilinmektedir. Ayrıca yeni fikir ve değerlere karşı istekli bir yaklaşım tarzını benimseyen bu kişilerin, bağımsız düşüncelere önem ve özen gösterdikleri anlaşılmaktadır (Somer, 1998: 29; Burger, 2011).

Yumuşak başlılık boyutu, daha çok kişiler arası ilişkilerin; başka bir ifadeyle, diğer(ler)i ile gerçekleşen etkileşim ve iletişimin tarzı ile ilintilidir. Kişiliğin; güven, fedakârlık, sempati ve işbirliğini içeren bu boyutunda güvenilirlik, yumuşak yüreklilik, iyi huyluluk, yardımseverlik, açık sözlülük ve affedicilik başat özellikler olarak tebarüz

etmektedir. Bu bağlamda, yumuşak başlılık düzeyi yüksek bireylerin kendi potansiyellerini değerlendirirken alçakgönüllü bir tutum sergiledikleri; bununla birlikte, ikili ilişkilerde rekabet yerine işbirliği ve dayanışmayı tercih ettikleri müşahede edilmektedir. Kişiliğin sorumluluk boyutu ise bireyin kontrollü ve öz disiplinli oluşu ile karakterizedir. Söz konusu boyut; dürtülerin organizasyonu, oryantasyon ve davranışın sürekliliği gibi hususları merkeze almaktadır. Buna göre, sorumluluk düzeyi yüksek bireylerin, arzuladıkları hedefe ulaşabilmek için ideal bir öz disipline sahip oldukları, ulaşmak istedikleri başarıyı elde etme adına yoğun çaba sarf ettikleri ve bütün işlerde mükemmeliyetçi bir yaklaşım sergiledikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bu kişileri; güvenilir, düzenli, çalışkan, azimli ve hırslı kimseler olarak tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda bu kişilerin, bir konu hakkında dikkatli ve detaylı bir şekilde düşünüp plan yapmadan eylem aşamasına geçmedikleri anlaşılmaktadır (Somer, 1998: 27; Burger, 2011; Cervone ve Pervin, 2014).

Buradan hareketle ifade edilecek olursa, dünyevileşen bireyin kişilik yapısını bilişsel, duygusal ve davranışsal açıdan müstakil kompartımanlara ayırmak, söz konusu boyutların aralarındaki vazgeçilmez ilişki ve etkileşim sebebiyle imkân dâhilinde değildir. Zira bireylerin duyguları ile inanç, düşünce, beklenti ve değerlendirmeleri arasında sağlam bir ilişki ağı söz konusudur. Bu meyanda dünyevileşen kişilik yapısında, kutsalın bireye kazandırdığı dinî tecrübeden neşet eden duygusallığın tümden yok olduğu ve yaşam olaylarına yaklaşımda tamamen rasyonel bir bakış açısının hâkimiyeti tebarüz etmektedir. Öte yandan bu kişilik yapısı, geçmiş ile bağını koparıp gelecek perspektifinden yoksunlaşan, daima şimdiyi gündeme getiren ve bu sebeple hedonist (hazcı) anlayışı benimseyen bir profil çizmektedir. Ayrıca bahse konu kişilikte, manevi-metafizik süreçleri tamamen kabul etmek yerine, parçacı ve kategorik bir anlayışı yaşam tarzı hâline getirme yaklaşımı göze çarpmaktadır. Nitekim din-dünya, inanç/bilgi-pratik ayrımı bunun en bariz göstergesidir. Diğer taraftan dünyevileşen bir kişilikte, kutsala

referansta bulunmayan; bu sebeple olayları sürekli kendine atfederek pragmatik mantıkla makulleştiren, egosunu ve mevcudunu merkeze alan benmerkezci ve narsist detaylar gözleme konu olmaktadır (Topgül, 2009: 54-57).

Modern zamanda 'gerçek kişilik' ile 'sunumu yapılan kişilik' arasında bir çelişki olduğu ve bireyin elde etmeyi arzuladığı ya da iddia ettiği benliğin gösteriler üzerine temellendirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla benliğin, gösterime sunulan ve böylece özünden yahut gerçekliğinden uzaklaşıp farklılaşarak "kamuya arz edilmiş" yeni benliklere dönüştüğü belirtilmektedir. Buna göre benliğin, temel motivasyonu fayda sağlama/gelir elde etme üzerine kurgulanan söz konusu sunumu, günlük yaşamda belirli kavramsallaştırma veya metaforlarla ön plana çıkan bir takım araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Goffman, 2016: 33). Buradan hareketle, kişiliğin vizyona dair bağlantısını tüm boyutlarıyla ortaya koyan bu tespit ile dünyevileşme yönelimi arasında doğrusal bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Bu noktadan yola çıkarak, dünyevileşme fenomeninin benlik bağlamında kişilik ve kimlik ile ilişkisini ortaya koymak yerinde olacaktır. Hafıza ile kazanılan; bireysel, toplumsal, kolektif, insani vb. tezahürleri bulunan; hayalleri, ülkü ve değerleri bünyesinde barındıran, kişisel süreklilik ve tutarlılığın tesis edildiği psikolojik bütünlük özelliği ile bilişsel, zihinsel ve tinsel süreçlerin ortaklaşa organizasyonu olan benliğin "kişilik" ve "kimlik" olmak üzere iki temel bileşeni bulunmaktadır. Kişilik, bireyin asıl benini inşa eden, özsel değerlerin ve varoluşun bizatihi kendisidir. Bu açıdan kişilik, insanın var ettiği, kendisine kendisi için kurduğu dünyaya ait bir kavramdır. Dolayısıyla kişilik, bireyin öznel ve iç dünyasını oluşturan, kim olmak istediği ve kendisini kim olarak inşa ettiği ile ilgili bir gerçekliktir. 'Varoluşsal imkânın somutlaştırılması' şeklinde betimlenmesi mümkün bir kavram olarak kişilik, statik normlar, örf veya adetlerle yetinmemek ve ötesini tasavvur/tahayyül ederek değer bilincine ulaşma yoluyla meydana gelmektedir. Bunun için de felsefi perspektife, sorgulamaya, değerlendirmeye,

yorumlamaya ve yeniden üretmeye ihtiyaç vardır. Buna göre kişiliği, felsefi (etik, estetik, metafizik) bir varoluş ve inşa olarak değerlendirmek imkân dâhilindedir. Kimlik ise terminolojik açıdan bireyin kim ve nereli olduğu, hangi dili konuştuğu ve hangi inanca mensup olduğu ile doğrudan doğruya ilişkili bir boyuttur. Bireysel varoluşun imkân ve zeminini, sosyolojik bir gerçeklik olarak kişinin toplumsal ve dışsal yönünü teşkil eden kimlik, dış dünyada var olan, bireyin kendi iradesi ile oluşturmayıp sonradan içine doğduğu ve kendisinden pek çok şey öğrendiği bir habitattır. Bu meyanda varoluşun, kimlik seviyesinde ideal manada gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Zira kimlik çoğu kez, tayin edilmiş ve sınırlı bir yapı olarak yansıma bulmaktadır. Dolayısıyla kimlik ancak bir kişilik hâline büründüğünde aşkınlık kazanabilmektedir. Çünkü kişilik, kimliği reddetmeden, ona da indirgenmeden etik, estetik ve metafizik bir aşkınlık alanı inşa etmektedir (Bayraktar, 2018: 251-257).

Kimlik duygusu oluşmuş bireyler, varoluşsal sorular karşısında düşünsel analize başvurmaksızın doğrudan cevaplar verebilmektedir. Bunun ideal boyutta gerçekleşmesi için kişi, kendi bireysel benliğine yerleşmiş olan aynılık ve süreklilik duygusuna gereksinim duymaktadır. Diğer taraftan, kimlik duygusu oluşmamış bireylerin yaşamla ilgili seçimleri/amaçları sağlıksız seyretmekte ve neticede "kimlik karmaşası" olarak ifade edilen bir durum söz konusu olmaktadır. Bireyin anlam ve idrak problemi yaşaması, öz saygısını yitirmesi, aşağılık kompleksine kapılarak dış dünyanın telkinlerini dikkate alıp taklit davranışına yönelmesi vb. sebeplerle kimlik karmaşası gündeme gelmektedir. Bahse konu durum, bireysel ruh sağlığının bozulmasına da yol açabilmektedir. Bu noktada din, kararlı ve sağlam bir insan kişiliği oluşturarak toplumsal ilişkilerin de kişilikli ve bütünlüklü olarak gerçekleşmesinde işlevsel rol oynamaktadır. Kişiye ve topluma gündelik dünyayı aşan bir referans noktası kazandıran din, sözü edilen fonksiyonu ile bireyin kimlik bunalımına düşmesini engelleyici güçte bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Türkkan, 2011: 55-56).

Bireyin içsel süreçlerinde meydana gelen olumlu/olumsuz durumların dış dünyayı etkilediği öngörüsünden hareketle, kişilikte beliren yahut yerleşen olumsuzlukların kimlik üzerinde de negatif etkiye sahip olduğunu ileri sürmek isabet dışı bir değerlendirme olmasa gerektir. Dünyevileşme olgusu mutlak manada, Müslüman üst kimliğindeki örselenmeye bağlı olarak dindar bireyin ideal tutum, tavır ve eylemlerden uzaklaşması şeklinde anlaşıldığında, kişilik inşasının oluşmaması veya yetersizliği durumunda, ideal Müslüman kimliğinin de tebarüz etmediğini ya da istikamet ve istikrardan uzak, kompleks yahut çelişki arz eden bir tipolojinin gözlemlendiğini belirtmek mümkündür. Bu tespit de dünyevileşme olgusuna; "kişilikte meydana gelen olumsuz durum ve süreçler neticesinde Müslüman/dindar bireylerde gözlemlenen bir kimlik kargaşası/bunalımı" şeklindeki özgül bir değerlendirme ile yaklaşmaya olanak sağlamaktadır.

Bireyin tutum, tavır ve eylemlerindeki nirengi nokta, tüm durum ve şartlarda hiçbir şekilde değişiklik göstermeden olduğu gibi davranmak, dinî/ahlaki ilkelere/kurallara riayet etmek ve kişisel menfaatten ziyade, her zaman toplumsal faydayı merkeze almaktır. Bu açıdan, dünyevileştiği düşünülen bireyin ahiretten vareste olarak dünya ile kurduğu ilişki tarzı önem arz etmektedir. Dolayısıyla, onun bireysel menfaat ile dinî ve ahlaki kurallar arasında kurduğu ilişki biçimi ya da kişisel çıkarları ile toplumun maslahatına olan durumlarda gösterdiği tepkilerin tutarlılığı analiz edildiğinde, söz konusu bireyin Makyavelist kişilik özellikleri gösterdiği kanaati hâsıl olmaktadır.

Bu bağlamda Güven'e (2019) göre, Makyavelist kişiliğe sahip birey; genellikle dengeden uzak ruh yapısının müşahede edildiği, ideolojik bağlılıkları sağlam olmayan, geleneksel ahlaki ilke ve kuralları fazla önemsemeyen, kişilerarası etkileşim ve iletişimden uzak bir profil çizmektedir. Zikredilen kişilik özelliklerine sahip bireylerin sergiledikleri tavır ve davranışlarda, gayelerine ulaşabilme adına din ve ahlak normlarının dışında hareket etme eğilimi gözlemlenmektedir. Gösteriş yoluyla kişileri derinden

etkileyen söz konusu kişilik yapısının, hedeflerini elde ettikten sonra diğer insanlara müsamahalı davranmayıp hor gördüğü, hatta zulmettiği düşünülmektedir. Bu açıdan zamana/zemine, duruma/şarta göre yer ve karar değiştirmeyi yaşam prensibi edinen bahse konu tipolojinin, dinlerin ve ahlaki ilkelerin vaz ettiği dürüst ve karakterli davranış tarzından oldukça uzak olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir (Güven, 2019: 18, 34).

Dünyevileşen kişiliği Esed (1999); "Tutum ve davranışları yalnızca dünyaya bağlı/dünyaya bağlayıcı arzularının ona günübirlik 'fayda' ya da 'zarar' olarak gösterdiği şeyler tarafından belirlendiği için bu bölümde anlatılan insan tipi, harici şartlar ne olursa olsun, daima aklıyla bedensel güdüleri arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Bunun için de inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihni berraklıktan, ruhi dengeden yoksundur" şeklinde ortaya koymaktadır (Esed, 1999: 310).

Dünyevileşen kişilik yapısı, Kur'an düzleminde "dünyevi evrensel prototip" olarak 'mutref' kavramıyla zihinlere sunulan Firavun, Karun ve Bel'am özelinde ele alınmıştır. Bu açıdan söz konusu kişiler, kolay ve konforlu bir hayatın tadını çıkaran; diğer bir ifadeyle, yaşamında dinî-ahlaki endişelere çokça yer vermeyen kimlikler olarak tanıtılmaktadır. Buna göre, dünyevileşme olgusunun "iktidar" boyutuyla ön plana çıkan Firavun; yönetim erkini, kamu düzen ve menfaatini sağlamak ya da adaleti ikame etmekten ziyade, egosunu tatmin etmek ve yaşamını zevk içinde sürdürmek gayesiyle üstlenmiştir. Bunun en önemli tezahürü ise yönettiği Mısır'ı mutlak mülkü olarak görmesi, her konuda sınırsız güç kullanması ve kendisini tanrılaşmaya giden büyüklük duygusuna kaptırmasıdır. Dünyevileşmenin "servet" yönüyle barizleşen tipolojisi Karun'a bakıldığında onun, maddi varlığına duyduğu aşırı güven sebebiyle Allah'ı unutarak mutlak mülkiyete sahip olduğunu iddia eden müstağni, narsist, büyüklenmeci ve şımarık bir kişilik yapısında olduğu müşahede edilmektedir. Son olarak, dünyevileşme realitesinin "bilgi" boyutuyla resmedildiği Yahudi bilgin Bel'am ise hakikatin bilgisine

sahip olup yaşamın hikmetine dair cevabı bildiği hâlde, bu bilgiye göre davranmayıp zihinsel ve ruhsal yönden dünyevileşmiş bir kişilik olarak Kur'an'da betimlenmektedir (Güler, 2001: 43-45).

Bu itibarla, Kur'an'ın resmettiği dünyevileşen tipolojilerin kişilik bağlamındaki ortak özelliğinin öncelikle nevrotiklik olduğunu ifade etmek imkân dâhilindedir. Nitekim nevrotik özellikler gösteren bireyler; düşünme, karar verme, yargılama ve sosyal algılarında negatif bir eğilim ve yönelim göstermektedirler (Watson ve Hubbard, 1996). Nevroz hâlinin süreklilik arz eden bir 'aşağılık duygusu'; dünyevileşmenin de söz konusu dezavantajlı durumu tolere etme çabası olduğu gerçeğinden hareketle, bu tespitin haklı olduğu değerlendirilmektedir. Aynı şekilde, duygusal dengesizlik ve çatışma hâli olarak baş gösteren nevrotiklik ile bireyin bilişsel ve duyuşsal açıdan dünya ile ahiret arasındaki dengeyi kuramayıp tutarsız davranışlar ortaya koymasının tipik yansıması olan dünyevileşme arasındaki bu anlamdaki yapısal benzeşimin, zikredilen ilişkiyi açıkça ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda dünyevileşmiş bireyi, geçmiş öznel yaşam tecrübesinde pasifize edilen, engellenen, bastırılan, benlik saygısını yitiren, özgüvensiz, kendini gerçekleştiremeyen ve birey olamayan bir kişilik olarak betimlemek isabetli bir tespit olsa gerektir. Bu açıdan dünyevileşmeyi, söz konusu özelliklere sahip kişinin geçmişteki yaşam yoksunluklarını, olumsuz deneyimlerini, hayal kırıklıklarını telafi etme; bir bakıma 'geçmişten rövanş alma' çabası olarak görmek imkân dâhilinde bir değerlendirme olabilir.

Özetle dünyevileşen bireyi, genellikle dünyaya ait enstrümanlardan (yönetim, servet, bilgi vd.) aldığı güç ve güven duygusuyla kendini tanımlayan; böylelikle aşırı dışa dönük, histriyonik, yüksek egoya sahip, dominant, her şeyi kontrol etmek isteyen, diğerinin sorumluluğunu almaktan kaçınan, uyumsuz, negatif ruh hâli üzere yaşayan, benliğine saygı duymayan, yaşam doyum düzeyi düşük, kendini gerçekleştiremeyen,

bağımlı, Makyavelist, şımarık ve narsist özellikler gösteren bir kimlik olarak detaylandırmak mümkündür.

2.2. Din ve Dindarlık

2.2.1. Din

Kökeni itibariyle Arapça bir kelime olan din, sözlükte; "örf, âdet, gidilen yol, itaat, ceza ve mükâfat, millet" gibi anlamlarda kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1993: XIII, 169). Kültürel yaşamdaki karşılığıyla simgesel/toplumsal bir yapı ve bireyin bilinç, his, düşünce ve eylemlerini etkilemesi açısından sübjektif bir yaşam şeklinde değerlendirilmesi mümkün olan din, Batı dillerinde "religion" kelimesiyle ifade edilmektedir. Ayrıca "religere" ve "religare" köklerinden türeyen söz konusu kavram; kutsala, aşkına anlamlı bir korku ve derin saygı ile bağlılık göstererek kendini ibadetlere adama, ayin vb. ritüellere katılım anlamlarına gelmektedir (Uysal, 1996: 17, 20).

Din kavramı, anlam skalası itibariyle üç boyutu içermektedir. Buna göre bahse konu ifade, orijini Farsça olan "daenâ" kelimesine karşılık gelen bireysel ve içsel deneyimi betimlemektedir. Bu açıdan din; "İnsan psikolojisinin bir parçası durumunda olan ve kendisiyle insanın, dinî hakikati, Allah'ı veya ahlaki müeyyideleri idrak ettiği ve onlara tepkide bulunduğu bir şeydir" şeklinde tanımlanmaktadır. İkinci olarak din kelimesi "din günü" veya "hüküm günü" bağlamında kullanılan "hüküm" anlamını içermektedir. Son olarak dinin örf, âdet, kalıp davranış, itaat, tazim vb. anlamlarının yanında, çeşitli pratikleri gerçekleştirmek, geleneğe bağlı uygulamayı benimsemek, teslimiyet göstererek kabullenmek gibi anlam içerikleri de bulunmaktadır (Yaparel, 1987: 408-409).

Din olarak kabul gören tüm sistemlerde; akli potansiyelin ötesindeki aşkın bir varlığın mevcudiyeti, insan başta olmak üzere bütün varlık âleminin bu kutsal kudret/kudretler eliyle idaresi, birey tarafından zikredilen varlığın/varlıkların kabul/tasdik edilmesi, kutsal otoritenin kişiden gerçekleştirmesini ve(ya) yapmamasını beklediği istekleri ve böylelikle varlık gösteren dinî hayat söz konusudur. Buna göre, psikolojik bir gerçeklik olan din olgusunda; inancın temelini ve hareket noktasını oluşturan kutsal bir varlığın kabul edilmesi, dinî yaşamın öznesi konumundaki inançlı birey, inanılan varlığın bu kimseden yerine getirmesini beklediği isteklerin karşılığı olan ve onun da kutsala karşı kendisini sorumlu hissettiği ibadet, dinî, ahlaki görevler gibi bazı vazgeçilmezler bulunmaktadır (Yavuz, 1982: 88).

Bireyin yaşamını tüm boyutları açısından etkilemesiyle anlam ve önem taşıyan din olgusunun tanımlanması gereklilik arz etmektedir. Bununla birlikte, metafizik içeriğe ve komleks bir yapıya sahip olması, süjesinin insan oluşuyla doğal olarak farklı algı, yorum, duygu, düşünce ve eylemlere açık hâle gelmesi vs. sebeplerden dolayı, tam manasıyla herkesin üzerinde ittifak ettiği ve tatminkâr olduğu ortak bir din tanımı imkân dâhilinde değildir. Bu durum, diğer bilimsel alanlar için söz konusu olduğu gibi, özelde din psikolojisi sahası için de geçerlidir. Dolayısıyla, dinsel tanımlar hakkında tümüyle olumlu yahut olumsuz yargı ve genellemelerde bulunmak hakikatten uzak bir yaklaşımdır (Köktaş, 1993: 22; Uysal, 1996: 19; Peker, 2000: 17; Karaca, 2011: 73).

Çok yönlü boyutları bulunan, din olgusunu yalnızca bir boyutuyla ele almak yeterli olmamaktadır. Zira din, insanın potansiyelinde var olan inanç ve duygusallık bağlamında ruhsal/sübjektif bir yönelimi ifade eden “iç” ve bunun aksiyona yansıyan boyutuna karşılık gelen “dış” olmak üzere iki yönü bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı, din ile ilgili tüm zamanlarda yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulmuş ve nihayetinde birçok tarif ortaya çıkmıştır. Bu da kompleks yapıdaki din olgusunu tanımlamanın oldukça güç olduğunu ortaya koymaktadır (Yaparel, 1987: 405-406).

Yeryüzündeki birden çok dinin varlığı, bu dinlere müntesip kimselerin benimseyeceği müstakil ve sınırlı bir din tanımını zorlaştırmaktadır. Nitekim "din" kelimesinin birbirinden ayrı ya da ortak özellikler gösteren dinlerde farklı zihinsel çağrışımları söz konusudur. Buradan hareketle, din tanımlarında dinin kognitif açıdan ağırlık kazanıp psikolojik yönünün ihmal edildiği yahut sözü edilen bilişsel tarafın göz ardı edilip etik ve duygu boyutunun ön plana çıkarıldığı müşahede edilmektedir. Bu tespit, din olgusunu inceleme ve araştırma konusu yapan her disiplinin kendi özel durumundan kaynaklanmaktadır. Buna göre bir kelamcı, dini akıl ve nakil ile savunulabilen bir sistem; sosyolog, toplumsal bir kurum; psikolog ise yaşamda tekrar eden bir deneyim olarak görmektedir. Bu kapsamda din; "bireysel ve toplumsal yanı bulunan, inanç, bilgi ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, mensuplarına bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum" şeklinde tanımlanabilmektedir (Aydın, 1999: 5-6).

Felsefe disiplininin din ile ilgili tanımlamalarında, seküler veri yahut unsurlardan yola çıkarak dinsel bir yargıyı kanıtlamak ve din olgusundan hareket ederek dinin başlıca hükümlerini açıklamak şeklinde barizleşen iki temel yaklaşım göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, her iki yöntemin kullanıldığı eklektik bir metodoloji de söz konusudur (Aydın, 1999: 10). Bu meyanda din ve felsefe disiplini; insan ile evren ilişkisini açıklayıp anlamlandırma, insanlığın yüzleştiği temel sorunlar, hakikati bütüncül olarak ele alıp kapsayıcı bir dünya görüşü serdetme vb. yönlerden benzeşim göstermekte ve birbirlerinden faydalanmaktadır. Bu bağlamda felsefe, akıl ve duyu yetileri sayesinde eleştirel ve tutarlı cevaplar ararken din, vahyin sınırları dışına çıkmadan bahsi geçen yetilerle ontoloji, epistemoloji ve değer hakkında birtakım kategoriler ortaya koymaktadır. Diğer taraftan felsefe, akıl yürütmeyi hedeflerken, dinde inanç merkezdedir ve bu fenomen, nasıllığı hakkında farklı yorumların söz konusu olduğu bazı değişmez noktaları bünyesinde barındırmaktadır. Bu itibarla kaynağı açısından din, ilahi; felsefe ise

insani olarak betimlenmektedir. Ayrıca felsefe ve din alanı iki farklı bilgi türünü ifade etmektedir. Dolayısıyla, dinsel bilgiyi gönderip hüküm belirten varlık Yaratıcı iken insan ise onu yorumlayıp yeni perspektifler ortaya koyan bir aktördür (Uyanık, 2003: 24-25).

Sosyoloji alanının dinsel tanımlarında gerçeği yansıtma noktasında birtakım eksiklikler söz konusudur. Bu meyanda, "özsel" yani dinin metafizik gerçekliği ve içeriği bağlamında yapılan tanımlamalar ve dinin insan ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyolojik yansımalarına göre ele alındığı "işlevsel" din tanımlamaları birbirini dışlayan bir karakter arz etmektedir. Öte yandan, çok yönlü kapsayıcı yani "politetik" tanımlamanın dikkat çeken en önemli eksikliği ise kutsal yahut seküler alana dair dinî açıdan değerlendirilmesi mümkün olan her olay ve olgunun 'dinî' kabul edilmesinin imkân dâhilinde oluşudur. Bu itibarla, dinin özsel ve işlevsel boyutunu değerlendirmeye tabi tutan, din realitesine içsel bir perspektifle yaklaşarak onu aşkın kaynak açısından ele alan din sosyologlarının tutumu, bütünsel bir bakış açısını ortaya koymaktadır (Kurt, 2008: 83).

Dine dair gözlem, inceleme, araştırma ve tanımlamalar, dinin metafizik ve sosyolojik boyutunun yanında, bireysel yönün de ağırlık kazandığı bir yaklaşıma konu olmaktadır. Nitekim din realitesi, sosyal bilimler bağlamında felsefe, sosyoloji, psikoloji vd. disiplinler tarafından incelenmektedir. Bu noktada din olgusu, antropolog ve sosyologların perspektifini yansıtan "harici bakış açısı"; diğeri de psikologların benimsediği bir yöntem olan "dâhili bakış açısı" ile ele alınmaktadır. Söz konusu içsel yaklaşımı bir metodoloji olarak kullanan psikologlar, dini bireysel perspektiften ele alarak birbirinden farklılık arz eden bazı tanımlamalarda bulunmuşlardır (Köse ve Ayten, 2016: 110).

Psikoloji biliminde dine dair tanım, mahiyet, aşkın ve insani boyut vb. yönlerden birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar söz konusudur. Din olgusunun tarifi bağlamında psikologların genellikle, dini maneviyat üzerinden tanımlama ihtiyacı hissettiği; bu

çerçevede iki alan arasında metodoloji, kapsam ve içerik açısından belirgin farkların olmadığı mutlak bir tanımlama yaklaşımı gözlemlenmektedir (Karacoşkun, 2015: 64).

W. James, din olgusunu "dışsal sanat ve Tanrıların sevgisini kazanma sanatı" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla James, dini; bireyin aşkın olarak tasdik ettiği varlıkla iletişim hâlinde iken hissettiği duygu, düşünce, eylem ve deneyimlerinden ibaret bir yapı olarak görmektedir (James, 2008: 30-31). Wundt (ö. 1920) ise din realitesini; "Kâinatta her mütenahinin namütenahide ve her fani olanın ebediyette yaşaması hakkındaki vasıtasız bir şuur ve bu şuura ait bütün fikir ve duygular" olarak ifade etmektedir. Diğer taraftan Wundt, dini; "insan benliğinin bütün faaliyetleriyle ve bütünüyle Tanrı ile ilişki kurması" şeklinde açıklayarak fenomenolojik bir yaklaşım ortaya koymaktadır (Pazarlı, 1972: 28-29).

Freud, dinin insanın tabiatın korkutucu tehlikeleri karşısında kendisinde ortaya çıkan eksiklik duygusu sebebiyle bir varlığa sığınma, korunma ve bağlanma ihtiyacından kaynaklanan ve güçlü bir baba figürüne duyulan özlemi tolere etmek istemesiyle belirginleşen bir fenomen olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre din, insanın güçsüzlüklerinden kaynaklanan bir netice olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu teorinin arka planında, bireyin insanüstü güçlere karşı korunma ihtiyacı hissetmesinden dolayı kendisini koruyan; korkmakla birlikte aynı zamanda sevdiği bir babanın özelliklerini bünyesinde barındıran Tanrı figürü yatmaktadır (Freud, 2011: 23, 33). Diğer taraftan Freud, kutsanan ve boyun eğilen baskın güç anlayışının, totaliter kişilik yapısındaki bir babanın, çocukları tarafından öldürülmesinden sonra yaşanan pişmanlıktan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Böylelikle baba, varlığı ölümünden sonra daha fazla anılan ve koyduğu yasaklara titizlikle riayet edilen bir figür hâline gelip totemciliğin çıkış noktasını oluşturmaktadır (Freud, 2003: 224).

Freudyen anlayışta din, yaşamsal tehlikelerden koruma noktasında bireye güven telkin edip rahatlatıcı fonksiyon üstlenen bir olgu olarak görüldüğünden dolayı

‘yanılsama’ olarak kabul edilmektedir. Nitekim “Yanılsama, hata ile aynı şey değildir. Yanılsamalar için niteleyici nokta, insan arzularından kaynaklanmalarıdır. Bu yönleriyle yanılsamalar, psikiyatrik hezeyanlara yakın düşerler” ifadesi, din konusundaki sözü edilen yaklaşımı destekler mahiyettedir (Freud, 2011: 43).

Jung’a göre din; “ ‘Religio’ kavramının orijinal kullanımı ile mütekabiliyet arz eder bir biçimde formüle edilebilen, insan zihninin biricik bir tutumudur” (Jung, 1997: 20). Bu bağlamda Jung, dinin öncelikle “aşkınlık ve başkalık” yönünü vurgulamaktadır. Diğer taraftan Jung, dinin temelde ilahi boyutuna dikkat çekerek bu olguyu “tecrübenin mantık dışı gerçeklerine bağımlı olmak ve boyun eğmek” şeklinde tanımlamaktadır. Sözü edilen tarifteki “gerçekler” ifadesinin, bireyin ruhsal tavrıyla ilintili olduğunu ve dinin bu duruma referans teşkil ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte dinin, kişiye dış dünyanın olumsuzluklarına karşı güç veren ve bireysel karar verme imkânı sağlayan bir perspektif kazandırdığını ileri sürmektedir (Jung, 1999: 57-58).

Jung, din olgusunu bireyin manevi yaşamı üzerindeki etkileri ve ona sunduğu katkılar açısından ele almaktadır. Bu açıdan din düşüncesi, dünyanın dışındaki bir boyuta referansta bulunma özelliği ile bireyi yaşam zorluklarına karşı güçlü kılan yapısıyla ve hayatı biçimlendirip anlamlandırmada etkin rol oynayan etik değerlerin merkezi olma fonksiyonuyla dünyayı yaşanılabilir yer bir hâline getirmektedir. Nitekim Jung, bu üstün düşünce olmaksızın yaşamsal güçlüklere karşı kişinin tek başına varlık gösteremeyeceğini belirterek bireyin içsel bağlantı kurduğu metafizik deneyimlerin katkısını ortaya koymaktadır (Jung, 1999: 60).

Fromm’a (ö. 1980) göre ise din; “Bir topluluğun bireylerince paylaşılan ve o bireylere belli bir yöneliş, belli bir bağlanma amacı kazandıran herhangi bir düşünce ve eylem sistemi” olarak anlaşılmaktadır (Fromm, 1990: 31). Dolayısıyla Fromm, dine toplumsal işlevi açısından değer atfetmekte ve onun, bir grubu meydana getiren bireylerce kabul edilip benimsenen fikir ve davranış bütünü olduğunu belirtmektedir. Söz konusu

yapı, bireye saygı duyulan ve yüceltilen bir nesne ile eylemlerini düzenleyip yön vereceği bir imkân sunmaktadır. Bu meyanda sözü edilen nesne, bir hayvan ya da ağaca karşılık geleceği gibi, tahtadan veya taştan yapılmış putlar, görünmez bir Tanrı, kutsal bir kişi, lider, millet, devlet, para, başarı vb. olabilmektedir (Fromm, 2003: 181).

Allport'a göre din, farklı asılları bulunan, rasyonel açıklama boyutuyla öne çıkan, tek bir forma sokulamayan, herkeste farklılık gösteren bireysel etki gücüne sahip bir olgudur. Bu meyanda Allport, kişiye özgü bir yapı olarak varlık gösteren din realitesinin, bireyler için farklı fonksiyonları bulunan Tanrı inancı ile belirginleştiğini ifade etmekte; ayrıca dinin, çocukluk ve ergenlik döneminden yetişkinliğe doğru sistematik bir ilerleme kaydettiğini vurgulamaktadır (Allport, 2004: 46-47).

Maslow'a (ö. 1970) göre din, metafizik anlam taşımayan ve insanın doğasında potansiyel olarak varlık gösteren bir yapı formundadır. Bu açıdan Maslow, birey için ideal tecrübenin "doruk deneyim" olduğundan hareketle bunun tabiatüstü, Tanrısal/Tanrısal olmayan boyutta yaşanabileceğini ileri sürerek kurumsal dine tepki gösterip bireysel din anlayışını ön plana çıkarmaktadır (Maslow, 1996: 48).

Pargament'e göre din, bireysel ve toplumsal düzlemde varlık gösteren ve bu doğrultuda inceleme konusu olan bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda din; sezgi, düşünüş, aksiyon, etkileşim ve iletişim vb. birçok boyutu kapsayan kompleks bir yapı arz etmektedir (Pargament, 1992: 206). Buradan hareketle Pargament, dini; "Kutsal, aşkın güç ile ilgili farklı yönler üzerine gerçekleştirilen anlam arayışıdır" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tariften yola çıkarak, bireyin yaşamında birçok yönden önemli ve yadsınamaz bir gerçeklik olan din olgusunun kapsamına, onunla ilintili ve tamamlayıcı özelliği bulunan birtakım unsurlar dâhil olmaktadır. Sözü edilen detayları ise aşkın ile ilgili inançlar, geleneksel dinî realiteler, bireysel dinî pratikler, spritüal deneyimler vd. şeklinde ifade etmek mümkündür (Pargament, 1997: 4, 32). Bu çerçevede dinsel gerçeklik; "Tabiatüstü bir varlık ya da varlıklarla ilişkili olan birtakım işaretler,

davranışlar, duygular bütünüdür" (Vergote, 1999: 15) şeklinde betimlenmektedir. Bu itibarla, dermeyan edilen din tanımlarının kesişim noktasını, inancın tarafları bağlamında Yaratıcı ile insan arasında gerçekleşen spritüal bağlantı ve deneyimin oluşturduğunu söylemek imkân dâhilindedir (Karaca, 2011: 75).

Özetle, ilk insanın yeryüzü ile ilişki kurmasından itibaren bireyin duygu ve düşünce dünyasını anlamlandırıp onu tüm boyutlarıyla çevreleyen bir realite olarak din, birçok faktörün etkisiyle yeknesak bir tanıma medar olamamaktadır. Yaratıcı ile güvenli bağlanma yaşantılarının kurulmasına zemin hazırlayan söz konusu olgu, bireyin kendisini, insan, eşya, tabiat ve kâinatı tanım(lam)asına, varoluş amacına ve sorumluluklarına dair sağlam bir epistemik kaynak ve perspektif sunmaktadır.

2.2.2. Dindarlık

Din olgusunun tanımlanmasında ortaya çıkan güçlükler, İngilizce'de "religious commitment", "religious involvement", "religiosity" ve "religiousness" gibi terimler ile ifade edilen dindarlığın tarifinde de gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, dindarlığı ideal boyutta ölçebilmek için bu olguyu resmedecek fonksiyonel tanımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim din psikologları, dinî davranış ve deneyim ile ilgili araştırmalarda, söz konusu olguların 'operasyonel tanım'larını ortaya koymanın önemini ifade etmektedir. Buna göre dindarlığa dair; "Bir kişinin mensup olduğu dinine ait ilgiler, inançlar ve faaliyetlerle ilgilenme düzeyidir" şeklindeki tanımlama ve "doğaüstü ve/veya yüksek değerlere ilişkin bireyin inançlarının ve davranışlarının hem kurumsallaşmış hem de kurumsallaşmamış şekillerini içerdiği" yönündeki açıklama, dindarlığın inanç ve eylem boyutunu ön plana çıkarırken, diğer unsurlara değinmemektedir. Bu da dindarlığın, bütün ifade etme formlarını kapsayacak şekilde incelenip tanımlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Yıldız, 2001: 23-24).

Din ve dindarlık olgusunun zihinsel çağrışımları tüm insanlarda aynı etkiyi uyandırmamaktadır. Sözü edilen farklı yorumlama ve anlamlandırma çabaları din, mezhep, cemaat vb. sosyolojik oluşumları meydana getirmektedir. Bu yapıların içinde de kişisel bağlamda, bireylerin din ve dindarlık fenomenlerini farklı formlarda algıladıkları, tanımladıkları ve anlamlandırdıkları bilinmektedir (Yıldız, 2001: 19). Dolayısıyla dindarlık kavramı, farklı dinî inanışları/kültürleri benimseyen kimselerin zihin ve algı dünyasında farklı anlam ve çağrışımlara sahip olmakla birlikte, aynı dinî inancın bütünselliği içinde hareket eden dinsel paydaşlar tarafından da birbirinden farklı şekillerde anlaşılabilmektedir. Bu da üst dinî inancın alt kümesini oluşturan dinî yapı veya anlayışların kendilerine özgü dindarlık tanımları ortaya koymalarına sebebiyet vermektedir (Uysal, 2006: 74).

İnanç ve davranış formlarını çevreleyen çok boyutlu bir kavram olarak dindarlık, bireyin ideal ve eylemleri arasında organik bir bağ olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla, anılan kavramın İslam dini bağlamında net bir tanımının yapılabilmesi, inanç ve onun önemli bir yansıması olan davranış boyutunun itibara alınmasını gerekli kılmaktadır. Buna göre dindarlığın; inanç, ibadet ve ritüellerin tüm yönlerini içermesi zorunludur. Bu meyanda dindarlığın, sınırları herkesçe kabul edilen ve birtakım normlarla düzenlenen gündelik yaşama; diğer bir ifadeyle, bireysel davranışlara yansıtılması gerekmektedir (Mehmedoğlu, 2004: 36-37).

Toplumsal olayları araştırmalara konu eden sosyal bilimciler, dindarlık fenomenine büyük önem atfetmekle birlikte, bu kavramın tanımına ve kullanım alanına dair mutlak bir uzlaşı içerisinde değildir. Bu durumun temel sebebini, hangi olay veya olgunun "din" olarak kabul edilip edilemeyeceği konusundaki devam edegelen anlaşmazlık ya da bireylerin çeşitli davranış ve değerlere ilişkin yaptıkları atıflar sebebiyle oluşan farklı din algıları oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle, Guyau'a (ö. 1888) göre dindarlık; "Bütün dünya toplumlarını insancıl bir toplum olarak

düşünmektedir" şeklinde tanımlanmaktadır. Dindarlık olgusuna W. James; "Büyük ve üstün bir varlığın, hareket ve fiillerimizi gözetlediği yolundaki duygudan kaynaklanmaktadır. Bu duygunun derecesi, kişinin dindarlığının göstergesidir. Bu duyguları en kuvvetli olanlar, en kuvvetli kimselerdir" şeklinde yaklaşmaktadır. Spranger'e (ö. 1963) göre dindarlığın özü, aşkın/ilahi varlığa ait yüksek değerin yılmadan ve sürekli çaba göstererek aranmasında saklıdır. Luckman'a (ö. 2016) göre ise modern dindarlık; bireysel, özgün ve sübjektif bir karakter arz ettiğinden dolayı kurumsallıktan uzaklaşmakta ve sosyal yapının bireysel alana karşı ilgisiz oluşu sebebiyle toplumsal yönden ideal forma ulaşamamaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 30, 32).

Vergote (ö. 2013) dindarlığı; "Allah'ı varoluşun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul etmektir" şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda Vergote, psikolojinin mühim bir uğraş alanı olan dinsel gerçekliğin, önceden belirlenmiş dinî atıflar aracılığıyla dindarlığı benimseyen bireylere ait olduğunu ve din psikolojisinin de; "dindar olmanın veya olmamanın muhtemel şekillerini keşfetmeyi amaçladığını" belirtmektedir. O'na göre dindar birey, Yaratıcıyı aktif bir varlık olarak gördüğünden dolayı herhangi bir ideolojiye teslim olmamaktadır. Ayrıca Vergote, dinî davranışın mutlaka, varoluşuna sebep olan bir dinî atıf sisteminin konteksti içinde oluştuğunu ileri sürerek hiçbir gözlemin, dinsel deneyimin biricikliğini net ve kesin bir biçimde ifade edemediğini belirtmektedir (Vergote, 1999: 29-47).

Genellikle bireysellik bağlamında düşünülen ve "dinin insan hayatına nüfuz derecesi" olarak tanımlanan dindarlık kelimesini, olumsuzlayan ya da değersizleştiren bir sıfat ile betimlememek gerekmektedir. Dolayısıyla dindarlık, bireyin dinsel emir, yasak ve tavsiyeleri içselleştirmesi, dinin, hayatın vazgeçilmez bir parçası ve göstergesi hâline gelmesi ve söz konusu olgunun, gündelik yaşamda sosyal kontrol mekanizması olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda dindar birey, tüm eylemlerinde dinî faktörlerin etki alanında bulunduğundan dolayı Yaratıcı veya kutsal ile ilişkiler, onun her

türlü dünyevi ilişkisinin odak noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle dindarlık, bireyin ait olduğu dinin inanç, ritüel ve sembollerine yönelik kabullenme, bağlılık ve eylem boyutu olarak anlaşılmaktadır. Bu meyanda, dindarlık realitesinin ölçüldüğü araştırmalar, dinsel inanış ve eylemlerin vücut bularak dindarlığı şekillendirmesinde genellikle ailenin sosyalleştirmesi, cinselliğe yönelik perspektif ve bireyle doğrudan ilintili diğer faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Kurt, 2009: 2-3).

Dindarlık, genel anlamda birbiriyle ilişkili iki yönü bünyesinde barındıran bir olgudur. Buna göre, dindarlığın birinci yönü inanç, yani bireyin kendi iç dünyasına yönelik olarak Yaratıcıya inanma boyutudur. Zira dinin her şeyden önce bir inanç sistemini içermesi zorunludur. Dindarlığın ikinci yönü ise Allah'a itaatin biçimsel göstergeleri sayılan dinî pratikler, yani ibadetler (ritüel)dir. Çünkü yalın ve teorik bir Allah inancı, bireyin rasyonel ve duygusal dünyasını inşa edip anlamlandırmak için yeterli değildir. Dolayısıyla, zikredilen inanışın eylem ile ortaya konması gerekir. Diğer taraftan dindarlığın, ahlaki hususları da bünyesinde barındırması gerektiği gerçeğinden hareketle, bahse konu olgunun üçüncü boyutu ahlaktır. Ahlak, bireyin kendisi, diğer insanlar ve hatta başka canlılarla ilişkisinde tebarüz etmektedir. Sözü edilen değer, insanoğlu-Yaratıcı ilişkisinin, tutum, tavır ve eyleme yansıması şeklinde değerlendirilmektedir (Subaşı, 2002: 24-27).

"İnsanın kendisi, Tanrı ve âlemle ilgili üst düzey bir farkındalığı gerektiren üst düzey bir bilinç hâlidir" şeklinde tanımlanan dindarlık olgusu, akli potansiyel ile idrak edilemeyen kutsal bir varlık, bu varlığa iman edip bağlılık gösteren insan ve onun yaşamını tüm yönleriyle biçimlendiren bir dinî hayattan müteşekkildir. Dindarlık şeması içinde zikredilen Yaratıcı ve insan faktörü, bahse konu fenomenin asli unsuru olarak kabul görürken, bu ikili etkileşimin yansıması olan dinî yaşam, gelişim gösteren yardımcı öge konumundadır. Bununla birlikte, insanın öznel yönü ile dinin nesnel boyutunun

bileşkesi olan dindarlık, kültürün bu sürece dâhil olmasıyla şekillenmektedir (Karaca, 2011: 77).

Din olgusunun çevreyle etkileşim ve iletişim süreci olarak anlam kazanmasından hareketle, dindarlığın insanın varoluşu ile birlikte ortaya çıkmadığı; bilakis dış faktörlerin bireyde meydana getirdiği yansımalardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Buna göre dindarlık, her ne kadar kişinin hazır bulduğu formel unsurlardan etkilenme durumu olarak tebarüz etse de bu deneyim, onun doğuştan gelen kalıp bilgilerden ziyade, nesilden nesile transfer edilen veya müntesibi olan dinin ortaya koyduğu kutsala dair şablonlardır. Bununla birlikte içsel/gerçek dindarlığın, dış dünyanın olur ve(ya) kabulleri ya da çevrenin baskılamasından yahut fıtri dürtülerden çok, bireyin bizzat ortaya koyduğu özgür irade ve bilinçli tavırla gerçekleşmesi mümkündür (Frankl, 2014: 60, 66).

Hem teknik açıdan hem de insanlar arasındaki iletişim ürünü olarak "din" ve "dindarlık" kelimeleri arasında anlam itibariyle bariz bir benzeşim söz konusudur. Buradan hareketle, "din" kelimesinden türetilen bir kavram olan dindarlık, yaşamı algılayıp anlamlandırma ve eyleme dönüştürme bakımından her ne kadar birey ile sınırlı bir fenomen olsa da yansımaları açısından toplumsal bir olgu formunda değerlendirilmektedir. Bu açıdan, bireye özgü yapısıyla sübjektif bir deneyim olan dindarlık, toplumsal boyutlarıyla objektif ve gözleme konu olan bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir (Onay, 2004: 197).

Birey ile ilahi varlık arasında gerçekleşen içsel bağlantıya karşılık gelen "inanç" değeri etrafında şekillenen iletişim ve etkileşim, "din" olarak ifade edilmekte ve bu olgunun zihinsel algı boyutu ise "dindarlık" şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. Bu meyanda sözü edilen kavram; "Nihai gerçek, kutsal varlık veya kutsal nesne ile bireyin ilişkisini ifade etmesi, sürdürmesi, dönüştürmesi ya da özdeşim kurmayı aramasından kaynaklanan duygular, düşünceler, davranışlar ve yaşantılar" biçiminde tanımlanmaktadır (Cirhinlioğlu, 2010a: 59). Bu çerçevede dindarlığın esas itibariyle,

bireyin direkt olarak aşkın bir varlığa bağlanma yönelimine/hissine dayanan bir olgu olduğu düşünülmektedir. Buna göre dindarlık; "Sonlu olanın, sonsuz ve yüce kudrete doğrudan doğruya bağlanmasıdır" şeklinde tarif edilmektedir (Yavuz, 1982: 95).

"Akıl ve iradenin birlikte kullanılması" olarak ifade edilen dindarlık (Peker, 2000: 117), "kutsal bir öğreti" şeklinde zihinlerde karşılık bulan din olgusunun bireyin yaşamında varlık göstermesi olarak değerlendirilmektedir (Kayıklık, 2006: 491). Diğer taraftan dindarlık, insanın fıtratında potansiyel olarak var olduğu düşünülen bir "oluş hâli" şeklinde ifade edilmektedir. Bu açıdan dindarlık, insan benliğinin önemli bir boyutu olan 'nefs-i emmâre'ye karşı farkındalık geliştirip söz konusu olumsuz engeli aşma ve yaşamı bu doğrultuda dizayn etme çabası anlamındaki bir "insanlaşma projesi" olarak görülmektedir (Tokur, 2014: 277-278). Ayrıca dindarlık; "dinin bireyin hayatında hangi alanlarda görünür olduğunu, hayatın ana eğilimlerini ne ölçüde yönlendirdiğini, gündelik hayat faaliyetleri içinde ne kadar yer tuttuğunu" ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2018: 127).

Dindarlık; "İnsanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu" şeklinde anlaşılmaktadır (Okumuş, 2006: 21). Bu bağlamda, "dindar olma, dini yaşama hâli" olarak kategorize edilen dindarlık, bireyin kişisel yaşamında ya da toplumsal zeminde dinî ilke, kural ve pratikler ile varlık gösteren bir olgu olarak ifade edilmektedir (Bilgin, 2003: 195).

Dindarlık olgusunun öznesi olan birey; "bilinçdışından gelen reaksiyonun doğrudan etkisi altında olan, genellikle bunu vicdanının işleyişi olarak niteleyen ve kişisel varlığının temelinin Tanrı ile ilişkisine dayandığını gayet net bir şekilde bilen insan" şeklinde tanımlanmaktadır (Jung, 1999: 108; Mehmedoğlu, 2004: 32). Max Scheler'e (ö. 1928) göre, insan kişiliğine ait özel bir tipoloji olan dindar birey; "Allah'ın onun gönlünde

ve davranışlarında olduğu, yeni yollardan Allah'ın kelamını sükûn bulmuş ve teslim olmuş kalplere ilham edebilen kişidir" şeklinde betimlenmektedir (Mehmedoğlu, 2004: 31). Ayrıca dindar, ait olduğu dinin inanç, ritüel ve sembollerini kabul edip içselleştirerek bunları eylem boyutunda ortaya koyan birey olarak anlaşılmaktadır (Kurt, 2009: 2).

Din insanlara bireysel zeminde anlamlı bir düşünce şablonu sunarken, aynı zamanda sosyal boyutta toplumsal davranış bilinci de kazandırmaktadır. Dolayısıyla dindar birey, dini içselleştirmekle birtakım açıklama tasarımları ve eylem örnekleri elde etmektedir. Diğer bir ifadeyle dindar, inanç ve kulluğu içselleştirirken, bunu gerçekleştirme sebebini bilip ideal kulluk bilincine ulaşmaktadır (Holm, 2004: 26).

Özetle dindarlık, insanın aşkın bir varlığı tasdik edip ona inanma, güvenme ve bağlanma neticesinde gerçekleşen aktif bir etkileşim ve iletişim sürecinin ortaya çıkardığı dinî bir deneyimdir. Bireyin hayatına dinsel anlamlar yükleyen söz konusu tecrübe, inancın pratik yansıması olan ritüeller, dinî ilke ve prensiplere göre yaşamı sürdürüp sorumlulukları yerine getirme, insan, çevre ve evren bilincini kişiye kazandırma bağlamında önemli bir imkândır.

2.2.3. Dindarlığın Boyutları

2.2.3.1. Dindarlığın Yatay Boyutları

Dindarlığın boyutlarını tespit etme adına ortaya konan çabalar, dindarlığı ölçme girişimleri ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, söz konusu alana yoğunlaşan araştırmacılar, dinlerin belirlediği inanç ve doktrinler ile inanan bireylerin bunlara verdikleri tepkiyi ölçüt alarak dindarlığı tanımlama ve bu fenomenin boyutlarını belirleme noktasında gayret göstermiştir. Nitekim sözü edilen tanımlama ve boyutlar, dindarlığın daha iyi anlaşılabilmesine katkı sunacak ölçme ve değerlendirme

çalışmalarında, araştırmacılara ışık tutan önemli unsurlar olmuştur. Bu tarz araştırmalar, dindarlığı ilk etapta tek bir boyutta ele alıp ölçme girişiminde bulunsa da zaman içerisinde gözlemlenen sonuçlar, kompleks özellikteki dinî yaşamın birden çok boyutta değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (McGuire, 2002: 109).

Din psikolojisi alanında dindarlık ile ilgili araştırma yapmak ve bu olgunun çeşitli değişkenlerle ilişkisini tespit edebilmek için ortaya konan dindarlığı ölçme girişimleri, dindarlığın boyutlarına dair tartışmaları da beraberinde gündeme taşımaktadır. Bunun pratik sonucu olarak, dindarlığı konu edinen araştırmalarda, din gibi karmaşık bir fenomenin tek boyutlu yaklaşım ve kategorilerle anlaşılmasının zor olacağı belirtilmektedir. Bu açıdan, dindarlık realitesini tek boyutlu ele alanların yanı sıra, iki kutuplu ya da çok boyutlu düşünüp bu doğrultuda model ve ölçekler geliştirenler olmuştur (Yıldız, 2001: 24; Subaşı, 2002: 19).

Dindarlığı tek boyutlu ölçmek için geliştirilen ölçeklerde, bu olgunun alanı ve sınırları daraltılarak yalnızca dinî inanış ve kiliseye yönelik yaklaşımların ölçülmesiyle ilgili ifadeler yer almaktadır. Bunun yeterli olmayacağını savunarak dindarlığın iki boyutlu ölçülmesi gerektiğini savunan yaklaşımda, inançlar ile dinsel törenler birbirinden ayrı değerlendirilerek dinin kurumsal ve toplumsal yönüne ağırlık verilmektedir. Dinî yaşamın ölçülüp analiz edilme noktasındaki çok boyutlu yaklaşım teşebbüsleri ise tek boyutlu yaklaşımların revaç bulduğu zamanlarda belirginleşmiş ve din psikologları tarafından kabul görüp desteklenmiştir. Bu görüşte ilk olarak; "geleneksel veya tarihsel, rasyonel veya sistematik, sezgi ve irade" şeklinde üçlü bir sınıflandırma yapılmıştır (Yıldız, 2001: 24-27).

Dindarlığın ölçülmesi ile ilgili çabaları yetersiz gören Glock ve Stark (1965) dine dair; "dinî inanç (belief), uygulama (practice, ritualistic), tecrübe (experience), bilgi (knowledge) ve etki/sonuç (consequences)" şeklinde beş boyutlu bir teklif sunmaktadır. Din ile ilgili çalışmalarda ve dindarlık olgusunun değerlendirilmesi noktasında, örnek

taslak olarak fayda sağlayacağı düşünülen bahse konu beş boyutun beraberce incelenip bir bütün olarak değerlendirilmeye alındığı müstakil bir çalışma söz konusu değildir. Dolayısıyla Glock ve Stark'ın çalışması, bireyi ve dinini çok boyutlu bir yaklaşımla incelemesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu noktada dikkate alınması gereken husus; dindarlığın, ait olduğu her bir özel boyut içerisinde ele alınış tarzı, bahse konu boyutlar arasında kurulacak irtibatın nasıllığı ve son tahlilde bunların değerlendirilmesi ile ilgilidir (Glock ve Stark, 1965: 20-23).

Bu noktadan hareketle, dinin inanç ya da ideolojik boyutu, dinsel inanç ve öğretiler doğrultusunda tüm dinî sistemlerin, bağlılarından sorumlu olmalarını istediği bilgi, içerik ve düzenlemelere karşılık gelmektedir (McGuire, 2002: 109). Dinî geleneğin ayrılmaz unsuru olan ve bireyden beklenen bu değer, dinin/dindarlığın ideolojik boyutunu meydana getirmektedir (Cirhinlioğlu, 2010a: 68). Sözü edilen dinin en temel boyutu, inanç ve/ya inançsızlığın sınırlarına dâhil olup inancın mahiyeti, türü (geleneksel/geleneksel olmayan), güçlüğü vb. hususları kapsamaktadır (Yıldız, 2001: 29). Dinî yaşamın odak noktasını oluşturan ve inanan bireylerin nihaî hakikate/anlama yönelik sorularına cevap veren bu boyut, diğer boyutları tahmin edip yorumlamada önemli bir imkân sunmaktadır (Vergote, 1999: 29).

Dinî inanç, kurumsal bir dinin doktrinleri açısından ele alınacağı gibi, din olgusunun tanımlanması yönüyle de incelenebilmektedir. Nitekim dinî inanç ile ilgili bir araştırmada, bireylerin inandığı aşkın varlık basit bir biçimde ölçülebilmekte iken, diğer bir çalışmada dinî inancın dikkat çeken yönleri ya da birey için bunun ifade ettiği fonksiyon araştırma konusu olabilmektedir. Buna göre dinî inancı anlayabilmek/anlamlandırabilmek, zikredilen boyutların her açıdan ele alınıp benimsenmesiyle gerçekleşecektir. Bu meyanda, tüm dinlerin "görevlendirme, amaç edindirme ve uygulama" şeklinde kendilerine özgü ve kategorize edilebilmesi mümkün üç farklı inanç yapısı bulunmaktadır. Buna göre, inancın asli şekliyle varlığının devam

etmesini temin eden ilk kategori, dinin 'kırmızıçizgileri' olarak kabullenilen ana unsurların belirlenip bunlara bağlılık ile ilintilidir. İkinci kategori inançlar, insanoğlunun yeryüzündeki ilahi gayesine dair soruların cevabı mahiyetindeki hususları içermektedir. Üçüncü inanç yapısı ise söz konusu ilahi gayenin en iyi ve faydalı bir biçimde nasıl yerine getirileceği ile ilişkilidir (Glock ve Stark, 1965: 23-27).

Dinin uygulama veya ibadet/ritüel boyutu, dindar yaşantının yansımaları olan ibadetlere katılımı, ritüellere dair organizasyonu ve dinî nitelikli uygulamaları kapsamaktadır (McGuire, 2002: 109). Bu boyutu önemli kılan hususun, özellikle dinsel uygulama ve aktivitelerin birey için ifade ettiği anlamda kendini gösterdiği belirtilmektedir. Dinî pratiklerin özel formları hakkında yerleşik bilgilere sahip olmak, söz konusu uygulamaların taşıdığı anlamı tespit etme adına önem arz etmektedir. Bireylerin dinî ritüellere atfettiği farklı anlam formlarını/özelliklerini belirlemek, dinsel pratiklere katılım ve bu yolla yaşanan deneyimler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Glock ve Stark, 1965: 28-30).

Dinin duygu ya da tecrübe boyutu, bireyin kutsal ile iletişiminin neticesinde dinî duygular hissetmesini ya da nihai hakikate ilişkin bilgiye doğrudan ulaşmasını ifade etmektedir (Cirhinlioğlu, 2010a: 68; Karaca, 2011: 104). Bu açıdan zikredilen boyut, aşkın varlık ile ilgili inanan bireyler üzerinde farkındalık yaratan ve ilahi otoritenin insan yaşamına yönelik etkisine dair duygu ve deneyimleri içermektedir. Nitekim dindar bir birey algı, duyum, sezgi ve duygular vasıtasıyla inandığı Yaratıcının varlığı özelinde sübjektif tecrübeler yaşayarak etkilenmektedir. Dolayısıyla, en fazla inanç boyutu ile ilişkili olan söz konusu boyut, dine bağlılık gösteren insanın hakikatin bilgisine ulaşması ya da dinî bir duygu/deneyim yaşama ümidi içerisinde; "Allah, ilahi varlık, nihai hakikat, müteal varlık" ile iletişimi/etkileşimi yansıtan algı, duyum ve duyguları kapsamaktadır (Uysal, 1996: 119).

Metafizik yönü bulunan kudret sahibi Yaratıcı ile kurulmuş ilişkiden (vahiy, mistik tecrübe vb.) kaynaklanan yakınlık ve samimiyete dair his, duygu ve düşünceleri içeren dinin tecrübe boyutu (McGuire, 2002: 109); "tasdik edici tecrübe, ilahi cevap tecrübesi, vecd tecrübesi, ilham tecrübesi" olarak dört temel kategoride ele alınmaktadır (Vergote, 1999: 108). Dinî tecrübeyi anlamlı kılıp her türlü insani deneyimden farklı kılan temel unsur ise doğaüstü/aşkın bir kudretle kurulan iletişim tarzıdır. Buna göre dinin duygu boyutu, Tanrı veya aşkın otorite ile belirli bir iletişimi içermesi açısından bireyce hissedilen ve dinsel gruplar tarafından tanımlanan bütün algı, duyum ve duyguları konu edinmektedir. Söz konusu boyutta, dinî inanç ve ritüellerle bağlantılı olarak gelişim gösteren hassas ve belirginleşmeyen yaşantı formları bulunmaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 28-29).

Dinin bilgi ya da entelektüel boyutu ise bireyin bağlı olduğu dine ait inanç, doktrin ve aşkın değerleri anlayabilme yeteneği ile doğrudan ilintilidir (McGuire, 2002: 109). Bireyin dinî bilgiyi elde etmede taşıdığı hassasiyetin, dindarlık düzeyini ortaya çıkardığı bu boyut, kişilerin bireysel inanışları hakkındaki bilgi düzeyi ve tutumları, dinî bilgiye gösterilen önem ve dinî literatür ile araştırmalara konu olmaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 29).

Bir inanç sisteminin kabul görmesi için bilginin biricik ön koşul olmasından hareketle, dinin bilgi ve inanç boyutunun birbiriyle yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, inancın bilginin arkasından gelmediği ve bilginin de inançla ilintili olmadığı belirtilmektedir. Üstelik bireyin, gerçek manada anlamadığı hâlde inanabileceği, dolayısıyla inancın yetkin olmayan bir bilgi ile temellenebileceği düşünülmektedir (Kayıklık, 2006: 493). Öte yandan, dinî bilginin ancak inançla temellendirildiği takdirde hak ettiği önem ve anlamı kazanacağı belirtilmektedir. Nitekim yüksek seviyedeki dinî bilgi potansiyeline sahip bir ateistin elde ettiği enformatik

birikimin, onu dindar kılmak için yeterli olmayacağı savunulmaktadır (Karaca, 2011: 107).

Tüm dinler, bağlılarından bilgi birikimine sahip bireyler olarak kendilerini geliştirmelerini/gerçekleştirmelerini beklemektedir. Bu açıdan, dinlerin değerli görüp elde edilmesini önemsediği çeşitli bilgi türlerinden bahsetmek mümkündür. İnanç sistemlerinin kendi içinde ya da birbirleri arasındaki temel farklılıklar sebebiyle, dindar bireylerin yoğunlaşması gereken bilgi ve bunun kalitesinin/derecesinin ideal boyutu ile ilgili geniş bir araştırma alanı söz konusudur. Dolayısıyla, dindarlığın göstergesi bağlamında önem ve gereklilik arz eden bilgiler noktasında belirleme yapıp kesin bir sonuca hükmetmek oldukça zor gözükmektedir. Bununla birlikte, dinî bilgiye çeşitli perspektiflerden yaklaşmak ve öğrenilen bu bilgi türünün, dindarlığın öteki boyutları üzerinde yarattığı farklılıkları gözlemlemek, dindar bireylerin bu yönünü çözümleyebilmek için önemli ve gerekli görülmektedir. Bu meyanda, dindarlığın bilgi boyutunun ideal anlamda araştırmalara konu olmaması sebebiyle dindarlık fenomeni, öngörülemeyen durumlara açık bir çalışma alanı hâline gelmekte ve bu yönüyle önemi daha da belirginleşmektedir (Glock ve Stark, 1965: 32-34).

Son olarak dinin etki boyutu, insanın Yaratıcıdan ziyade, hemcinsleriyle ilişkisine temas eden yönüyle ön plana çıkmaktadır. Dinsel bağlılıklarının neticesinde, bireylerin davranışları hakkındaki inanç ve tutumların gelişimini konu edinen söz konusu boyut (Cirhinlioğlu, 2010a: 69) dinî inanış, ritüel, deneyim ve bilgilerin; onların dinî içerikten uzak ve geleneksel yapının ürünü olan eylemleri üzerindeki etki düzeyi ile ilgilenmektedir (McGuire, 2002: 109).

Dinin etki boyutu üzerinde yapılan çalışmaların, diğer boyutlardan vareste gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Nitekim ilk dört boyut açısından bireylerin dindarlık düzeylerini belirlemek, onların yaşamında dinî etkinin derece ve kapsamını belirleyebilmeyi temin etmektedir. Dolayısıyla, bir kimsenin ortaya koyduğu eylemin

dinî etki ile oluştuğunu ifade edebilmek için bu davranışın, var olan dindar yapıdan etkilenerek meydana gelmesi gerekmektedir. Bu meyanda tüm dinler, insanların günlük hayatlarında karşılaşmaları muhtemel olay ve durumlarda başvurabilecekleri birtakım genel kurallar belirleyerek kişilerin bu doğrultuda yaşamlarını devam ettirmelerini istemektedir. Buna göre, dinin toplumdaki var olan sosyal yapı ile ilişkilerde bütünsellik arz etmesiyle, bireylerin belirli dinî ilke ve kurallar çerçevesinde yönlendirilip sorumlu tutulması imkân dâhilindedir. Fakat kurumsallaşmış dinlerde, toplumsal yapıdan bağımsız gerçekleşen tutum ve yaklaşımlar neticesinde soyut anlayışın da ön plana çıkmasıyla, insanların gündelik yaşamlarında yerine getirmekle sorumlu tutuldukları belirli dinî zorunluluklar oldukça azdır (Glock ve Stark, 1965: 34-37).

Özetle, dindarlığın inanç boyutunda, tüm dinlerde bir inanış bulunduğu düşüncesi, inananları birleştirmektedir. Bu boyut, dindar bireyin sahip olduğu inancın, kendisi açısından taşıdığı anlam, önem ve fonksiyonu kapsamaktadır. Dindarlığın ibadet boyutunda kulluğu resmeden farklı ritüeller söz konusudur. Dindarlığın duygu boyutunda ise din mensupları, Yaratıcıyı içselleştirip O'nunla iletişim kurmaktadır. Bu boyut, bir inanmışın tecrübe ettiği ya da bir dinî grubun "Tanrı", "ilahi varlık", "nihai hakikat" ile bir ölçüde iletişimini içeren duyumlar, algılar ve duyuları içine almaktadır. Dindarlığın bilgi boyutu ise dindarın kendi inancını konu alan kutsal metinlere ilişkin bilgisini içermektedir. Son olarak dindarlığın etki boyutu, dinî inanç, uygulama, tecrübe ve bilginin bireyin gündelik yaşamı üzerinde oluşturduğu etkiyi konu edinmektedir (Özdoğan, 1995: 11-12).

Dindarlığa dair ortaya konan ilk dört boyut, dinsel bağlılığı ifade etme adına mutlak bir referans formu oluşturmakla birlikte, bu dört görünüm arasındaki ilişkinin deneyle tespit edilmiş veriler olmaksızın açıklanması mümkün değildir. Hâl böyleyken, söz konusu boyutların herhangi birinde bireyi "dindar" olarak betimlemenin diğer boyut için geçerli olmadığı düşünülmektedir. Bu meyanda inanç boyutu, her ne kadar

dindarlığın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul edilse de bu fenomeni tek başına tasvir etmede yeterli görülmemektedir. Bu çerçevede bazı dinlerde, dindarlığın tecrübe boyutunun birincil; uygulama boyutunun ise ikincil öneme sahip olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan, dindarlıkla ilgili bahse konu dört görünüm, toplum tarafından aynı seviyede değerlendirilmekle birlikte, her birinin ayrı bir değersel karşılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla, dindarlığı ölçmek amacıyla gerçekleştirilecek kapsamlı bir çalışma, bu olguyu çevreleyen tüm boyutları dikkate almalıdır (Kayıklık, 2006: 493-494).

2.2.3.2. Dindarlığın Dikey Boyutları

Dinsel yaşam formlarını genel hatlarıyla belirleme girişiminde ve dindarlık tipolojilerini ortaya koyma çabasında, bu sınıflandırmanın hangi kritere göre teşekkül edeceği ve birbirinden oldukça farklı dinî hayat tarzlarını benimseyen dindar bireylerin belirli tipolojilere nasıl adapte edileceği iki önemli problem olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim dinî yönden aynı duygu, düşünce, tasarım, korku, beklenti vb. dinsel yaşamı yansıtan parametreleri birbiriyle tam manasıyla benzerlik gösteren iki insanı tespit etmenin psikolojik açıdan zorluğu, belirli bir dindarlık tipolojisini gerçekleştirmedeki güçlüğü açıkça göstermektedir. Diğer taraftan, bireyi tüm yönleriyle tanıyıp anlam(landırm)ak ve onu birebir betimleyen ideal bir tipoloji ortaya koymak mümkün olmamakla birlikte bu durum, söz konusu alana dair araştırmaların yapılmasına engel bir durum teşkil etmemektedir (Yavuz, 1982: 100).

Dinî bilim çevrelerinin gerçekleştirdiği araştırmalarda, bireylerin dinî yaşam tarzları ve bununla ilintili olarak dindarlık formları farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bu kategorizasyon neticesinde şekillenen tipolojiler, araştırmacıların alan eğilimlerine göre psikolojik, sosyolojik, sosyo-psikolojik, sosyo-antropolojik, teolojik, kültürel vb. bir kimlik taşımakta ve bu çok yönlü yaklaşım, birbirinden farklı birçok dindarlık tipinin

varlık göstermesine zemin hazırlamaktadır. Söz konusu tablonun oluşmasında, dindarlığın hangi kriterlere göre belirli bir tasnife tâbi tutulacağı sorunu ve dinin ya da onu etkilediği düşünülen diğer faktörlerin bağımlı veya bağımsız değişken olarak ele alınması etkili olmaktadır (Yapıcı, 2002: 80).

Dindarlık üzerine alan araştırması yapan sosyal bilimciler, söz konusu fenomenin mahiyeti, nasıllığı, hangi motivasyonlarla dış dünyada yansıma bulduğu gibi değişkenlere dair kapsamlı akıl yürütmelerin sonucunda dindarlığın türleri ve boyutlarını teşhis eden birtakım kategoriler ortaya koymuşlardır. Söz konusu sınıflandırmalar arasında, önem ve geçerlilik açısından dikkat çeken ve hala bu özelliğini koruyan kategori, Allport ve Ross tarafından gündeme getirilen "dış güdümlü (extrinsic)" ve "iç güdümlü (intrinsic)" dindarlık tasnifidir. Psikologların ilgi gösterip önemsediği bu dindarlık sınıflandırması, bireylerin dinsel davranışlarını boyutları yönüyle ele almakla birlikte, gündelik hayattaki dinî/dinî olmayan davranışların yaşamın diğer boyutları üzerinde motivasyonel etkide bulunduğunu ileri sürmektedir (Stark ve Glock, 1968: 18).

Buradan hareketle dış güdümlü dindarlık yöneliminde din, sıradanlaşmış davranışlar manzumesi şeklinde algılanmaktadır. Bu yaklaşımda din olgusu, hayatı düzenleyen ilahi kurallar bütünü, yaşamsal realitelere karşı savunma mekanizması veya arzulanan ideale ulaşmada yarayışlı bir araç olarak düşünülmektedir. Buna göre bahse konu tipoloji; dini, yaşama konu edip içselleştirmekten çok, menfaat merkezli bir manivela unsuru olarak gören samimiyetten yoksun bir kimlik olarak değerlendirilmektedir. Nitekim sözü edilen bireyler, elde ettikleri makam ve/ya mevkilerini korumak/yükseltmek, kazanç elde etmek yahut özgüvenlerini güçlü kılmak için dini pragmatist bir anlayışla kullanmaktadır. Diğer taraftan dış güdümlü dindarlarda dinî ritüellere katılımın temel motivasyonunu, bireysel rahatlama veya aileye/dış dünyaya güven telkin etme gibi çıkarcı bir anlayış oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kişiler, bedenen

Tanrı'ya yönelmekle birlikte, zihnen ve kalben O'nunla gerçek manada bir iletişim ve etkileşim kurmamaktadır (Allport ve Ross, 1967: 434; Allport, 1968: 131).

İç güdümlü dindarlık yöneliminde ise din, birey için temel, nihai ve üstün bir amaç olarak belirginleşmektedir. Dolayısıyla söz konusu olgu, bu kategorideki dindarlar için sosyalleşme veya topluma adaptasyon, negatif içgüdüleri bastırma, korkuları giderme ya da arzu ve idealleri gerçekleştirme aracı olarak görülmemektedir. Aksine din, zikredilen tipolojide bireylerin yaşamını sürdürmede, hizmet alanı ve kulluğa dair görev sorumlulukların gereğini yerine getirmede önemli bir güdüleyici unsur olarak kabul görmektedir. Her şart ve durumda inancının gereğini yerine getiren, dinsel öğretileri içselleştirip hayatına yansıtan ve bu doğrultuda yaşayan bahse konu tipolojide, dinî düşünce ve ihtiyaçların dışındaki diğer gereksinimler önem arz etmekle birlikte bunlara, dinî nitelik taşıyan ihtiyaçlardan daha az önem atfedilmektedir. Bu anlayıştaki dindar bireyin özel hayatı, ailesel ilişkileri, varoluşsal kaygıları, yaşamsal hata, kusur, tereddüt ve çıkmazları; her yönüyle etkin, kapsayıcı, bilgi ve duyguya dayalı bir merkez tarafından yönetilmektedir (Allport ve Ross, 1967: 434; Allport, 1968: 131-132).

Dindarlık tipolojileri, farklı boyutları bulunan dinî yaşama dair tezahürlerin, bazı benzerliklerden hareketle "özsel" ya da "niteleyici" anlayışları merkeze alan bir bakış açısıyla kategorize edilip belirli kavramlar altında bir araya getirilme çabasının ürünü olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, özsel anlayışı simgeleyen tipolojiler, dindarlığı dinsel yaşamın şiddet ve yoğunluğu ile ilintili olarak bireysel farklılıklardan hareketle ortaya koymaktadır. Niteleyici anlayışı temsil eden tipolojiler ise çeşitli dinî yönelim tiplerine ağırlık vermekte; buna karşılık dindarlığın yoğunluk ve formu üzerinde durmamaktadır (Köktaş, 1993: 48).

Weber (1920), bütün dünya dinleri için kullanılmaya uygun, birbiriyle ortak kesişim noktası bulunan ve karşılaştırmaya imkân veren birçok dindarlık tipolojisi geliştirmiştir. Alt-üst tabakaların dindarlık yönelimine ve şehir-kır dindarlığına dair

detaylı çalışmalar ortaya koyan Weber söz konusu fenomeni, "çiftçi dindarlığı, şövalye ve feodal beyler dindarlığı, bürokrasi, burjuva, küçük burjuva ve zanaatkâr dindarlığı, proleter alt tabaka dindarlığı" şeklinde sınıflandırmaktadır (Köktaş, 1993: 48).

Gabriel Le Bras (ö. 1970), dindarlıkla ilgili tipolojik sınıflandırmada öncelikle insan-din ilişkileri ile dinî davranış boyutunu merkeze almaktadır. Bu iki temel hususu alt tiplerle detaylandıran Le Bras, birinci boyuttaki tipolojileri "dinî hayata yabancılar, dini kabul edenler, dini yaşayanlar, sofular, dindar, muttakiler" olmak üzere dıştan içe doğru şekillenen bir derecelendirmeye tâbi tutmaktadır. İkinci boyutta ise "herhangi bir dinî davranışı olmayanlar, hayatın doğum, evlilik, ölüm gibi önemli anlarında dinî davranışı olanlar, haftalık, yıllık vb. ayinlere katılanlar, istisnai durumlarda tekrarlanan davranışlar" şeklindeki dinî tutum ve davranışlar söz konusudur (Çelik, 2005: 76-77).

Dindarlık fenomeni, ritüel ve organizasyonlara katılım sağlama düzeni ya da belirli sosyal pozisyon ve davranışlar bağlamında gözleme konu olmaktadır. Bu meyanda Fichter (ö. 1994), kilisede gerçekleştirilen ayin ve organizasyonlara katılımı merkeze alan bir dindarlık tipolojisi önermektedir. Bireysel dindarlığa dair boyutları resmeden bu tasnifte tipler; "gerçek, şekilci, kenardan, kapalı (gizli) dindarlık" şeklinde belirlenmektedir. Bununla birlikte "tutucu, Protestan, sekt, liberal" dindarlık tipolojileri, Argyle'in (ö. 2002) belirli toplumsal durum ve eylemler temelinde ortaya koyduğu bir kategori olarak barizleşmektedir (Köktaş, 1993: 49-51).

Taplamacıoğlu'nun, yaşlara göre dinsel yaşamın şiddet ve yoğunluğu hakkında gerçekleştirdiği amprik çalışması, Türkiye'deki dindarlık tipolojileri ilgili araştırmaların ilki olarak değerlendirilmektedir. Bu dindarlık tipolojisi, 'dinî pratiklere katılımda en gevşek ve zayıf durumdan en sıkı bağlılığa doğru' bir skala içerisinde "gayr-i amil, idare-i maslahatçı, dini bütün, sofu, softa, yobaz" şeklinde beş temel kategoriden oluşmaktadır. Taplamacıoğlu'nun sınıflandırmasındaki ilk üç tipolojide, dinî pratiklere katılım düzeyi/yoğunluğu merkeze alınırken diğer tipolojilerde, değişim gerçeği ile yüzleşen bir

toplumda dinin bireysel ve sosyal ilişkilere dair yansımaları, değişime direnme yahut pozisyon alma bağlamında öne çıkmış durumlar söz konusudur (Mehmedoğlu, 2004: 39).

Ampirik verilerin ışığında, bireysel ve toplumsal ölçekte bir tipoloji ortaya koyması açısından örneklik teşkil eden Günay'ın (1999) araştırması, özsel ve niteleyici dindarlık tipolojilerini kuşatan kapsamlı bir çalışma olarak tebarüz etmektedir. Söz konusu araştırmada yer verilen birinci boyutta dinsel yaşam, 'şiddetinin azlığı ve çokluğuna göre' "ateşli dindarlar, alaca dindarlar, mevsime göre dindar olanlar, beynamaz olanlar, dine karşı ilgisiz olanlar" şeklinde beşli; ikinci boyutta ise 'dinsel yaşayışın toplumsal boyutu ile biçimine göre' "geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık, tranzisyonel dindarlık" olarak dörtlü bir kategoriye tâbi tutulmaktadır. Zikredilen ilk boyutta dinin emir, yasak ve tavsiyelerine bağlılık ve bu tutumun yaşama aktarılması bağlamındaki dindarlık düzeyleri; ikinci boyutta ise dinsel hayatın sosyal yapıdaki tezahürleri sınıflandırılmaktadır (Günay, 1999: 260-264).

Peker (2000), dinsel kişilik tipolojileri bağlamında altı kategoriden söz etmektedir. Bu tasnif; "inançla ilgili esasları kabul etmeyen, dini gereksiz görüp ona karşı olanlar; dinde inancı esas alıp ibadeti önemsemeyenler; dinin özünden ziyade dinî pratiklere ve şekle daha çok önem verenler; istek ve arzularını frenleyip daha çok zikre önem verenler, mutasavvıflar; inanç ve ibadetin birlikte olması gerektiğini savunanlar; inanmadıkları hâlde inanmış gibi davrananlar, inanç ve davranışlarında samimi olmayanlar" şeklinde ifade edilmektedir (Peker, 2000: 144-145).

Yapıcı (2002), dinin etkisel yönünü dikkate alarak bireylerin dinî duygu, düşünce ve davranışları arasındaki ahengi resmeden, kişinin benimsediği söz konusu tutumlardan hangisinin merkezi rol üstlendiğine vurgu yapan ve dinî tutumun sosyo-kognitif boyutuna dikkat çeken bir kategori ortaya koymaktadır. Bahse konu sınıflandırma; "liberal dindar, muhafazakâr dindar, dogmatik dindar, fanatik dindar" olmak üzere dört farklı dindarlık tipini konu edinmektedir (Yapıcı, 2002: 100-107).

Dinsel yönelimlerin değişiklik göstermesinde ve dindarlığa dair tezahürlerin belirginleşmesinde, kişilik özellikleri ve sosyal şartlar önem arz etmektedir. Kitle iletişim vasıtalarının büyük bir hızla gelişim gösterdiği modern zamanda, dindar bireyin toplumsal alandaki hayat tarzı ve davranış biçimi, eskiye kıyasla daha fazla ilgi uyandırmaktadır. Bu açıdan siyasi, ekonomik vb. unsurların etkisiyle, sosyal yaşamdaki dindarlık tezahürleri ve dindar bireylere yönelik bakış açısı farklılaşmaktadır (Onay, 2004: 19).

Türkiye'deki önemli sosyal değişimlerin (sanayileşme, kentleşme vb.) dinî yaşama yönelik etkilerini itibara alan yeni tipolojiler, genellikle gelenek ile modernite arasında var olan çekişmenin zıt kutuplara ittiği dinsel yaşam formlarını betimlemektedir. Bunların bir bölümü toplumsal yapıyı tasvir eden sosyal tabakalara karşılık gelirken, bir kısmı da belirli bir coğrafya düzleminde kültürel çeşitliliğe bağlı kategoriler olarak belirginleşmektedir. Buradan hareketle, dinsel yaşam formlarında gelenek-modernite ikilemini aşan yeni dindarlık tipolojilerinin, özellikle modern zamanda kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaygınlaşan kültür endüstrisinin ortaya çıkardığı yeni eğilim, yönelim ve bağlanma şekillerini değerlendirmek zorunda olduğu belirtilmektedir. Rasyonellik ve bireysellik gibi esaslı değişimlerle birlikte, değerler piyasasında öteki meşrulaştırma yapıları ile hikâyesi benzerlik arz eden dinselliğin, yeni problemlerle ilintili yeni değişkenlerin de itibara alındığı dindarlık tipolojileri ile analizlerin süjesi olacağı ifade edilmektedir (Çelik, 2005: 89).

2.2.4. Dindarlık ve Kişilik

Bireyin kişilik ve karakter oluşumunda kalıtım ve çevrenin büyük rol üstlendiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Dolayısıyla insanın, doğum öncesinden başlayıp yaşamın sonuna kadar süren gelişim sürecinde fizyolojik, psikolojik, sosyal ve dinî birtakım

baskın etki unsurlarından bahsetmek mümkündür. Zira bireyler, doğup büyüdüğü ve gelişim gösterdiği toplumsal yapıyı meydana getiren sosyal ve dinî oluşumlardan vareste değildir (Karacoşkun, 2015: 111).

Bireyi ve toplumu etkileyen sosyo-kültürel bir kurum olarak, kişinin gündelik yaşamına rehberlik eden din, insanın bütün varlık ve donanımına hitap etmektedir. Dolayısıyla bu olgu, resmi ve kurumsallaşmış hiyerarşilerden bireysel kişiliklerin en gizil boyutlarına kadar uzanan farklı yapıdaki bir gerçeği simgelemektedir (Mehmedoğlu, 2004: 13).

Sosyal bilimlerdeki araştırmalardan elde edilen bulgular, kalıtsal özelliklerden ve çevresel etmenlerin şekillendirmesinden kaynaklanan bireysel farklılıkların varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu farklılıklar; inanç ve gelenekler, dine yaklaşım, dinsel hayat tarzı, birey ve toplumun dinî yaşamını etkileyen temel faktörler olarak belirginleşmektedir. Buna göre, hayatın tüm boyutlarına etki eden dinî inanç ve değerler, bireyin tüm gizil noktalarına kadar yayılıp sahip olduğu erki ele geçirme ve onun karar mekanizmalarını/eylemlerini şekillendirme gücünü elinde tutmaktadır. Bu itibarla, sözü edilen güç ve etkinliğe sahip bir olgu olan dinin, bireyin kişiliği ile ilişki kurmaması düşünülemez (Gürses, 2010: 32).

Din ile kişilik arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğunu ifade eden araştırmacılar, bireyin doğuştan getirdiği özellikler ile çevreden kazandıklarının bütünsellik arz ettiğini belirtmektedir. Buna göre, kişinin sonradan elde ettiği özelliklerinin karşılığı olan karakter yapısı, içinde yaşanılan toplumun dinî ve ahlaki değerlerine göre şekillenmektedir. Bu itibarla söz konusu durum, din olgusu ile kişilik arasında doğal bir irtibatın varlığını ortaya koymaktadır (Uysal, 2006: 94).

Kişiliği şekillendirip etkileyen psikolojik ve çevresel etkenlerin başında gelen din olgusu, bireyin olumlu kişilik özelliklerine sahip olmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Haddizatında uzun hayat yolculuğunda insanın kişilik yapısı ve yaşama karşı takındığı

tutum, son tahlilde inanca dayanmaktadır. Buna göre, bireyin kişilik yapısının imanla doğru orantılı olarak gelişim gösterdiği düşüncesinin, aksi ispat edilemeyen değişmez bir dinî gerçek olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan, kişisel bünyenin cevherini ortaya çıkaran din değerinin, bireyin ruhsal yönlerini arındıran inanç gücünün merkezi olduğu ifade edilmektedir (Mehmedoğlu, 2004: 78-79).

Bireyin mizaç ve karakterinin bütününe karşılık gelen kişilik ile din duygusu arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Kişinin mizacı doğrultusunda davranış ortaya koymasını isterken, aynı zamanda sınırlara da dikkat etmesini öğütleyen din olgusu, dengeyi koruma ve mizacın eğilimlerine göre davranmada en ideal tutum ve yaklaşımın sergilenmesi gerektiğini salık vermektedir. Bu çerçevede birey; ailesi, yakın çevresi ve sosyal ortamıyla iletişim ve etkileşimin sonucunda karakterini/kişiliğini geliştirip değiştirirken din, onun dış dünyaya yansıyan tavır, tutum ve eylemlerine etkin bir form ve yön vermektedir. Nitekim tüm dinî sistemlerde insan, inanıp bağlılık gösterdiği dinin emir, yasak, tavsiye ve öğretilerini kişiliği ile özdeşleştirip süreklilik arz eden bir değişimi/dönüşümü arzulamaktadır. Bu da dinin, insanlığa özellikle değerler bağlamında 'evrensel ideal insan modeli' sunarak inanan/inanmayan tüm bireyleri kuşatıcı bir perspektif çizdiğini göstermektedir. Bu meyanda, kendine uygun gördüğü ve ulaşmayı arzuladığı ideal benliğini geliştirme gayretindeki birey, hâlihazırdaki benliği ile sözü edilen ideal benliğini özdeşleştirmek için inancını sağlamlaştırıp değerlerini geliştirdiğinde ortaya çıkacak kaliteli kişilik yapısıyla, aynı özellikteki bir ahlak ve dindarlık kazanımını elde edecektir. Diğer taraftan, bireyin sürekli olarak bir davranışı tekrar etmesi, buna sebebiyet veren faktörün kişilik özelliği olduğunu gösterirken, söz konusu eylemin bir/birkaç defa tekrarlanması, kişilik özelliğine işaret etmemektedir. Buna göre, bir eylemin kişilikten kaynaklandığını ifade edebilmek için devamlı surette davranışa yansıması, benliğe yerleşip meleke hâlini alması ve doğal bir nitelik taşıması gerekmektedir (Ceylan, 2019: 69).

Bireyin dinî tutum ve eylemleri ile kişilik özelikleri ve/ya benlik değerleri arasında birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen aktif bir aksiyon süreci bulunmaktadır. Bu tespit bireyin, kişilik yapısının potansiyeli ölçüsünde dindar olabileceğini göstermektedir. Buna göre bireylerin benlik, karakter ve kişilik yapılarındaki farklılıklara göre dinî duygu, düşünce ve deneyimlerinde farklılaşma söz konusu olmaktadır (Uysal, 1996: 85).

Din olgusunun, bireyin karakterini şekillendirmesi; onun da yaşadığı dinin şeklini etkilemesi, din ile birey arasındaki karşılıklı etkileşimi ifade etmektedir. Nitekim dinin inanç boyutunun kişiliği kuşatması, bireyin öz yapısal özellikleri ile bağlantılı olarak varlık gösteren tutum ve eylemlerinin etkin belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, sağlam bir inancı benimseyip yaşama aktaran bireylerde din olgusu; duygu, düşünce, tutum, davranış ve hayat tarzı gibi boyutlarda bariz bir biçimde kendini hissettirmektedir. Bu itibarla, bireyin zikredilen süreçlerden geçerek şekillenen kişiliği, "dinî karakter" veya "dinî kişilik" olarak değerlendirilmektedir (Karacoşkun, 2015: 198-200). Dinî kişilik ise bireyin bir bütün olarak dini görünümünü yansıtan inanç, duygu, düşünce, şüphe, dine yaklaşım, dinî tutum/davranışlar ve dinî esasları değerlendiriş tarzı gibi kendine özgü dinî özelliklerinin tümünü kapsamaktadır (Şentürk, 1997: 166).

Dinî inanç, kişiliğin oluşum ve şekillenmesi sürecindeki düzenleyici ve dengeleyici faktör oluşunun yanında, kişiliğin bozulmasına sebebiyet verecek olumsuz etkileri perdeleyen ve(ya) ortadan kaldıran koruyucu bir işlev üstlenmektedir. Fakat dinin, kişilik üzerindeki belirleyici fonksiyonunun zayıflaması ya da kaybedilmesi durumunda, dinin anılan koruyucu işlevi de zayıflayıp zamanla ortadan kalkmaktadır. Bu çerçevede, alan araştırmalarında kişilere uygulanan çok sayıdaki psikolojik testin ortaya koyduğu sonuçlar, dinî inancını ritüellerle veya kutsal bir topluluğa katılarak pekiştiren bireylerin, diğerlerine göre daha olumlu ve güçlü bir kişilik yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Bahadır, 2002: 156).

Dinî inanç, bireylerin ruhen sağlıklı bir donanıma ulaşmasında ve olumlu kişilik özellikleri kazanmasındaki yadsınamaz etki boyutuyla, kişiliği çepeçevre kuşatıcı bir özellik göstermektedir. Dolayısıyla, olgunluk düzeyine ulaşarak mutlak bir tutum hâlini alan iman, kişiliği oluşturan tüm unsurları kapsayan gerçek ruhsal etmendir. Allah'a iman sayesinde hayatın her alanında uyumlu ve tutarlı davranışlar ortaya koyan bütüncül kişilik yapısının, insan tabiatında var olan zaaf noktalarını ve aşırılıkları organize eden ahlaki etkisini, inançlı kimselerin bireysel yaşamlarında deneyimledikleri belirtilmektedir. Bu açıdan gerçek dinî inancın; ahlaki, psikolojik vb. açıdan dengeli, aşırılıklardan uzak, tutarlı ve bütünleşmiş bir kişilik yapısının oluşumunda önemli bir etken olduğu düşünülmektedir (Hökelekli, 2003: 187-190).

Farklı dinî inanç ve tutumları benimseyen yüksek düzeyde organize olmuş bireylerin kişilik yapılarının, kendilerinden bu anlamda daha alt seviyedeki kimselere göre farklı özellikler gösterdiği belirtilmektedir. Söz konusu grup, kuvvetli ego tasarımını bünyesinde barındıran ve kişiliklerindeki tüm yönleri şuurlu bir yaklaşımla analiz edip mevcut hâliyle kabullenen bireylerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, daha alt seviyede organize olmuş inançları benimseyen kişilerin "ben" yapılarının zayıf olmasına karşın, "üst ben" (süper ego) yapılarının daha kuvvetli olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu grup, "iyi" yönlerini kabullenip "kötü" taraflarını bastırma eğilimi gösteren bireylerden meydana gelmektedir (Hökelekli, 2003: 188-189).

"Denetim odağı" olarak adlandırılan bireyin benimsediği inanç sistemi, kişiliğin oluşumunda önemli bir etmen ve bu yapının ölçümündeki temel boyutlardan biri olarak görülmektedir. Bu kavrama göre bireyler, hayatta karşılaştıkları olayların denetiminin kendi içsel süreçlerinde ya da dış dünyadaki etkin bir dış gücün kontrolünde olduğuna inanma eğilimindedir (Rotter: 1972: 12). Söz konusu kavramla yakınlık arz eden "dengeli benlik modeli" yaklaşımında ön plana çıkan "kendileşme" tutumu ise diğerinden uzaklaşmayı gerektirmeyen; bilakis, onunla içten olumlu duygusal ilişki içinde olmakla

güçleneceği varsayılan bir süreç olarak betimlenmektedir. Bu modele göre birey, çevreden bağımsız bir yaklaşım sergilemekle birlikte, ona bağlı olmayı/kalmayı da başarabilmektedir (Ceylan, 2019: 65).

Dinsel iletişim ve etkileşim sürecinde duygusal anlamda doruk deneyimler yaşayan dindar bireylerin kişisel bütünlüklerinde güçlü bir yapılanma meydana gelmektedir. Dindar kişilik bu aşamadan sonra Tanrısal konum karşısında kendi pozisyonunu belirleyip ortaya koyduğu eylemlerini, tecrübe ettiği deneyimlerin tekrarına zemin hazırlayacak bir kalp huzuruyla kontrol etmektedir. Bu bağlamda, ibadet ile mutluluk arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda, ibadetlerde ve dua gibi ritüellerde devamlılık gösterenlerin, diğerlerine göre daha sağlıklı, mutlu ve anlamlı bir yaşama sahip oldukları tespit edilmiştir (Bahadır, 2002: 146-147).

Dinî bir sorumluluk olarak yerine getirilen ibadetler, bireyin psikolojik yapısında köklü bir değişiklik ve kişilikte de aktif bir enerji transferi meydana getirmektedir. Nitekim söz konusu dinî ritüellerin başlıca amacı, bireyin sağlıklı bir ruh ve kişilik yapısına sahip olmasını temin etmektir. Bununla birlikte şuurlu olarak yapılan ibadetler, içsel ve dışsal boyutta kişiliği geliştirerek dindar bireylerin bu konudaki içtenlik seviyesini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ibadetler, konusu ve özellikleri ile bireyin kişiliğini geliştiren boyutlara sahiptir. Ayrıca ferdi olarak ibadetlere devam etmek, kişiliği oluşturan cesaret, merhamet, sabır, yardımseverlik vb. duygu ve davranışları pekiştirerek bu erdemlerin gelişmesini sağlarken, toplu hâlde yapılan ibadetler bireylerin sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 81).

Tüm dinî sistemler, müntesiplerine belirli birtakım ritüelleri yerine getirme sorumluluğu yüklemektedir. Bunun neticesinde oluşan dinî görev ve sorumluluk bilinci ise bireylerin kişiliği üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Nitekim kişiliğin başat özelliklerinden olan sorumluluk bilinci, ideal bir benliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Uysal, 2006: 106).

Din psikolojisinin bireyi anlama çabasına katkı sunabilecek önemli araştırma alanlarından birini, genelde dindarlığın ve din ile ilgili tutumların; özelde de dinî tercihlerin kişiliğe bağlı olup olmadıklarına dair arayışlar oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, dinî inançlarla kişilik özellikleri arasında olumlu, olumsuz ya da nötr ilişkileri raporlayan birtakım neticeler söz konusudur. Ayrıca bu doğrultudaki araştırmalar, dindarlığın kişiliğe yönelik boyutları hakkında bazı temel gerçekleri ortaya çıkarma noktasında önemli ilerlemeler kaydetmektedir. Dindarlık ile kişilik arasında gözlemlenen ilişkileri belirleyen mekanizmaların açıklandığı bahse konu araştırmalarda, dindarlık ile kişilik arasında karşılıklı olarak etkileşimin olup olmadığı ya da dindarlık ve kişiliğin birtakım ortak sebepleri üstlenip üstlenmediği açıklığa kavuşturulmuş değildir. Buna göre dindarlık-kişilik ilişkisinin, dinin bireyin kişilik gelişimine etki ve katkısının yanında, diğer etmenlerin de dikkate alınmasıyla daha net anlaşılabilmesi mümkündür. Diğer taraftan, kişiliğin dürtü, bastırma, benlik, duygu, kendilik, mizaç, karakter, tavır, yetenek vd. birçok bileşeninin sosyal etkileşimlerden vareste olmadığı ve kişiliğin varlık gösterebilmek için toplumsal bir zemine gereksinim duyduğu gerçeğinin de göz önünde bulundurulması gereklidir (Mehmedoğlu, 2006: 473-474).

2.3. İlgili Literatür

Araştırmanın örneklemini oluşturan dindar birey, birçok yönden bilimsel araştırmalara konu edilmekle birlikte, söz konusu kimliğin din psikolojisi alanındaki bir araştırmada dünyevileşme bağlamında müstakil olarak incelenmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu noktada, araştırmanın iki önemli merkez noktası olan dünyevileşme ve dindarlık olgularına doğrudan ya da dolaylı olarak temas eden çalışmalar, tezin konusuyla ilintili neticeleri açısından kıyaslama ve değerlendirme imkânı sunması amacıyla serdedilmektedir. Buradan hareketle, yapılan akademik alanyazın taraması neticesinde,

din psikolojisi sahasında araştırma konusuyla dolaylı yönden ilişkilendirilebilecek nitelikteki çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür:

Güler (2007) çalışmasında, "Yaratıcıya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkârlık duygusu"nu araştırmıştır. Söz konusu araştırmada, dindarlık seviyesi düştükçe, Yaratıcıya dönük algıların daha çok korku yönelimli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Yoğurtçu (2009), "yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisi"ni araştırdığı çalışmasında, gelir düzeyi ile dindarlık olgusu arasında anlamlı bir farklılık tespit edememekle birlikte, maddi imkânları yüksek bireylerin dindarlık düzeylerinin düşük; maddi imkânı düşük olanların ise dindarlık seviyelerinin yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Yüce (2009), "gençlerde dinî yönelim ve kişilik ilişkisi"ni ele aldığı çalışmasında, cinsiyete göre dinî yönelimin alt boyutlarından inanç boyutunun farklılık göstermediği; buna karşın bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve ahlaki-dinî davranım boyutunun anlamlı farklılık gösterdiği; kadınların bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve ahlaki-dinî davranımlarının erkeklerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Araştırmada, yaş gruplarına göre dinî yönelimin alt boyutlarından bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve inanç boyutunun farklılık göstermemekle birlikte, ahlaki-dinî davranım boyutunun 15-20 yaş gruplarında yüksek olduğu bulgulanmıştır. Diğer taraftan medeni durum, aylık gelir ve hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer değişkeninin, dinî yönelim ve alt boyutlarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, eğitim durumuna göre dinî yönelimin alt boyutlarından bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve inanç boyutunun farklılık göstermemekle birlikte, ahlaki-dinî davranım boyutunun 15-20 yaş gruplarında yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada, ilköğretim mezunların dinî yönelimin alt boyutlarından bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve inanç boyutunun lise mezunlarından yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kartopu (2014) çalışmasında, yaşamı sürdürme sebeplerinin Tanrı algısıyla ilişkisini incelemiş ve söz konusu algının olumlu yönde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca, çocukluk dönemindeki olumlu Yaratıcı anlatısının olumlu Yaratan algısına dönüştüğü ve bu algının, yaşamı sürdürme sebeplerini ve yaşama bağlanma durumlarını desteklediği bulgulanmıştır.

Seyhan (2014) çalışmasında, "üniversite öğrencilerinde Tanrı tasavvuru ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki"yi incelemiştir. Söz konusu araştırmada, erkek üniversite öğrencilerinin Allah korkusu ortalamalarının, kadınların ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada, kadın ve erkek öğrencilerin olumsuz Yaratıcı algılarının, olumlu Yaratıcı tasavvurlarına göre psikolojik iyi oluş hâlini daha yüksek düzeyde etkilemekte olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Uysal (2015) çalışmasında, "genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/dindarlık ilişkileri"ni çeşitli demografik değişkenlere göre incelemiştir. Söz konusu araştırmada, kadınların dinî inanç ve bağlılık, dinî bilgi ve pratik, tahkiki/eleştirel yönelim düzeylerinin erkeklerden anlamlı derecede yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, kadınların dinî inanç ve bağlılık, dinî bilgi ve pratik, tahkiki/eleştirel yönelim düzeylerinin erkeklerden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan araştırmada, kadınların faydacı yönelim düzeylerinin erkeklerin faydacı yönelim düzeyleri ile benzerlik gösterdiği bulgulanmıştır.

Erdoğan (2015) çalışmasında, "psikolojik dayanıklılık ile Tanrı algısı, dinî yönelim biçimleri ve dindarlık arasındaki ilişki"yi incelemiştir. Söz konusu araştırmada "öznel dindarlık düzeyi, sevgi yönelimli Tanrı algısı ve içsel dinî yönelim"in psikolojik sağlamlık ile pozitif ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca "dışsal, sorgulayıcı ve katı kuralcı dinî yönelim"e sahip olmakla psikolojik sağlamlık arasında ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Bahse konu çalışmada, dinî yönelimin alt boyutlarından sorgulayıcı ve katı kuralcı dinî yönelimin erkeklerde daha yüksek olmakla birlikte,

anlamlı farklılık göstermediği; kadınların içsel dinî yönelim düzeylerinin erkeklerden yüksek ve anlamlı farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, katılımcıların "olumsuz ve korku yönelimli bir Yaratıcı tasavvuru"ndan çok, "olumlu ve sevgi yönelimli bir Yaratıcı tasavvuru"nu benimsedikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırmada, Yaratıcı algısının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği, sorgulayıcı dinî yönelim düzeyi arttıkça Yaratıcı algısının azaldığı; içsel ve katı kuralcı dinî yönelim düzeyi arttıkça Yaratıcı algısının da arttığı bulgulanmıştır.

Apak (2016) çalışmasında, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Tanrı algısını incelemiştir. Söz konusu araştırmada, Yaratıcı algısının olumlu yönde olduğu tespit edilmiş ve kadınların erkeklere göre daha olumlu Yaratıcı algısına sahip olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca çalışmada, "dine karşı" ve "dine ilgisiz" öğrencilerin "dindar" öğrencilere göre daha olumsuz bir Yaratıcı algısına sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır.

Vural (2016), "yetişkinlerde alçakgönüllülük, dindarlık ve psikolojik iyi oluş ilişkisi"ni incelediği çalışmasında, alçakgönüllülük ile dindarlık arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Araştırmada ayrıca, dindarlık ile cinsiyet, medeni durum ve gelir durumu değişkenleri arasında anlamlı ilişkilerin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Arıcı ve Tokur (2017) çalışmasında, "İlahiyat fakültesi öğrencilerinin Tanrı algıları ve hoşgörü eğilim düzeyleri arasındaki ilişki"yi incelemiştir. Bu araştırmada, Allah algısının olumlu yönde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, öğrencilerin Yaratıcı algıları ve hoşgörü eğilim düzeyleri arasında aynı yönlü olmakla birlikte, düşük düzeyde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre, kadınların Yaratıcı algıları ve hoşgörü eğilim düzeyleri erkeklerden anlamlı derecede yüksek çıkmıştır.

Güven'in (2019) araştırması, amaca giden yolda her türlü aracın mubah kabul edildiği Makyavelizm anlayışı ile dindarlık ilişkisini konu edinmektedir. Ayrıca söz

konusu çalışmada din, dindarlık, dindarlığın boyutları, dinin ahlak, kişilik ve Makyavelizm ile ilişkisi incelenmiştir.

Gülfil (2019), ateistlerdeki olumsuz Tanrı algısını psiko-sosyal açıdan değerlendirdiği çalışmasında, ateistlerin Yaratıcıyı "cezalandıran", "korkutan", "acı çektiren" "gaddar" gibi sıfatlarla nitelendirdiklerini; O'nu cezalandırıcı bir güç ve otorite figürü olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmada, kendisini ateist olarak tanımlayanların Yaratıcıyı algılama biçimlerinin korku yönelimli ve kaçınmacı bir tarzda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Oktay ve Lokmanoğlu (2020) çalışmasında, üniversite öğrencilerinde Tanrı algısı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Söz konusu araştırmada, olumlu Yaratıcı algısının olumsuz Yaratıcı algısından daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, kadın üniversite öğrencilerinin Allah sevgisi ortalamalarının, erkeklerin ortalamasından yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Evans (2021) çalışmasında; felsefe, fizik, antropoloji gibi doğal, sosyal ya da kültürel dünyayı araştırmaya odaklanan ve varsayımları incelemeye teşvik eden okullarda eğitim gören öğrencilerin dünyevileşme/sekülerleşme olasılığının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu çerçevede bahse konu araştırmada, bilimsel düşünce ve metodolojiyi benimseyen, sorgulama, test etme ve deneyi önceleyen çalışma alanlarının kayda değer bir dünyevileşme/sekülerleşme oranına sahip olduğu; ezberci anlayışa dayanan alanlarda ise dünyevileşme/sekülerleşme eğiliminin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir.

Dünyevileşme kavramı, genellikle sosyal bilimlerde sekülerleşme fenomeni bağlamında doğrudan sosyolojinin/din sosyolojisinin araştırma konusu olarak ele alındığından dolayı, ortaya konan ürünlerin çoğunlukla söz konusu sahada yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle, Kirman'ın (2005); "Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" adlı eseri, üniversite öğrencilerinin sekülerleşme eğilimlerini araştırmaktadır. Bu kapsamda Özay'ın (2007),

"Sekülerleşme ve Din" adlı eseri; modernleşme, sekülerleşme ve din ilişkilerini kuramsal çerçevede ele almaktadır.

Akyüz'ün (2007), Ankara'nın merkez ilçesi Mamak'a bağlı Boğaziçi ve Durali Alıç mahalleleri örneklemi bağlamında, dinî hayat ve gecekondulaşma olgusu arasındaki ilişkiyi deneysel bir çalışmayla ortaya koyduğu "Gecekondularda Dini Hayat ve Kentlileşme" isimli eserinde; gecekonduda yaşayan bireylerin, kentteki konumunu yeniden düzenleme gereksinimi ve dinî, ekonomik, siyasal vb. açıdan yeni bir kimlik inşa etme sürecine katılma eğilimi neticesinde dinî inanç, anlayış, tutum ve davranışlarını gözden geçirme yolunu tercih ettikleri ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmada, dinî bilgilerin öğrenilme merkezi bağlamında geleneksel mahalle dindarlığındaki caminin yüklendiği bilgi kaynağı rolünü, şehir hayatında anne, baba ve dedenin üstlendiği görülmektedir.

Gülen (2007), kentleşme sürecinde dinî tutum ve davranışların değişimini incelediği çalışmasında, kentleşme düzeyi yüksek olan Çankaya'da ankete katılanların, Mamak'takilere göre daha akılcı bir iman modeli geliştirdikleri ve genellikle "hurafe" ve "bid'at" olarak nitelendirilen inanışlara burada daha düşük düzeyde rastlanıldığı bulgusuna ulaşmıştır. Bununla birlikte araştırmada, dinî bilgi edinme konusunda aile kurumunun büyük ölçüde birincil kaynak olmaya devam ettiği bulgulanmıştır. Söz konusu çalışmada, dinî bilgilerin edinildiği diğer kurumlar olarak Çankaya'da okulun; Mamak'ta ise caminin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada, kentlilerin dinî düşüncesinin oluşup şekillenmesinde kitle iletişim araçlarının çok önemli bir faktör hâline geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan çalışmada, dinî pratikler açısından ibadetlerin, çok sıkı bir biçimde yerine getirilmesinden ya da tamamen terk edilmesinden ziyade, bu iki uç arasında değişen sıklıklarla yapılmakta olduğu ve geleneksel değerlerin daha yoğun bir şekilde benimsendiği gecekonduda yaşayanlar arasında ibadetlerin çok daha sıkı bir şekilde yerine getirildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Sekülerleşme olgusuna farklı bir perspektiften yaklaşan Ertit (2014); "Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi" çalışması ile sekülerleşme paradigmasını yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Ertit'in (2019); "Sekülerleşme Teorisi: Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi" adlı eseri, sekülerleşme teorisini ve Türkiye'deki sekülerleşme eğilimini ele almaktadır.

Kirman ve Çapcıoğlu'nun (2015); "Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar" adlı çalışması, sekülerleşme bağlamında modern zamanda dinin konumunu ve fonksiyonunu derinlikli olarak irdelemektedir. Bu kapsamda Köse'nin (2014); "21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü" adlı çalışması zikre değerdir.

Batur (2015) çalışmasında, Türkiye'nin kentleşme ile birlikte hızla seküler bir yaşam tarzına doğru evirilmekte olduğunu ve bunun fikir ve eylem düzeyinde birçok alanda kendini gösterdiğini ifade edip son tahlilde, güncel toplumun önemli ölçüde sekülerleştiği sonucuna varılabileceğini aktarmıştır.

Hacıoğlu (2016) çalışmasında, sekülerleşme sürecinin muhafazakâr kadın algısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu araştırmada sekülerlik, kapitalizm, moda ve medya gibi temel aygıtların, muhafazakâr kadınların düşünce ve anlam dünyasında derin etki ve değişimlere sebep olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Aydınalp'in (2018); "Din ve Dünyevîleşme: Kuzey Kıbrıs Örneği" adlı eseri, Kuzey Kıbrıs halkının dinî hayatındaki değişimleri ve günümüzdeki din-dünyevileşme ilişkisini ilgili paradigmalar ekseninde açıklamaya çalışmaktadır.

Demir'in (2019) doktora tezi olarak hazırlayıp 2020 yılında yayınladığı; "Din ve Tıp: Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım" isimli eseri, dinin tıp ve sağlıkla ilişkisini sekülerleşme süreci bağlamında ele alıp analiz etmektedir. Söz konusu çalışma neticesinde, modern ve rasyonel tutumların cinsiyet bağlamında anlamlı düzeyde farklılaştığı ve erkeklerin kadınlara göre daha modern ve rasyonel tutuma sahip oldukları

bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca, cinsiyete göre seküler, modern ve rasyonel tutum ortalamaları incelendiğinde, erkeklerin ortalamalarının kadınlardan fazla olduğu bulgulanmıştır.

Dünyevileşme olgusu bağlamında doğrudan bu kavram özelinde ele alınan Demir'in (2019); "İmamlarda Dünyevileşme Eğilimi" isimli araştırması, toplumdaki dinî hayatı doğrudan temsil eden din görevlilerinin; sosyal yaşantısı, karar veya tercihleri, alışkanlıkları, ekonomik aktiviteleri ve geleceğe dönük planlamalarına dair anlayış ve yaklaşımlarının dünyevileşme ile ilişkisini konu edinmektedir.

Dünyevileşme realitesi, esası itibariyle "Temel İslam Bilimleri"nin araştırma sahası ile ilintili olduğundan dolayı, bu alanda da söz konusu olgu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Buradan hareketle, Altıntaş'ın (2005); "Din ve Sekülerleşme" adlı çalışması, kelamî perspektiften sekülerleşmeyi hazırlayan sebepleri ve bu gerçekliğin fert/toplum hayatında meydana getirdiği dönüştürücü etkileri konu edinmektedir. Bu çerçevede İşliyen'in (2018), doktora tezi olarak hazırlayıp 2019 yılında yayınladığı "Dünyevîleşme" isimli çalışması, bu konuya Kur'an ayetleri bağlamında temas etmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Sosyal bilimlerle ilgili alan araştırmalarında, genellikle standartlaştırılmış ölçme araçları ile elde edilen nicel veriler, ilişki ve fark testlerine tâbi tutularak analiz edilmektedir. Bu bağlamda ilişki analizi yani korelasyon, iki değişken arasında ilişki bulunup bulunmadığının, ilişkinin derecesinin, anlamlı olup olmadığının, bağımlı değişkendeki varyans miktarının ve değişkenin yapısının belirlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Fark analizi (t-testi, Anova) ise gruplar arasında farklılık olup olmadığının, farkın büyüklüğünün ve bulunan farkın anlamlı olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla uygulanmaktadır (Onay, 2004: 29-30).

Modelini, nicel araştırma deseninin oluşturduğu bu araştırmada, katılımcıların dünyevileşme olgusu karşısındaki dinî yönelim düzeyleri ve bunun bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Buna göre araştırma, "ilişkisel tarama modeli" merkeze alınarak düzenlenmiştir. Söz konusu tarama modeli, "iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığı ve/veya derecesini belirlemeyi" amaçlamaktadır (Karasar, 2014: 79).

Araştırma modelinde ele alınan değişkenlerden; Tanrı algısı, seküler tutum ve dinî yönelim ile ilgili anket sorularının yapı geçerliliğinin varlığı literatür tarafından desteklenmektedir. Buna göre ölçek soruları, bağımsız değişken bağlamında dünyevileşme (Tanrı algısı ve seküler tutum); bağımlı değişken olarak ise dindarlık (dinî yönelim) ile ilgilidir. Araştırmada ayrıca aracı değişken olarak Tanrı algısı ele alınmıştır. Söz konusu araştırmada, Tanrı algısı ile seküler tutumunun birbirini; Tanrı algısı ve seküler tutumun da dinî yönelimi etkileyeceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, araştırma sonucunda modelin geçerliliği de sınanacaktır.

Şekil 3. 1: Araştırma Modeli

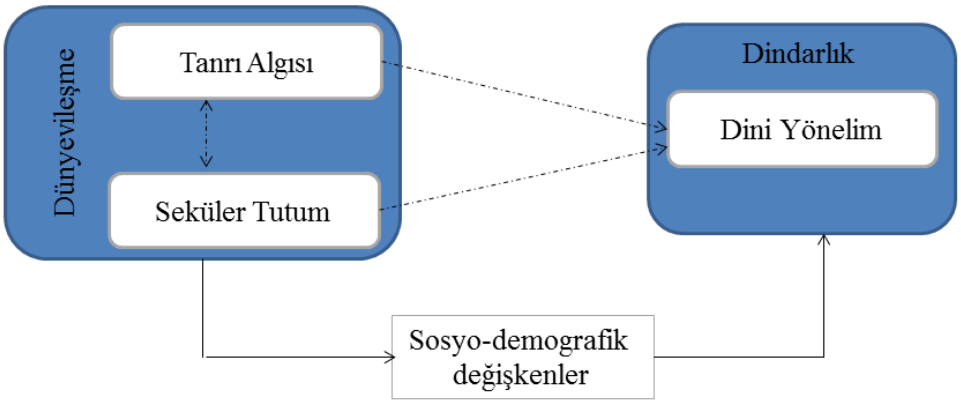

Araştırmada dünyevileşme kavramı, Tanrı algısı ve seküler tutuma ilişkin sorulara verilen yanıtlara göre şekillenecektir. Katılımcıların seküler tutumu belirlemeye yönelik sorulara vermiş olduğu yanıtların ortalamasının yüksekliği hem seküler tutumun hem de dünyevileşme düzeyinin yüksekliğini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan Tanrı algısını ölçmeye yönelik sorulara verilen yanıtların ortalamasının yüksekliği, Tanrı algısının yükseldiğini; ortalamanın azalması ise Tanrı algısının azaldığını göstermektedir. Çalışmada, seküler tutum ile Tanrı algısı arasında bir ilişki olduğu varsayımından hareketle, Tanrı algısı ve seküler tutumu ifade eden soruların aynı zamanda dünyevileşme düzeyini ölçebileceği varsayılmaktadır. Diğer taraftan araştırmada dindarlık düzeyi, dinî yönelim ile ilgili sorulara verilen yanıtlarla belirlenecek olup, dinî yönelimin yüksek olması dindarlık seviyesinin de yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

3.2. Araştırma Hipotezleri

Belirli bir kuramsal çerçeveye ya da gözleme dayanan olay ve(ya) olgular arasında ilişkiler kurup bunları bir sebebe bağlamak ve araştırma sürecinde doğruluğu test edilmek amacıyla geliştirilen açıklama taslaklarının, yani hipotezlerin/denencelerin bilimsel araştırmalarda açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Buna göre, araştırmanın hipotezleri Tablo 3.1'de sunulmuştur.

Tablo 3. 1: Araştırma Hipotezleri

H1: Sevgi yönelimli Tanrı algısı ve sekülerlik tutumu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H2: Korku yönelimli Tanrı algısı ve sekülerlik tutumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H3: Sekülerlik tutumu ve dinî yönelim arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H4: Dinî eğitim alanların dünyevileşme düzeyi, dinî eğitim almayanlara göre daha yüksektir.
H5: Dinî eğitim alanların içsel dinî yönelim düzeyi, dinî eğitim almayanlara göre daha yüksektir.
H6: Kendini herhangi bir inanca sahip olarak tanımlayanların içsel dinî yönelimi, herhangi bir inanca sahip olmayanlara göre daha yüksektir.
H7: Kendini ateist olarak tanımlayanların dünyevileşme düzeyi, kendini deist olarak tanımlayanlardan yüksektir.
H8: Sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme sıklığı ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında anlamlı fark vardır.
H9: Sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme sıklığı ile sorgulayıcı dinî yönelim düzeyi arasında anlamlı fark vardır.
H10: Dinî görevleri yerine getirme düzeyi ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H11: Dinî görevleri yerine getirme düzeyi ile içsel dinî yönelim düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H12: Herhangi bir inanca (teist, deist) bağlılık düzeyi ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
H13: Herhangi bir inanca (teist, deist) bağlılık düzeyi ile sorgulayıcı dinî yönelim düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

3.3. Araştırma Soruları

Araştırmada, yukarıda ifade edilen hipotezler ile birlikte aşağıda serdedilen araştırma sorularına yanıtlar aranacaktır.

1. Dindarlık (dinî yönelim) düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Tanrı algısı düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Seküler/dünyevi tutum düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Seküler/dünyevi tutum ve Tanrı algısı, dinî yönelimi yordamakta mıdır? Tanrı algısı, seküler/dünyevi tutumu yordamakta mıdır?

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın hedef evrenini, son yıllarda çok hızlı bir kentleşme süreci yaşayan, Akdeniz bölgesinin ve Türkiye'nin en önemli metropol kentlerinden biri olan Mersin ilinde yaşayan bireyler oluşturmaktadır.

Toplumsal yapı bakımından geleneksellik ile modern toplum anlayışını aynı bünyede barındırması, birçok farklı lokasyondan göç alarak hızlı bir demografik değişim sürecine girmesi ve özellikle farklı dünya görüşlerini aynı havzada buluşturarak

“karmaşık bütünsellik” örneği gösteren ender kentlerden olması Mersin ilinin evren seçilmesinde etkili olmuştur. Bu itibarla; tarihî, kültürel ve dinî misyonu bulunan Mersin ilindeki dindarlığın dünyevileşme boyutunu resmeden dinî hayatın, dermeyan edilen gerekçelerden dolayı araştırılması ve incelenmesi sosyal bilimler açısından önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, evreni temsil etmek üzere evren elemanlarından seçilen ve üzerinde inceleme yapılan grubu; diğer bir ifadeyle araştırmanın örneklemini, Mersin ili merkez ilçelerinde (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir) ikamet eden bireyler oluşturmaktadır.

“Basit tesadüfi örnekleme yöntemi”nin kullanıldığı bu araştırmada “kuramsal örneklem büyüklükleri çizelgesi” merkeze alınmıştır. Aynı zamanda söz konusu örneklem, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) örneklem büyüklüğü çizelgesi esas alınarak düzenlemiştir. Bu çizelgeye göre, %5 tolerans ile 382 kişiden oluşan bir örneklemin araştırma için yeterli olduğu düşünülmektedir. Nitekim zikredilen örneklem sayısı, sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar için makul düzeydedir (Balcı, 2011: 106). Bu itibarla, söz konusu evrenin içinden basit tesadüfi örnekleme yoluyla, 406 kişilik bir örneklem grubuna 15 Aralık 2020-20 Ocak 2021 tarihleri arasında ölçme araçları uygulanmıştır.

3.5. Veri Toplama Araçları

Literatür taramasını esas alan teorik kısım ve saha araştırmasına dayanan ampirik boyut olmak üzere, iki aşamalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Nicel araştırma deseninin benimsendiği bu araştırmanın uygulama alanı ile ilgili verilerin toplanmasında ise anket formu kullanılmış ve bu teknik, örnekleme yöntemiyle katılımcılar üzerinde uygulanmıştır. Anket tekniğinin tercih edilmesinde; söz konusu tekniğin sosyal bilimlerdeki araştırmalara deneysel açıdan esas teşkil etmesi, uygulama kolaylığı, maddi

imkânlar açısından uygunluğu, hedefe yönelik bilgi elde etmeye elverişli oluşu, katılımcılara soruları rahat cevaplama fırsatı sunması vb. parametreler etkili olmuştur. Sözü edilen avantajlar, çokça grup üzerinde araştırma yapmaya zemin hazırladığından dolayı, seçilen örneklemin evreni temsil niteliği de doğal olarak artmaktadır.

Nicel araştırma deseninin esas alındığı bu araştırmada, veri toplama aracı olarak kullanılan anket formunu; "Kişisel Bilgi Anketi", "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği", "Seküler Tutum Ölçeği" ve "Tanrı Algısı Ölçeği" oluşturmaktadır. Söz konusu formun hazırlanmasında, bilimsel araştırma tekniklerine dair çalışmalardan, nicel araştırma deseni kullanılarak gerçekleştirilen araştırmalardan ve konunun alan uzmanlarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların demografik özellikleri hakkında enformasyon elde etmek amacıyla "kişisel bilgi anketi" oluşturulmuştur. Bu ankette, araştırmanın bağımlı değişkenleri üzerinde etkili olabileceği düşünülen; yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, örneklem merkezinde yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türüne dair değişkenler yer almıştır. Söz konusu değişkenler, 21 maddeden oluşan "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği", 20 maddeden oluşan "Seküler Tutum Ölçeği" ve 22 maddeden oluşan "Tanrı Algısı Ölçeği" ile aralarındaki ilişki boyutunu ortaya koymak amacıyla analize tabi tutulup değerlendirilmiştir.

3.5.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formunda; yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

3.5.2. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği

Ercan (2009) tarafından geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılan ve 21 maddeden oluşan "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği" (MROS-R) dört boyuttan oluşmaktadır. (MROS-R)'in ilk formu; Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından geliştirilmiş olup "içsel", "dışsal" ve "sorgulayıcı" dinî yönelim olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Daha sonra Ercan (2009), bu ölçeği revize ederek ölçeğe bir alt boyut daha kazandırmıştır. Söz konusu ölçek, 7'li Likert tipine uygun olarak oluşturulmuştur.

Tablo 3. 2: Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği Puan Değeri ve Ortalama Aralığı

Ortalama aralığı	Seçenekler	Puan değeri	Sonuç
1-1,85	Hiç uygun değil	1	Çok alt düzey
1,86-2,71	Çoğunlukla uygun değil	2	Alt düzey
2,72-3,56	Uygun değil	3	Alt düzey altı
3,57-4,41	Orta	4	Orta düzey
4,42-5,26	Uygun	5	Üst düzey altı
5,27-6,14	Oldukça uygun	6	Üst düzey
6,15-7	Tamamen uygun	7	Çok üst düzey

Tabloda 7'li Likert tipinde oluşturulan "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği"nde yer alan sorulara verilen cevapların ortalama aralıkları ve bu aralıklara karşılık gelen cevaplar aktarılmıştır. Dinî yönelim ile ilgili soruların 1-1,85 aralığında yer alması, çok alt düzey dinî yönelimi; 6,15-7 aralığında yer alması ise çok üst düzey dinî yönelimi ifade etmektedir. Tabloda dinî yönelim ile ilgili sorulara verilen yanıtların ortalamasının artışı, dinî yönelimin de arttığını göstermektedir.

Tablo 3. 3: Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği Alt Boyutları

Ölçek adı	Alt boyutlar	Maddeler	Cronbach's alpha	Cronbach's alpha
Dinî Yönelim	İçsel dinî yönelim	1, 2, 7, 8, 13, 18	0,836	0,829
	Katı kuralcı dinî yönelim	3, 5, 12, 20, 21	0,762	
	Dışsal dinî yönelim	10, 11, 15, 16, 17	0,772	
	Sorgulayıcı dinî yönelim	4, 6, 9, 14, 19	0,80	

Yeniden yapılandırılmış Müslüman dini yönelim ölçek maddelerinden 1,2, 7, 8, 13 ve 18. maddeler "içsel (intrinsic) dinî yönelim"; 3, 5, 12, 20 ve 21. maddeler "katı kuralcı (fundamentalist) dinî yönelim"; 10, 11, 15, 16 ve 17. maddeler "dışsal (estrinsic) dinî yönelim"; 4, 6, 9, 14 ve 19. maddeler "sorgulayıcı (quest) dinî yönelim" boyutlarına aittir. İDY ile ilgili maddelerden yüksek puan alınması, bireyin dine yönelmesinde ve dinî davranışlarında içsel motivasyonunun yüksek olduğunu göstermektedir. DDY boyutundan yüksek puan alınması, dine yönelmede bireysel, toplumsal ya da manevi beklentilerin var olduğunu ortaya koymaktadır. SDY boyutundan yüksek puan alınması, dini sunulduğu gibi kabul etmeyip ona karşı sorgulayıcı; aynı zamanda da araştırmacı bir yaklaşımın varlığını göstermektedir. KKDY boyutundan yüksek puan alınması ise dinde kuralları her şeyin üzerinde gören, dinin sorgulanmasına karşı çıkan bir yönelim biçimini yansıtmaktadır. Söz konusu boyutlardan içsel ve dışsal dinî yönelim, bireyi dine motive edici faktörlerle ilgiliyken; sorgulayıcı ve katı kuralcı dinî yönelim, din ve inançlarda değişime açık olma ve sorgulama ile ilgilidir. Bu boyutlardan katı kuralcılık ve sorgulayıcılık boyutları, birbirine ters iki yaklaşımı gösterirken, diğer boyutlar için böyle bir sınıflandırma söz konusu değildir. Buradan hareketle, yeniden yapılandırılmış Müslüman dini yönelim ölçeği Cronbach's alpha 0,829, alt boyutlarından içsel dinî yönelim Cronbach's alpha 0,836, katı kuralcı dinî yönelim Cronbach's alpha 0,762, dışsal dinî yönelim Cronbach's alpha 0,772, katı kuralcı dinî yönelim Cronbach's alpha 0,80 olarak hesaplanmıştır.

Yeniden yapılandırılmış Müslüman dini yönelim ölçeğinin geçerlilik çalışması için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş olup KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) 0,830 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen Barlett Küresellik Testi sonucu da anlamlı çıkmıştır (x^2=4530,763; p<0,000). Çok değişkenli normallik varsayımının sağlanmış olması, doğrusallık varsayımının da sağlandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). Yeniden yapılandırılmış Müslüman dini yönelim ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizinde ölçeğin dört faktörlü (içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) bir yapıda olduğu; söz konusu dört faktörün toplam varyansın %62,71'ini açıkladığı ortaya çıkmıştır.

3.5.3. Seküler Tutum Ölçeği

Demir (2019) tarafından geliştirilen "Seküler Tutum Ölçeği"nin oluşum sürecinde, öncelikle bir madde havuzu meydana getirilerek, buradan seçilen 27 madde ile bir taslak ölçek formu elde edilmiştir. Söz konusu maddelerin 2'si Kirman (2005)'ın, 1'i C. Zwingmann vd. (2010)'nin, 3'ü Ok (2011)'un, 2'si Yapıcı (2006)'nın, 1'i Mutlu (1989)'nun ve 1'i de Kaplan ve Esendir (2017)'in çalışmalarından alınmış olup geriye kalan maddeler Demir (2019) tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin taslak hâlinden, faktör analizi neticesinde 7 madde elenerek 20 maddelik nihai ölçek elde edilmiştir. Söz konusu ölçek, 5'li Likert tipine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tablo 3. 4: Seküler Tutum Ölçeği Puan Değeri ve Puan Değeri ve Ortalama Aralığı

Ortalama aralığı	Seçenekler	Puan değeri	Sonuç
4,21-5.00	Tamamen katılıyorum	1	Çok üst düzey
3,41-4,20	Katılıyorum	2	Üst düzey
2,61-3,40	Kararsızım	3	Orta düzey
1,81-2,60	Katılmıyorum	4	Alt düzey
1-1,80	Hiç katılmıyorum	5	Çok alt düzey

Tabloda 5'li Likert tipinde oluşturulan Seküler Tutum Ölçeği'nde yer alan sorulara verilen cevapların ortalama aralıkları ve bu aralıklara karşılık gelen cevaplar

aktarılmıştır. Seküler tutum ile ilgili soruların 1-1,80 aralığında yer alması, çok alt düzey seküler tutumu; 4,21-5 aralığında yer alması ise çok üst düzey seküler tutumu ifade etmektedir. Tabloda seküler tutum ile ilgili sorulara verilen yanıtların ortalamasının artışı, seküler tutumun da arttığını göstermektedir.

Tablo 3. 5: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutları

Ölçek adı	Alt boyutlar	Maddeler	Cronbach's alpha
Seküler Tutum	Seküler	3, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 18, 19	0,881
	Modernlik	1, 2, 4, 5, 10, 16, 17, 20	
	Rasyonellik	7, 8, 12	

Bahse konu ölçek, üç faktör ile ifade edilmekte olup birinci faktör dokuz maddeden (3, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 18, 19), ikinci faktör sekiz maddeden (1, 2, 4, 5, 10, 16, 17, 20), üçüncü faktör ise üç maddeden (7, 8, 12) oluşmaktadır. Maddeler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, birinci faktöre "sekülerlik", ikinci faktöre "modernlik", üçüncü faktöre ise "rasyonellik" adı verilmiştir. Seküler tutum ölçeği Cronbach's alpha değeri 0,881 olarak hesaplanmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç, söz konusu ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Seküler tutum ölçeğinin geçerlilik çalışması için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş olup KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) 0,876 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen Barlett Küresellik Testi sonucu da anlamlı çıkmıştır (x^2=3938,9333; p<0,000). Çok değişkenli normallik varsayımının sağlanmış olması, doğrusallık varsayımının da sağlandığı anlamına gelmektedir. Seküler tutum ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizinde ölçeğin üç faktörlü bir yapıda olduğu; söz konusu üç faktörün toplam varyansın %55,06'sını açıkladığı ortaya çıkmıştır.

3.5.4. Tanrı Algısı Ölçeği

Güler (2007) tarafından geliştirilen "Tanrı Algısı Ölçeği" ile Tanrı algısı "olumlu" ve "olumsuz" şeklinde ikiye ayrılmış, bu boyutları belirleme noktasında da Tanrı'ya yönelik "sevgi yönelimi" ve "korku yönelimi" formunda iki tip yönelim ortaya konmuştur. Korku yönelimli Tanrı algısında "cezalandıran, affetmeyen, uzak, korkutucu Tanrı" ile ilgili ifadeler; sevgi yönelimli Tanrı algısında ise "affeden, şefkatli, çok seven, güvenilir Tanrı" ile ilgili ifadeler ölçek maddelerini meydana getirmiştir. 22 maddeden oluşan ve 5'li Likert tipi olarak hazırlanan Tanrı Algısı Ölçeği'nde 32 tutum ifadesi yazılmıştır.

Tablo 3. 6: Tanrı Algısı Ölçeği Puan Değeri ve Ortalama Aralığı

Ortalama aralığı	Seçenekler	Puan değeri	Sonuç
1-1,80	Hiç yansıtmıyor	1	Çok alt düzey
1,81-2,60	Kısmen yansıtıyor	2	Alt düzey
2,61-3,40	Biraz yansıtıyor	3	Orta düzey
3,41-4,20	Oldukça yansıtıyor	4	Üst düzey
4,21-5.00	Tamamen yansıtıyor	5	Çok üst düzey

Tabloda 5'li Likert tipinde oluşturulan Tanrı Algısı Ölçeği'nde yer alan sorulara verilen cevapların ortalama aralıkları ve bu aralıklara karşılık gelen cevaplar aktarılmıştır. Tanrı algısı ile ilgili soruların 1-1,80 aralığında yer alması, çok alt düzey Tanrı algısını; 4,21-5 aralığında yer alması ise çok üst düzey Tanrı algısını ifade etmektedir. Tabloda Tanrı algısı ile ilgili sorulara verilen yanıtların ortalamasının artışı, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının da arttığını göstermektedir.

Tanrı algısı ölçeğinin geçerlilik çalışması için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş olup KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) 0,929 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen Barlett Küresellik Testi sonucu da anlamlı çıkmıştır ($p<0,000$). Çok değişkenli normallik varsayımının sağlanmış olması, doğrusallık varsayımının da sağlandığı anlamına gelmektedir. Tanrı algısı ölçeği ile ilgili yapılan

faktör analizinde ölçeğin iki faktörlü bir yapıda olduğu; söz konusu iki faktörün toplam varyansın %65,65'ini açıkladığı bulgusu ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. 7: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutları

Ölçek adı	Alt boyutlar	Maddeler	Cronbach's alpha	Cronbach's alpha
Tanrı Algısı	Sevgi yönelimli	1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20, 22	0,963	0,916
	Korku yönelimli	2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 21	0,889	

Olumlu ve olumsuz maddelerden oluşan bu ölçekte, sevgi yönelimli Tanrı algısını ifade eden maddeler düz; korku yönelimini ifade eden maddeler ise ters puanlanmıştır. Formdan alınan yüksek puanlar, bireyin "sevgi yönelimli (olumlu: 1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20, 22) Tanrı algısına"; düşük puanlar ise "korku yönelimli (olumsuz: 2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 21) Tanrı algısına" sahip olduğunu ifade etmektedir. Tanrı algısı ölçeği Cronbach's alpha 0,916, alt boyutlarından sevgi yönelimli Tanrı algısı Cronbach's alpha 0,963 ve korku yönelimli Tanrı algısı Cronbach's alpha 0,80 olarak hesaplanmıştır.

3.6. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmanın ampirik boyutunu gerçekleştirmek amacıyla; "Kişisel Bilgi Anketi", "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği", "Seküler Tutum Ölçeği" ve "Tanrı Algısı Ölçeği"nin yer aldığı anket formu, 15 Aralık 2020-20 Ocak 2021 tarihleri arasında araştırmacı tarafından katılımcılara doğrudan ulaştırılarak kendilerinden söz konusu formun doldurulması talep edilmiştir. Araştırma örneklemi göz önünde bulundurularak 450 adet hazırlanan anket formundan, veri temizleme işleminin uygulanması akabinde, bir kısmının hedef kriterleri temin etmemesi, bir kısmının da eksik veya hatalı doldurulması sebebiyle 44 adedi değerlendirmeden vareste tutulmuş ve neticede 406 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma verilerinin bilgisayar ortamına aktarılmasında ve istatistiksel analizinde SPSS paket programından yararlanılmıştır. İstatistiksel analizleri belirlemek amacıyla, veri analizleri yapılmadan önce söz konusu verilerin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi önem arz ettiğinden dolayı, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelemeye tâbi tutulmuştur. Buna göre, araştırmanın uygulama kısmından elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiş ve analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Demografik değişkenlere göre, dünyevileşme ve dindarlık düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için "Tek Yönlü Varyans analizi (One Way ANOVA)" kullanılmıştır. Değişkenler arasında anlamlı fark bulunduğunda, çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe kullanılmış; anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenemediği durumlarda ise Post-hoc testlerinden yararlanılmıştır. Katılımcıların dünyevileşme ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki, Pearson korelasyon analizi; dindarlık düzeyinin yordanması ise Regresyon analizi kullanılarak tespit edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bilgilere Yönelik Bulgular

Tablo 4. 1: Demografik Bulgular-1

	Değişken	n	%
Uyruk	Türk vatandaşı	386	95.1
	Diğer (Afganistan, Suriye, Irak)	20	4.9
	Total	406	100.0
Cinsiyet	Kadın	203	50.0
	Erkek	193	47.5
	Diğer	10	2.5
Yaş grubu	18-25 yaş	71	17.5
	26-35 yaş	161	39.7
	36-45 yaş	98	24.1
	46-55 yaş	48	11.8
	46 yaş ve üstü	28	6.9
Medeni durum	Evli	198	48.8
	Hiç evlenmemiş	150	36.9
	Boşanmış	46	11.3
	Ayrı yaşıyor	12	3.0
Eğitim durumu	İlkokul	52	12.8
	Ortaokul	58	14.3
	Lise	59	14.5
	Üniversite	155	38.2
	Yüksek lisans, doktora	82	20.2
Aylık gelir durumu	Gelirim yetmiyor	155	38.2
	Gelirim yetiyor	158	38.9
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	22.9

Araştırmaya katılanların uyrukları incelendiğinde; %95,1'i Türk vatandaşı, %4,9'u ise diğer (Afganistan, Suriye, Irak) ülke vatandaşlarıdır. Katılımcıların cinsiyet grupları incelendiğinde; %50'si kadın, %47,5'i erkek ve %2,5'i ise cinsiyetini diğer olarak yanıtlayan kimselerdir. Katılımcıların yaş grupları incelendiğinde; %17,5'i 18-25 yaş, %39,7'si 26-35 yaş, %24,1'i 36-45 yaş aralığında; %11,8'i ise 46 ve üstü yaştadır. Katılımcıların medeni durum grupları incelendiğinde; %48,8'i evli, %36,9'u hiç evlenmemiş, %11,3'ü boşanmış ve %3'ü ise evli olup ayrı yaşamaktadır. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde; %12,8'i ilkokul, %14,3'ü ortaokul, %14,5'i lise, %38,2'si üniversite (ön lisans, lisans) ve %20,2'si ise yüksek lisans ve doktora mezunudur. Katılımcıların aylık gelir düzeylerinin yeterliklerine ilişkin vermiş olduğu cevaplar

incelendiğinde; %38,2'si "aylık gelirim yetmiyor", %38,9'u "aylık gelirim yetiyor" ve %22,9'u ise "aylık gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" yanıtını vermiştir.

Tablo 4. 2: Demografik Bulgular-2

	Değişken	**n**	**%**
Meslek	Öğrenci	146	36.0
	Ev hanımı	50	12.3
	İşçi	49	12.1
	Memur	112	27.6
	İşsiz	30	7.4
	Emekli	19	4.7
Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer	İl merkezi	277	68.2
	İlçe merkezi	99	24.4
	Köy	30	7.4
Mersin'de yaşama yılı	0-5 yıl	69	17.0
	6-10 yıl	89	21.9
	11-15 yıl	71	17.5
	16 yıl ve üstü	177	43.6
Mersin'e göç etme durumu	Hayır	148	36.5
	Köyden göç	111	27.3
	İlçeden göç	85	20.9
	İl merkezinden göç	62	15.3
Dinî eğitim alma durumu	Almadım	83	20.4
	Ailemden	116	28.6
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	39.4
	Yakın çevrem	16	3.9
	Diğer (cemaat, tarikat vb.)	31	7.6
Sosyal medyada dinî bilgileri takip etme durumu	Asla	76	18.7
	Nadiren	142	35.0
	Ara sıra	166	40.9
	Her zaman	22	5.4
Dinî görevleri yerine getirme düzeyi	Çok düşük	48	11.8
	Düşük	78	19.2
	Orta	122	30.0
	Yüksek	86	21.2
	Çok yüksek	72	17.7
Dinî inanç durumu	Ateist	16	3.9
	Deist	24	5.9
	Agnostik	2	.5
	Teist	364	89.7

Katılımcıların meslek grupları incelendiğinde; %36'sı öğrenci, %12,3'ü ev hanımı, %12,1'i işçi, %27,6'sı memur, %7,4'ü işsiz ve %4,7'si ise emeklidir. Katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer incelendiğinde; söz konusu bireylerin hayatlarının %68,2'sinin il merkezinde, %24,4'ünün ilçe merkezinde ve %7,4'ünün ise köyde geçtiği belirlenmiştir. Katılımcıların Mersin'de yaşama yılı incelendiğinde; %17'si 0-5 yıl, %21,9'u 6-10 yıl, %17,5'i 11-15 yıl ve %43,6'sı ise 16

yıl ve üstü Mersin'de yaşamaktadır. Katılımcıların Mersin iline göç durumu incelendiğinde; %36,5'inin Mersin'e göç ederek gelmediği; buna karşın %27,3'ünün köyden, %20,9'unun ilçeden ve %15,3'ünün ise il merkezinden göç ederek geldiği tespit edilmiştir. Katılımcıların dinî eğitim alma durumlarına ilişkin bilgiler incelendiğinde; %%20,4'ünün dinî eğitim almadığı, %28,6'sının dinî eğitimi ailesinden, %39,4'ünün cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan, %3,9'unun yakın çevresinden ve %7,6'sının ise diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan aldığı bulgulanmıştır.

Katılımcıların sosyal medyada dinî bilgileri takip etme durumu incelendiğinde; %18,7'sinin takip etmediği, %35'inin nadiren, %40,9'unun ara sıra, %5,4'ünün ise her zaman takip ettiği tespit edilmiştir. Katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyi ile ilgili cevapları incelendiğinde; %11,8'inin çok düşük, %19,2'sinin düşük, %30'unun orta, %21,2'sinin yüksek ve %17,7'sinin ise çok yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Katılımcıların dinî inançları incelendiğinde; %3,9'unun ateist, %5,9'unun deist, %0,5'inin agnostik ve %89,7'sinin ise teist olduğu belirlenmiştir.

4.2. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Araştırma; seküler tutum, Tanrı algısı, dinî yönelim ölçekleri ve alt boyutları içeren değişkenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde, araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4. 3: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Sonuçları

	N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Seküler Tutum Ölçeği	406	1	4.83	3.14	0.65	-0.19	0.15
Tanrı Algısı Ölçeği	406	2.18	5	3.74	0.71	0.109	-1.205
Dinî Yönelim Ölçeği	406	1.68	7	4.62	0.77	-0.535	1.383

Yapılan betimsel analiz sonucunda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinden aldıkları ortalama puan 3,14±,65 olarak bulunurken, Tanrı algısı ölçeğinden aldıkları

ortalama puan 3,74±,71 ve dinî yönelim ölçeğinden aldıkları ortalama puan 4,62±,77 olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin normal dağılım varsayımına uyup uymadığı çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak belirlenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ve -1,5 değerleri arasında olması, değişkenlerin normal dağılıma uyum gösterdiğini ifade etmektedir (Doğan ve Başokçu 2010: 65-66). Yapılan analizler sonucunda, değişkenlerin belirtilen aralıklarda olduğu görülmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı, değişkenlerin normal dağılıma uyduğu varsayımı kabul edilmiş ve analizler bu varsayımdan hareketle yapılmıştır. Seküler tutum, Tanrı algısı ve dinî yönelim değişkenlerinin kullanıldığı analizlerde parametrik analiz yöntemleri esas alınmıştır.

Tablo 4. 4: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

		N	Ort.	Std. Sapma	Genel Sonuçlar
Seküler Tutum Ölçeği		406	3.14	0.65	Orta düzey
	Sekülerlik	406	2.71	0.83	Orta düzey
	Modernlik	406	3.17	0.84	Orta düzey
	Rasyonellik	406	3.55	0.80	Üst düzey
Tanrı Algısı Ölçeği		406	3.74	0.71	Üst düzey
	Sevgi yönelimli	406	3.99	0.86	Üst düzey
	Korku yönelimli	406	3.48	1.00	Üst düzey
Dinî Yönelim Ölçeği		406	4.62	0.77	Üst düzey altı/orta düzey üstü
	İçsel	406	5.51	1.05	Üst düzey
	Katı kuralcı	406	4.30	1.13	Orta düzey
	Dışsal	406	4.20	1.29	Orta düzey
	Sorgulayıcı	406	4.47	1.41	Üst düzey altı/orta düzey üstü

Seküler tutum, Tanrı algısı, dinî yönelim ölçekleri ve alt boyutlarının ortalamalarına ilişkin sonuçlar analiz edilmiştir. Seküler tutum ortalama puanı 3,14±,65 olarak hesaplanmış olup katılımcıların orta düzey seküler tutuma sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Seküler tutum ölçeği alt boyutlarından seküler tutum ortalama puanı 2,71±,83 olarak hesaplanmış olup katılımcıların orta düzey seküler tutuma sahip oldukları sonucu bulgulanmıştır. Seküler tutum ölçeği alt boyutlarından modernlik tutumu ortalama puanı 3,17±,84 olarak hesaplanmış olup katılımcıların orta düzey modernlik tutumuna sahip oldukları sonucu tespit edilmiştir. Seküler tutum ölçeği alt boyutlarından

rasyonellik tutumu ortalama puanı 3,55±,80 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey rasyonel tutuma sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır.

Tanrı algısı ortalama puanı 3,74±,71 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey Tanrı algısına sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalama puanı 3,99±,86 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip oldukları sonucu bulgulanmıştır. Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından korku yönelimli Tanrı algısı ortalama puanı 3,48±1,00 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey korku yönelimli Tanrı algısına sahip oldukları sonucu tespit edilmiştir. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamaları incelendiğinde, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, korku yönelimli Tanrı algısından yüksek olduğu görülmektedir.

Dinî yönelim ortalama puanı 4,62±,77 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey altı/orta düzey üstü dinî yönelime sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından içsel dinî yönelim ortalama puanı 5,51±1,05 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey içsel dinî yönelime sahip oldukları sonucu bulgulanmıştır. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından katı kuralcı dinî yönelim ortalama puanı 4,30±1,13 olarak hesaplanmış olup katılımcıların orta düzey katı kuralcı dinî yönelime sahip oldukları sonucu tespit edilmiştir. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından dışsal dinî yönelim ortalama puanı 4,20±1,29 olarak hesaplanmış olup katılımcıların orta düzey dışsal dinî yönelime sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından sorgulayıcı dinî yönelim ortalama puanı 4,47±1,41 olarak hesaplanmış olup katılımcıların üst düzey altı/orta düzey üstü sorgulayıcı dinî yönelime sahip oldukları sonucu bulgulanmıştır.

4.3. Dinî Yönelim Ölçeği İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın birinci problemi olan; "Dindarlık (dinî yönelim) düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile dinî yönelim ölçeği alt boyutları; içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü ANOVA sonuçları aşağıdaki tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 4. 5: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Cinsiyet	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Kadın	203	5.77	0.79	13.501	0,000	Kadın>Erkek
	Erkek	193	5.25	1.23			
	Diğer	10	5.50	0.31			
Katı kuralcı dinî yönelim	Kadın	203	4.39	1.05	1,239	0,29	Fark yok
	Erkek	193	4.21	1.23			
	Diğer	10	4.32	0.50			
Dışsal dinî yönelim	Kadın	203	4.38	1.21	3,982	0,02	Kadın>Erkek
	Erkek	193	4.02	1.37			
	Diğer	10	4.10	0.45			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Kadın	203	4.43	1.34	2,569	0,07	Fark yok
	Erkek	193	4.46	1.49			
	Diğer	10	5.46	1.05			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyet grupları bağlamında içsel dinî yönelim ($F=13,501$, $p<0,05$) ve dışsal dinî yönelim ($F=3,982$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, katı kuralcı dinî yönelim ($F=1,239$, $p>0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=2,569$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İçsel ve dışsal dinî yönelim ortalamalarının hangi cinsiyet grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, kadınların içsel ve dışsal dinî yönelimlerinin erkeklerden yüksek

olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Nitekim içsel dinî yönelim düzeyi yüksek olan bireylerin, benimsedikleri inançları içselleştirmeye çalıştıkları ve kendilerini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı oldukları ifade edilmektedir (Cirhinlioğlu, 2010b: 1370). Buna karşın dışsal dinî yönelimli bireyler, amaçlarına ulaşmak için dini kullanan ve faydacı bireyler olarak değerlendirilmektedir (Altunsu, 2016: 563). Araştırma sonuçlarına göre, kadınların erkeklere ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlere oranla dinî inançlarına daha bağlı olduğu ve dini daha faydacı kullandıkları ifade edilebilir.

Cinsiyet gruplarına göre içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları incelendiğinde, kadınların içsel, katı kuralcı, dışsal dinî yönelim düzeylerinin erkeklerden ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlerden yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kadınların sorgulayıcı dinî yönelim düzey ortalamalarının, erkeklerden ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlerden düşük olduğu bulgulanmıştır. Cinsiyetini diğer olarak ifade eden bireylerin sorgulayıcı dinî yönelim düzey ortalamaları ise hem kadınlardan hem de erkeklerden yüksektir.

Tablo 4. 6: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Yaş	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	18-25 yaş	71	5.78	1.01	1,873	0,11	Fark yok
	26-35 yaş	161	5.42	1.24			
	36-45 yaş	98	5.57	0.88			
	46-55 yaş	48	5.36	0.81			
	55 yaş ve üstü	28	5.42	0.74			
Katı kuralcı dinî yönelim	18-25 yaş	71	4.31	1.20	11,854	0,000	26-35 yaş<36-45 yaş 26-35 yaş< 46-55 yaş
	26-35 yaş	161	3.91	1.29			
	36-45 yaş	98	4.79	0.72			
	46-55 yaş	48	4.48	0.81			
	55 yaş ve üstü	28	4.54	0.85			
Dışsal dinî yönelim	18-25 yaş	71	4.35	1.56	6,482	0,000	26-35 yaş< 46-55 yaş
	26-35 yaş	161	3.83	1.29			
	36-45 yaş	98	4.58	1.08			
	46-55 yaş	48	4.33	0.90			
	55 yaş ve üstü	28	4.41	1.24			
Sorgulayıcı dinî yönelim	18-25 yaş	71	4.25	1.63	1,927	0,10	Fark yok
	26-35 yaş	161	4.67	1.46			
	36-45 yaş	98	4.26	1.36			
	46-55 yaş	48	4.59	1.06			
	55 yaş ve üstü	28	4.37	1.12			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların yaş grupları bağlamında katı kuralcı dinî yönelim ($F=11,854$, $p<0,05$) ve dışsal dinî yönelim ($F=6,482$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, içsel dinî yönelim ($F=1,873$, $p>0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=1,927$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, 26-35 ile 36-45 ve 46-55 yaş gruplarının katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre farklılık, 36-45 ve 46-55 yaş grupları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Katılımcılardan, 36-45 ve 46-55 yaş gruplarının katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Katı kuralcı dinî yönelime sahip bireyler ile ilgili Erdoğan (2015), "kişinin din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğunu aktarmıştır. Çalışmada ayrıca, dışsal dinî yönelim ortalamalarının 26-35 ile 46-55 yaş grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır

(p<0,05). Buna göre, 46-55 yaş gruplarında yer alanların dışsal dinî yönelim düzeyi, 26-35 yaş grubuna göre yüksektir. Bu meyanda, dışsal dinî yönelime sahip bireylerin, dini daha çok kişisel bütünlüğü güvence altına alan bireysel pragmatik faydalar için kullandıkları düşünülmektedir (Erdoğan, 2015: 77). Bu tespitten hareketle, katılımcılardan 46-55 yaş grubunda yer alan bireylerin, din olgusunu araçsallaştırdıkları ifade edilebilir.

Genel olarak dinî yönelimin alt boyut ortalamalarının hangi yaş düzeylerinde daha yüksek olduğuna ilişkin tablo verileri incelendiğinde, 18-25 yaş grubunda içsel dinî yönelim düzeyinin "yüksek", 36-45 yaş grubunda katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim düzeyinin "yüksek", 26-35 yaş grubunda yer alanların ise sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin "yüksek" olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 7: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Medeni durum	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Evli	198	5.62	0.86	2,137	0,051	Fark yok
	Hiç evlenmemiş	150	5.51	1.27			
	Boşanmış	46	5.15	1.04			
	Ayrı yaşıyor	12	5.26	0.52			
Katı kuralcı dinî yönelim	Evli	198	4.56	0.88	17,610	0,000	Hiç evlenmemiş<evli, boşanmış, ayrı yaşıyor
	Hiç evlenmemiş	150	3.83	1.33			
	Boşanmış	46	4.63	1.01			
	Ayrı yaşıyor	12	4.75	0.38			
Dışsal dinî yönelim	Evli	198	4.51	1.09	13,989	0,000	Hiç evlenmemiş<evli
	Hiç evlenmemiş	150	3.82	1.51			
	Boşanmış	46	4.10	1.08			
	Ayrı yaşıyor	12	4.22	0.38			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Evli	198	4.49	1.24	0,575	0,62	Fark yok
	Hiç evlenmemiş	150	4.37	1.58			
	Boşanmış	46	4.59	1.55			
	Ayrı yaşıyor	12	4.80	1.27			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların medeni durum değişkeni bağlamında katı kuralcı dinî yönelim (F=17,610, p<0,05) ve dışsal dinî yönelim (F=13,989, p<0,05)

ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, içsel dinî yönelim ($F=2,137$, $p>0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=0,575$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi medeni durum grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, hiç evlenmemiş ile "evli, boşanmış, ayrı yaşıyor" gruplarının katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre söz konusu farklılık, "evli, boşanmış, ayrı yaşıyor" grupları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Katılımcılardan "evli, boşanmış, ayrı yaşıyor" olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin yüksek; hiç evlenmemiş olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin ise orta düzey olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmada ayrıca, dışsal dinî yönelim ortalamalarının hiç evlenmemiş ile evli olanlar arasında anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, hiç evlenmemiş olanların dışsal dinî yönelim düzeyinin, evli olanlara göre düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu itibarla, evli olanların hiç evlenmemiş olanlara göre, dini daha çok kişisel bütünlüğü güvence altına alan bireysel pragmatik faydalar için kullandıkları ifade edilebilir.

Diğer taraftan çalışmada, evli katılımcıların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarının; hiç evlenmemiş, boşanmış ve ayrı yaşayanlara göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte, boşanmış ve ayrı yaşayanların sorgulayıcı dini yönelim ortalamalarının, evli ve hiç evlenmemiş olanlara göre yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 8: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Düzeyine Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Eğitim durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	İlkokul	52	5.14	0.66	4,428	0,003	İlkokul<üniversite
	Ortaokul	58	5.69	0.75			
	Lise	59	5.44	0.90			
	Üniversite	155	5.70	1.02			
	Yüksek lisans, doktora	82	5.32	1.43			
Katı kuralcı dinî yönelim	İlkokul	52	4.56	0.60	10,935	0,000	İlkokul, ortaokul, lise>üniversite, yüksek lisans, doktora
	Ortaokul	58	4.76	0.74			
	Lise	59	4.81	0.81			
	Üniversite	155	4.04	1.28			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.96	1.25			
Dışsal dinî yönelim	İlkokul	406	4.30	1.13	4,094	0,003	Ortaokul>üniversite, yüksek lisans, doktora
	Ortaokul	58	4.68	1.22			
	Lise	59	4.36	1.00			
	Üniversite	155	4.07	1.41			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.90	1.45			
Sorgulayıcı dinî yönelim	İlkokul	52	4.11	0.98	9,842	0,000	İlkokul, ortaokul, lise, üniversite< yüksek lisans, doktora
	Ortaokul	58	4.28	1.18			
	Lise	59	3.96	1.47			
	Üniversite	155	4.45	1.52			
	Yüksek lisans, doktora	82	5.23	1.24			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların eğitim düzeyi değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim ($F=4,428$, $p<0,05$), katı kuralcı dinî yönelim ($F=10,935$, $p<0,05$), dışsal dinî yönelim ($F=4,094$, $p<0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=9,842$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. İçsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi eğitim grupları arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre, ilkokul ve üniversite mezunlarının içsel dinî yönelimleri arasındaki fark anlamlı bulunmuş olup söz konusu farklılık üniversite mezunları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Bu bağlamda, üniversite mezunlarının içsel dinî yönelim düzeyleri, ilkokul mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksektir. Katılımcılardan ilkokul, ortaokul, lise ile üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının katı kuralcı dinî yönelimleri arasındaki fark anlamlı bulunmuş olup sözü edilen farklılık ilkokul, ortaokul ve lise mezunları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Buna

göre üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarına göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Katılımcılardan, ortaokul ile üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının dışsal dinî yönelimleri arasındaki fark anlamlı bulunmuş olup söz konusu farklılık ortaokul mezunları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Buna göre üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının dışsal dinî yönelim düzeylerinin, ortaokul mezunlarına göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Katılımcılardan ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite ile yüksek lisans ve doktora mezunlarının sorgulayıcı dinî yönelimleri arasındaki fark anlamlı bulunmuş olup sözü edilen farklılık ortaokul mezunları lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Buna göre, yüksek lisans ve doktora mezunlarının sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarına göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 9: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Aylık gelirin yeterlilik durumu**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
İçsel dinî yönelim	Gelirim yetmiyor	155	5.35	1.12	3,292	0,0501	Fark yok
	Gelirim yetiyor	158	5.64	1.06			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	5.56	0.88			
Katı kuralcı dinî yönelim	Gelirim yetmiyor	155	4.08	1.14	6,017	0,003	Gelirim yetmiyor<gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum
	Gelirim yetiyor	158	4.36	1.22			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	4.57	0.85			
Dışsal dinî yönelim	Gelirim yetmiyor	155	4.05	1.32	1,898	0,15	Fark yok
	Gelirim yetiyor	158	4.26	1.42			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	4.35	0.91			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Gelirim yetmiyor	155	4.17	1.40	20,240	0,000	Gelirim yetmiyor<gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum
	Gelirim yetiyor	158	4.31	1.37			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	5.24	1.22			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların aylık gelirlerinin yeterlilik durumu bağlamında katı kuralcı dinî yönelim ($F=6,017$, $p<0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim

(F=20,240, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, içsel dinî yönelim (F=3,292, p>0,05) ve dışsal dinî yönelim (F=1,898 p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın, hangi aylık gelir durumları arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Aylık gelirin yeterlilik durumu değişkenine göre yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, "gelirim yetmiyor" cevabını veren katılımcılar ile "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelimlerinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin, "gelirim yetmiyor" cevabını veren katılımcıların katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinden yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 10: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mesleklere Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Meslek	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Öğrenci	146	5.55	0.96	0,935	0,45	Fark yok
	Ev hanımı	50	5.72	0.85			
	İşçi	49	5.56	0.99			
	Memur	112	5.38	1.29			
	İşsiz	30	5.48	1.04			
	Emekli	19	5.37	0.69			
Katı kuralcı dinî yönelim	Öğrenci	146	4.33	1.18	2,733	0,19	Fark yok
	Ev hanımı	50	4.72	0.69			
	İşçi	49	4.22	1.09			
	Memur	112	4.06	1.27			
	İşsiz	30	4.48	0.92			
	Emekli	19	4.39	0.89			
Dışsal dinî yönelim	Öğrenci	146	4.35	1.18	5,842	0,000	Ev hanımı>işçi, işsiz, memur
	Ev hanımı	50	4.89	1.18			
	İşçi	49	3.82	1.09			
	Memur	112	3.93	1.41			
	İşsiz	30	3.88	1.42			
	Emekli	19	4.37	1.01			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Öğrenci	146	4.45	1.46	5,868	0,000	Ev hanımı<işsiz, memur
	Ev hanımı	50	3.90	1.08			
	İşçi	49	4.56	1.34			
	Memur	112	4.91	1.40			
	İşsiz	30	3.71	1.47			
	Emekli	19	4.47	1.05			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların meslekleri bağlamında dışsal dinî yönelim (F=5,842 p<0,05) ve sorgulayıcı dinî yönelim (F=5,868, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, içsel dinî yönelim (F=0,935, p>0,05) ve katı kuralcı dinî yönelim (F=2,733, p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamalarının hangi meslekler arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Meslek gruplarına göre, dışsal dinî yönelim ortalamaları arasında fark olup olmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, ev hanımı ile işsiz, işçi ve memur katılımcılar arasında dışsal dinî yönelim algılarının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, ev hanımlarının işsiz, işçi ve memurlardan daha çok dışsal dinî yönelime sahip olduğunu göstermektedir.

Meslek gruplarına göre sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasında fark olup olmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, ev hanımı ile işsiz ve memur katılımcılar arasında sorgulayıcı dinî yönelim algılarının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç ev hanımlarının, işsiz ve memurlardan daha az sorgulayıcı dinî yönelime sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 11: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	İl merkezi	277	5.55	1.12	0,623	0,53	Fark yok
	İlçe merkezi	99	5.44	0.84			
	Köy	30	5.38	0.97			
Katı kuralcı dinî yönelim	İl merkezi	277	4.23	1.18	1,641	0,19	Fark yok
	İlçe merkezi	99	4.46	0.94			
	Köy	30	4.41	1.20			
Dışsal dinî yönelim	İl merkezi	277	4.21	1.37	0,429	0,65	Fark yok
	İlçe merkezi	99	4.12	1.02			
	Köy	30	4.36	1.33			
Sorgulayıcı dinî yönelim	İl merkezi	277	4.44	1.31	0,220	0,80	Fark yok
	İlçe merkezi	99	4.53	1.61			
	Köy	30	4.55	1.63			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim (F=0,623, p>0,05), katı kuralcı dinî yönelim (F=1,641, p>0,05), dışsal dinî yönelim (F=0,429, p>0,05) ve sorgulayıcı dinî yönelim (F=0,220, p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmada, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer ortalamaları değerlendirildiğinde il, ilçe ve köy şeklindeki bir sıralamada; içsel dinî yönelim düzeyinin, hayatlarının büyük çoğunluğu il merkezinde geçenlerde en yüksek, köyde geçenlerde ise en düşük olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca katılımcılardan, hayatlarının büyük çoğunluğu il merkezinde geçenlerin katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin, hayatlarının büyük çoğunluğu köyde geçenlerin katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinden düşük olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizlerde ise hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer ortalamaları ile içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır (p>0,05).

Tablo 4. 12: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Mersin'de yaşama yılı	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	0-5 yıl	69	5.33	0.86	3,398	0,018	0-5 yıl, 6-10 yıl<16 yıl ve üstü
	6-10 yıl	89	5.37	1.06			
	11-15 yıl	71	5.41	0.77			
	16 yıl ve üstü	177	5.70	1.17			
Katı kuralcı dinî yönelim	0-5 yıl	69	4.40	0.98	1,401	0,242	Fark yok
	6-10 yıl	89	4.36	1.18			
	11-15 yıl	71	4.46	1.07			
	16 yıl ve üstü	177	4.18	1.18			
Dışsal dinî yönelim	0-5 yıl	69	4.07	0.91	0,392	0,758	Fark yok
	6-10 yıl	89	4.17	1.28			
	11-15 yıl	71	4.23	1.07			
	16 yıl ve üstü	177	4.26	1.48			
Sorgulayıcı dinî yönelim	0-5 yıl	69	4.27	1.38	4,188	0,006	0-5 yıl, 16 yıl üstü<6-10 yıl, 11-15 yıl
	6-10 yıl	89	4.78	1.43			
	11-15 yıl	71	4.77	1.50			
	16 yıl ve üstü	177	4.27	1.34			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin'de yaşama yılı değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim (F=3,398, p<0,05) ve sorgulayıcı dinî yönelim (F=4,188, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, katı kuralcı dinî yönelim (F=1,401, p>0,05) ve dışsal dinî yönelim (F=0,392, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İçsel ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, 0-5 yıl ve 6-10 yıl ile 16 yıldan fazla Mersin'de yaşayanların içsel dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır (p<0,05). Buna göre söz konusu farklılık, 16 yıldan fazla Mersin'de yaşayanlar lehine gerçekleşmiştir (p<0,05). Çalışmada ayrıca, sorgulayıcı dinî yönelim ortalamalarının 0-5 yıl ve 16 yıl üstü ile 6-10 yıl, 11-15 yıl Mersin'de yaşayanlar arasında anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). Bu itibarla, 6-10 yıl, 11-15 yıl Mersin'de yaşayanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin, 0-5 yıl ve 16 yıl üstü Mersin'de yaşayanlara göre yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 13: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Mersin'e göç durumu**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
İçsel dinî yönelim	Hayır	148	5.60	1.06	1,602	0,18	Fark yok
	Köyden göç	111	5.33	1.08			
	İlçeden göç	85	5.56	0.97			
	İl merkezinden göç	62	5.58	1.06			
Katı kuralcı dinî yönelim	Hayır	148	4.03	1.16	6,061	0,000	Hayır<köy, ilden göç İlçeden göç< ilden göç
	Köyden göç	111	4.47	1.07			
	İlçeden göç	85	4.29	1.19			
	İl merkezinden göç	62	4.66	0.94			
Dışsal dinî yönelim	Hayır	148	3.96	1.29	5,978	0,001	Hayır<ilçeden göç, ilden göç
	Köyden göç	111	4.07	1.18			
	İlçeden göç	85	4.52	1.30			
	İl merkezinden göç	62	4.59	1.29			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Hayır	148	4.45	1.55	4,864	0,002	Köy>ilden göç
	Köyden göç	111	4.76	1.35			
	İlçeden göç	85	4.51	1.28			
	İl merkezinden göç	62	3.92	1.21			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin'e göç ederek gelme değişkeni bağlamında katı kuralcı dinî yönelim ($F=6,061$, $p<0,05$), dışsal dinî yönelim ($F=5,978$, $p<0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=4,864$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, içsel dinî yönelim ($F=1,602$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, Mersin'e göç etmeyenler ile Mersin'e köy ve il merkezinden göç edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre, Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri, Mersin'e köy ve il merkezinden göç ederek gelenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinden düşük çıkmıştır. Dolayısıyla, Mersin iline göç ederek gelmeyen katılımcıların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mersin'e ilçe merkezinden göç edenler ile Mersin'e il merkezinden göç edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Mersin'e il merkezinden göç ederek gelen katılımcıların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin, ilçe merkezinden göç edenlerden yüksek ve anlamlı derecede farklılık göstermekte olduğu bulgulanmıştır.

Katılımcılardan, Mersin'e göç etmeyenler ile Mersin'e ilçe ve il merkezinden göç edenlerin dışsal dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin dışsal dinî yönelim düzeyleri, Mersin'e ilçe ve il merkezinden göç ederek gelenlerin dışsal dinî yönelim düzeylerinden düşük çıkmıştır.

Katılımcılardan, Mersin'e köyden göç edenler ile Mersin'e il merkezinden göç edenlerin sorgulayıcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Mersin'e il merkezinden göç ederek gelen katılımcıların

sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin, köyden göç edenlerden düşük ve anlamlı derecede farklılık göstermekte olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. 14: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî eğitim alma durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Almadım	83	5.11	1.08	5,036	0,001	Almadım< Cami, Kur'an kursu vb.
	Ailemden	116	5.46	1.25			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	5.69	0.91			
	Yakın çevrem	16	5.83	0.81			
	Diğer	31	5.69	0.49			
Katı kuralcı dinî yönelim	Almadım	83	4.35	0.94	2,228	0,065	Fark yok
	Ailemden	116	4.07	1.26			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	4.36	1.20			
	Yakın çevrem	16	4.63	0.81			
	Diğer	31	4.59	0.62			
Dışsal dinî yönelim	Almadım	83	3.91	1.00	2,372	0,052	Fark yok
	Ailemden	116	4.08	1.60			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	4.37	1.23			
	Yakın çevrem	16	4.50	1.18			
	Diğer	31	4.40	0.72			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Almadım	83	4.52	1.42	4,259	0,002	Ailemden, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb.<diğer
	Ailemden	116	4.34	1.25			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	4.39	1.48			
	Yakın çevrem	16	4.13	1.46			
	Diğer	31	5.41	1.24			

*Diğer: Cemaat, tarikat vb.

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî eğitim alma değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim ($F=5,036$, $p<0,05$) ve sorgulayıcı dinî yönelim ($F=4,259$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, katı kuralcı dinî yönelim ($F=2,228$, $p>0,05$) ve dışsal dinî yönelim ($F=2,372$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İçsel ve sorgulayıcı dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, katılımcılardan dinî eğitim almayanlar ile cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan dinî eğitim alanların içsel dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre cami, Kur'an kursu vb.

kurumlardan dinî eğitim alanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî eğitim almayanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir.

Katılımcılardan, dinî eğitimi aile, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerler ile diğer kişi ve yapılardan dinî eğitim alanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyleri; aile, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden dinî eğitim alanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinden yüksektir.

Tablo 4. 15: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Sosyal medyadan takip**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
İçsel dinî yönelim	Asla	76	5.12	1.41	4,991	0,002	Asla<nadiren, ara sıra
	Nadiren	142	5.69	0.90			
	Ara sıra	166	5.54	0.96			
	Her zaman	22	5.55	0.76			
Katı kuralcı dinî yönelim	Asla	76	3.57	1.30	18,638	0,000	Asla<nadiren, ara sıra, her zaman Nadiren< ara sıra, her zaman
	Nadiren	142	4.26	1.04			
	Ara sıra	166	4.61	1.00			
	Her zaman	22	4.81	0.69			
Dışsal dinî yönelim	Asla	76	3.53	1.24	10,332	0,000	Asla<nadiren, ara sıra, her zaman
	Nadiren	142	4.31	1.26			
	Ara sıra	166	4.33	1.23			
	Her zaman	22	4.87	1.20			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Asla	76	4.45	1.46	1,820	0,14	Fark yok
	Nadiren	142	4.68	1.43			
	Ara sıra	166	4.31	1.37			
	Her zaman	22	4.40	1.33			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim ($F=4,991$, $p<0,05$), katı dinî yönelim ($F=18,638$, $p<0,05$) ve dışsal dinî yönelim ($F=10,332$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sorgulayıcı dinî yönelim ($F=1,820$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. İçsel, katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre,

katılımcılardan sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerle sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren ve ara sıra takip edenlerin içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren ve ara sıra takip edenlerin içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür.

Katılımcılardan, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenler ile sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür. Ayrıca, katılımcılardan sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren takip edenler ile sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyi yüksektir. Genel olarak sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "düşük", sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "orta" ve sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin ise "yüksek" olduğu bulgulanmıştır.

Katılımcılardan, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenler ile sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin dışsal dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin dışsal dinî yönelim düzey

ortalamaları, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür.

Tablo 4. 16: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî görevleri yerine getirme	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Çok düşük	48	4.61	1.83	14,119	0,000	Çok düşük<düşük, orta, yüksek, çok yüksek Çok yüksek<orta
	Düşük	78	5.58	0.84			
	Orta	122	5.84	0.77			
	Yüksek	86	5.64	0.75			
	Çok yüksek	72	5.34	0.89			
Katı kuralcı dinî yönelim	Çok düşük	48	3.04	1.36	42,843	0,000	Çok düşük, düşük<orta, yüksek, çok yüksek Çok yüksek>orta
	Düşük	78	3.72	1.04			
	Orta	122	4.50	0.96			
	Yüksek	86	4.70	0.66			
	Çok yüksek	72	4.98	0.78			
Dışsal dinî yönelim	Çok düşük	48	3.08	1.69	15,547	0,000	Çok düşük< düşük, orta, yüksek, çok yüksek Düşük< orta, yüksek
	Düşük	78	3.94	1.08			
	Orta	122	4.54	1.30			
	Yüksek	86	4.52	1.01			
	Çok yüksek	72	4.27	0.96			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Çok düşük	48	4.70	1.40	1,137	0,33	Fark yok
	Düşük	78	4.68	1.36			
	Orta	122	4.38	1.37			
	Yüksek	86	4.36	1.30			
	Çok yüksek	72	4.37	1.63			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyi değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim (F=14,119, p<0,05), katı dinî yönelim (F=42,843, p<0,05) ve dışsal dinî yönelim (F=15,547, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sorgulayıcı dinî yönelim (F=1,137, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İçsel, katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanlarla dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek

olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir. Ayrıca, katılımcılardan dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek seviyede olanlarla dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta seviyede olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta seviyede olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür.

Katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük, düşük ile orta, yüksek ve çok yüksek olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ve düşük olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir. Ayrıca katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek ile orta seviyede olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta seviyede olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir.

Katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ile düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir. Ayrıca katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük ile orta ve yüksek olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı

farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta ve yüksek olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür.

Tablo 4. 17: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanç Türüne Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî inanç	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
İçsel dinî yönelim	Ateist	16	2.89	1.36	69,497	0,000	Ateist<Deist, Agnostik, Teist Deist<Teist
	Deist	24	4.42	1.47			
	Agnostik	2	5.25	0.35			
	Teist	364	5.70	0.77			
Katı kuralcı dinî yönelim	Ateist	16	3.65	1.60	14,813	0,000	Deist<Agnostik, Teist
	Deist	24	3.04	1.21			
	Agnostik	2	5.40	1.13			
	Teist	364	4.41	1.04			
Dışsal dinî yönelim	Ateist	16	2.58	1.96	21,728	0,000	Ateist<Deist, Teist
	Deist	24	2.92	1.30			
	Agnostik	2	3.20	0.28			
	Teist	364	4.36	1.15			
Sorgulayıcı dinî yönelim	Ateist	16	4.15	1.72	0,28	0,47	Fark Yok
	Deist	24	4.68	1.34			
	Agnostik	2	3.40	0.28			
	Teist	364	4.47	1.40			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî inanç değişkeni bağlamında içsel dinî yönelim (F=69,497, p<0,05), katı dinî yönelim (F=14,813, p<0,05) ve dışsal dinî yönelim (F=21,728, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sorgulayıcı dinî yönelim (F=0,280, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. İçsel, katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcılardan, dinî inancı ateist ile deist, agnostik ve teist olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, katılımcılardan ateist olanların içsel dinî yönelim düzeylerinin çok düşük olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, inanç türüne göre ortalamalar incelendiğinde, agnostik ve teist katılımcıların yüksek içsel yönelim düzeyine sahip oldukları ifade

edilebilir. Katılımcılardan, dinî inancı deist ile teist olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, katılımcılardan teist olanların içsel dinî yönelim düzeyinin çok "yüksek"; deist olanların içsel dinî yönelim düzeyinin ise "orta" seviyede olduğu bulgulanmıştır.

Katılımcılardan, dinî inancı deist, agnostik ve teist olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç, katılımcılardan deist olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "çok düşük"; agnostik ve teist olanların ise "çok yüksek" bulgulandığını göstermektedir.

Katılımcılardan, dinî inancı deist, agnostik ve teist olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuç, katılımcılardan ateist olanların dışsal dinî yönelim düzeyinin "çok düşük"; deist ve teist olanların ise "çok yüksek" bulgulandığını göstermektedir.

4.4. Tanrı Algısı Ölçeği İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın ikinci problemi olan; "Tanrı algısı düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutları, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü ANOVA sonuçları aşağıdaki tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 4. 18: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Cinsiyet	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Kadın	203	4.22	0.65	15,175	0,000	Erkek<kadın
	Erkek	193	3.77	0.99			
	Diğer	10	3.67	0.48			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Kadın	203	3.49	1.02	1,449	0,23	Fark Yok
	Erkek	193	3.51	0.98			
	Diğer	10	2.96	0.99			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyet grupları bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=15,175$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, korku yönelimli Tanrı algısı ($F=1,449$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi cinsiyet grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, kadınların sevgi yönelimli Tanrı algısının erkeklerden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Cinsiyetini diğer olarak tanımlayan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısı ortalamaları düşük çıkmakla birlikte bunun, cinsiyetini erkek ve kadın olarak tanımlayanların korku yönelimli Tanrı algısından anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 4. 19: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Yaş	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	18-25 yaş	71	4.17	0.85	3,274	0,012	18-25 yaş>26-35 yaş, 46-55 yaş 26-35 yaş<36-45 yaş
	26-35 yaş	161	3.84	1.01			
	36-45 yaş	98	4.16	0.61			
	46-55 yaş	48	3.85	0.82			
	55 yaş ve üstü	28	4.03	0.54			
Korku yönelimli Tanrı algısı	18-25 yaş	71	3.40	0.99	2,179	0,071	Fark Yok
	26-35 yaş	161	3.64	1.02			
	36-45 yaş	98	3.33	0.95			
	46-55 yaş	48	3.54	1.02			
	55 yaş ve üstü	28	3.25	1.00			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların yaş grupları bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=3,274$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, korku yönelimli Tanrı algısı ($F=2,179$, $p>0,05$) ortalamaları

arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi yaş grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, 18-25 yaş grubunda yer alan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanlardan yüksek ve anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Buna göre, 18-25 yaş grubunda yer alan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısı çok yüksek iken, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların sevgi yönelimli Tanrı algısı orta düzeydir. Ayrıca, 26-35 yaş grubunda yer alan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, 36-45 yaş grubunda yer alanlardan düşük ve anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır (p<0,05). Bu itibarla, 26-35 yaş grubunda yer alan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısı düşük iken, 26-45 yaş grubunda yer alanların sevgi yönelimli Tanrı algısı orta düzeydir.

Tablo 4. 20: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Medeni durum	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Evli	198	4.14	0.68	3,969	0,008	Evli>hiç evlenmemiş, boşanmış
	Hiç evlenmemiş	150	3.87	1.06			
	Boşanmış	46	3.81	0.78			
	Ayrı yaşıyor	12	3.79	0.26			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Evli	198	3.42	1.00	4,853	0,003	Ayrı yaşıyor<evli, hiç evlenmemiş, boşanmış Evli<hiç evlenmemiş
	Hiç evlenmemiş	150	3.65	0.97			
	Boşanmış	46	3.46	1.06			
	Ayrı yaşıyor	12	2.60	0.58			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların medeni durum grupları bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=3,969 p<0,05) ve korku yönelimli Tanrı algısı (F=4,853, p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi medeni durum grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Medeni durum değişkeninde yer alan gruplardan evli katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, hiç evlenmemiş ve boşanmış olanlardan yüksek ve anlamlı

derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, evli katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Medeni durum değişkeninde yer alan gruplardan evli katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının, hiç evlenmemiş olanlardan düşük ve anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Ayrıca, eşinden ayrı olan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının; evli, hiç evlenmemiş ve boşanmış olanlardan düşük ve anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır (p<0,05). Sonuç olarak, eşinden ayrı olan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısı, diğer medeni durum gruplarından oldukça düşük bir düzeydedir.

Tablo 4. 21: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Eğitim durumu**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	İlkokul	52	4.08	0.48	3,187	0,014	Yüksek lisans, doktora< ilkokul, ortaokul, lise, üniversite
	Ortaokul	58	4.15	0.50			
	Lise	59	4.13	0.59			
	Üniversite	155	3.99	0.96			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.72	1.12			
Korku yönelimli Tanrı algısı	İlkokul	52	2.94	0.83	6,829	0,000	İlkokul< ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans, doktora
	Ortaokul	58	3.43	0.86			
	Lise	59	3.66	0.97			
	Üniversite	155	3.70	0.97			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.34	1.13			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların eğitim düzeyi bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=3,187 p<0,05) ve korku yönelimli Tanrı algısı (F=6,829, p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi eğitim düzey grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Eğitim düzeyi değişkeninde ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, yüksek lisans ve doktora mezunu

olanlardan anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Eğitim düzeyi değişkeninde, ilkokul mezunu katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının; ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu olanlardan anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Buna göre ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu katılımcılar daha yüksek korku yönelimli Tanrı algısına sahiptir.

Tablo 4. 22: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Aylık gelirin yeterlilik durumu**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Gelirim yetmiyor	155	3.90	0.93	2,724	0,06	Fark Yok
	Gelirim yetiyor	158	4.11	0.84			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	3.93	0.72			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Gelirim yetmiyor	155	3.49	0.90	12,657	0,000	Gelirim yetmiyor, gelirim yetiyor>gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum
	Gelirim yetiyor	158	3.72	0.99			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	93	3.08	1.07			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların aylık gelirlerinin yeterlilik durumu bağlamında korku yönelimli Tanrı algısı (F=3,187 p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=6,829, p>0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının aylık gelirin yeterlilik durumları arasındaki farklılığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Aylık gelirin yeterlilik durumu değişkenine göre yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, "gelirim yetmiyor/gelirim yetiyor" cevabını veren katılımcılar ile "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını verenler arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, "gelirim

yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların daha az korku yönelimli Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 23: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Meslek Gruplarına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Meslek	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Öğrenci	146	3.99	0.81	4,322	0,001	Ev hanımı>öğrenci, işçi, memur, emekli Memur<öğrenci, ev hanımı, işsiz
	Ev hanımı	50	4.39	0.46			
	İşçi	49	4.01	0.83			
	Memur	112	3.77	1.08			
	İşsiz	30	4.19	0.55			
	Emekli	19	3.87	0.53			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Öğrenci	146	3.39	0.92	2,650	0,023	Öğrenci, memur, emekli<işçi, işsiz
	Ev hanımı	50	3.60	0.98			
	İşçi	49	3.78	0.98			
	Memur	112	3.40	1.09			
	İşsiz	30	3.81	1.09			
	Emekli	19	3.11	0.76			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların meslek grupları bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=4,322$, $p<0,05$) ve korku yönelimli Tanrı algısı ($F=2,650$ $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi meslek grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Meslek gruplarına göre, Tanrı algısı ölçeği alt boyut ortalamaları arasında fark olup olmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, ev hanımı ile öğrenci, işçi, memur, emekli katılımcılar ve memur ile öğrenci, ev hanımı ve işsiz katılımcılar arasında sevgi yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç, ev hanımlarının öğrenci, işçi, memur ve emeklilerden daha çok sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu bulgu, memurların; öğrenci, ev hanımı ve işsiz katılımcılardan daha az sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Meslek gruplarına göre korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde; öğrenci, memur ve emekli ile işçi ve işsiz katılımcılar arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre, işçi ve işsiz katılımcılardaki korku yönelimli Tanrı algısı; öğrenci, memur ve emekli katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısından yüksektir. Sonuç olarak, işçi ve işsiz katılımcıların daha çok korku yönelimli Tanrı algısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. 24: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	İl merkezi	277	3.99	0.93	0,286	0,75	Fark Yok
	İlçe merkezi	99	4.01	0.51			
	Köy	30	3.88	1.05			
Korku yönelimli Tanrı algısı	İl merkezi	277	3.59	1.00	4,960	0,007	İl merkezi>ilçe, köy
	İlçe merkezi	99	3.28	0.96			
	Köy	30	3.19	1.02			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer bağlamında korku yönelimli Tanrı algısı ($F=4,960$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=0,286$, $p>0,05$) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi meslek grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yere göre korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, hayatının büyük çoğunluğu il merkezinde geçen katılımcılarla hayatlarının büyük çoğunluğu ilçe merkezinde ve köyde geçenler arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, hayatlarının büyük çoğunluğu ilçe merkezi ve köyde geçenlerin korku yönelimli Tanrı algısının daha düşük olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. 25: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Mersin'de yaşama yılı	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	0-5 yıl	69	3.96	0.76	0,830	0,47	Fark Yok
	6-10 yıl	89	3.89	0.89			
	11-15 yıl	71	3.97	0.54			
	16 yıl ve üstü	177	4.06	0.97			
Korku yönelimli Tanrı algısı	0-5 yıl	69	3.28	0.87	19,387	0,000	6-10 yıl<0-5 yıl, 11-15 yıl, 16 yıl ve üstü-0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl<16 yıl ve üstü
	6-10 yıl	89	2.96	0.94			
	11-15 yıl	71	3.44	1.06			
	16 yıl ve üstü	177	3.85	0.91			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin'de yaşama yılına göre korku yönelimli Tanrı algısı ($F=19,387$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=0,830$, $p>0,05$) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi yıllar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Mersin'de yaşama yılına göre korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl ile 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayan katılımcılar arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, 6-10 yıl ile 0-5 yıl, 11-15 yıl, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayan katılımcılar arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, 6-10 yıldır Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısının diğer gruplardan düşük olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 4. 26: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Mersin'e göç durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Hayır	148	4.05	0.83	2,439	0,06	Fark Yok
	Köyden göç	111	3.83	0.87			
	İlçeden göç	85	3.96	0.84			
	İl merkezinden göç	62	4.17	0.89			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Hayır	148	3.57	1.01	1,823	0,14	Fark Yok
	Köyden göç	111	3.30	1.06			
	İlçeden göç	85	3.53	0.99			
	İl merkezinden göç	62	3.56	0.87			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin'e göç durumu bağlamında korku yönelimli Tanrı algısı (F=2,439, p>0,05) ve sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=1,823, p>0,05) ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 27: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî eğitim alma durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Almadım	83	3.85	0.86	1,538	0,19	Fark Yok
	Ailemden	116	3.91	1.01			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	4.10	0.77			
	Yakın çevrem	16	4.09	0.78			
	Diğer	31	4.04	0.59			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Almadım	83	3.14	0.92	4,641	0,001	Ailemden, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb.<almadım-Diğer<ailemden
	Ailemden	116	3.73	0.99			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	3.52	1.00			
	Yakın çevrem	16	3.44	0.98			
	Diğer	31	3.32	1.06			

*Diğer: Cemaat, tarikat vb.

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî eğitim alma durumu bağlamında korku yönelimli Tanrı algısı (F=4,641, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=1,538, p>0,05) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Dinî eğitim alma durumuna göre korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, dinî eğitim almayan katılımcılar ile aile, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden dinî eğitim alanlar arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitim almayan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının daha düşük olduğu bulgulanmıştır.

Ayrıca, dinî eğitimi ailesinden alanlar ile dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitimi ailesinden alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyi, dinî eğitimi cemaat, tarikat vb. yapılardan alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinden yüksektir.

Tablo 4. 28: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	**Sosyal medyadan takip**	**n**	**Ort.**	**Std. sapma**	**Anova**		**Fark**
					F	**p**	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Asla	76	3.69	1.12	3,953	0,008	Asla<nadiren, ara sıra, her zaman
	Nadiren	142	4.02	0.72			
	Ara sıra	166	4.08	0.82			
	Her zaman	22	4.13	0.66			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Asla	76	3.50	1.06	0,455	0,71	Fark Yok
	Nadiren	142	3.41	1.01			
	Ara sıra	166	3.54	0.98			
	Her zaman	22	3.43	0.94			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumu bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=3,953$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmakla birlikte, korku yönelimli Tanrı algısı ($F=0,455$, $p>0,05$) ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumuna göre sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, dinî bilgileri sosyal medyadan asla takip

etmeyenler ile dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip eden katılımcılar arasında sevgi yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu tespit, dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyinin, dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığını göstermektedir.

Tablo 4. 29: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî görevleri yerine getirme	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Çok düşük	48	3.17	1.47	16,318	0,000	Çok düşük<düşük, orta, yüksek, çok yüksek Düşük< orta, yüksek, çok yüksek
	Düşük	78	3.88	0.81			
	Orta	122	4.17	0.67			
	Yüksek	86	4.15	0.60			
	Çok yüksek	72	4.17	0.50			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Çok düşük	48	4.08	0.81	10,429	0,000	Çok düşük<düşük, orta, yüksek, çok yüksek Düşük<orta Çok yüksek<orta, yüksek
	Düşük	78	3.22	0.99			
	Orta	122	3.68	0.92			
	Yüksek	86	3.45	1.01			
	Çok yüksek	72	3.09	1.02			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyi bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı (F=16,318, p<0,05) ve korku yönelimli Tanrı algısı (F=10,429 p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunduğu ortaya çıkmıştır. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların dinî görevleri yerine getirme durumuna göre sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek ile dinî görevleri çok düşük düzeyde yerine getiren katılımcılar arasında sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olan katılımcıların "sevgi yönelimli Tanrı algısı" düzeyinin yüksek; "korku yönelimli Tanrı algısı" düzeyinin ise düşük olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olan

katılımcıların “sevgi yönelimli Tanrı algısı” düzeyinin düşük; “korku yönelimli Tanrı algısı” düzeyinin ise yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 4. 30: Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanca Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî inanç	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Ateist	16	2.40	1.69	50,166	0,000	Ateist<Agnostik, Teist Deist<Teist
	Deist	24	2.82	1.32			
	Agnostik	2	4.25	0.71			
	Teist	364	4.14	0.60			
Korku yönelimli Tanrı algısı	Ateist	16	4.65	0.47	9,452	0,000	Ateist<Deist, Teist
	Deist	24	3.60	0.80			
	Agnostik	2	4.72	0.08			
	Teist	364	3.42	1.00			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî inançları bağlamında sevgi yönelimli Tanrı algısı ($F=50,166$, $p<0,05$) ve korku yönelimli Tanrı algısı ($F=9,452$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunduğu ortaya çıkmıştır. Sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının hangi inanç grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların dinî inançlarına göre sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, dinî inancı ateist ile agnostik ve deist olan katılımcılar arasında sevgi yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî inancı agnostik ve teist katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Buna göre, dinî inancı agnostik ve teist katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısı yüksek; dinî inancı ateist olan katılımcıların ise sevgi yönelimli Tanrı algısı düşüktür. Bununla birlikte, dinî inancı teist olan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısı, dinî inancı deist olanlara göre anlamlı derecede farklılaşmakta olup ortaya çıkan bu farklılık teist katılımcılar lehine gerçekleşmiştir ($p<0,05$).

4.5. Seküler Tutum Ölçeği İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın üçüncü problemi olan; "Seküler/dünyevi tutum düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile seküler tutum ölçeği alt boyutları; sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü ANOVA sonuçları aşağıdaki Tablo 4.31 ile gösterilmiştir.

Tablo 4. 31: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Cinsiyet	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Kadın	203	2.60	0.78	3,581	0,029	Kadın<erkek
	Erkek	193	2.82	0.87			
	Diğer	10	2.82	0.87			
Modernlik	Kadın	203	3.00	0.79	9,643	0,000	Kadın<erkek
	Erkek	193	3.33	0.85			
	Diğer	10	3.63	0.87			
Rasyonellik	Kadın	203	3.47	0.76	2,655	0,07	Fark Yok
	Erkek	193	3.62	0.83			
	Diğer	10	3.87	0.96			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyet grupları bağlamında seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik ($F=3,581$, $p<0,05$) ve modernlik ($F=9,643$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup rasyonellik ($F=2,643$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sekülerlik ve modernlik ortalamalarının hangi cinsiyet grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır. Söz konusu analiz sonucunda, kadınların sekülerlik ve modernlik ortalamalarının erkeklerden düşük olduğu tespit

edilmiştir (p<0,05). Buna göre, erkeklerin kadınlara göre daha seküler ve modern oldukları ifade edilebilir.

Tablo 4. 32: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Yaş Gruplarına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Yaş	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	18-25 yaş	71	71	2.47	3,107	0,015	26-35 yaş>18-25 yaş, 36-45 yaş
	26-35 yaş	161	161	2.87			
	36-45 yaş	98	98	2.66			
	46-55 yaş	48	48	2.64			
	55 yaş ve üstü	28	28	2.71			
Modernlik	18-25 yaş	71	71	3.01	2,751	0,028	26-35 yaş, 46-55 yaş>18-25 yaş, 36-45 yaş
	26-35 yaş	161	161	3.29			
	36-45 yaş	98	98	3.03			
	46-55 yaş	48	48	3.33			
	55 yaş ve üstü	28	28	3.14			
Rasyonellik	18-25 yaş	71	71	3.61	0,888	0,47	Fark Yok
	26-35 yaş	161	161	3.58			
	36-45 yaş	98	98	3.43			
	46-55 yaş	48	48	3.65			
	55 yaş ve üstü	28	28	3.49			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların yaş grupları bağlamında seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik (F=3,107, p<0,05) ve modernlik (F=2,751, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup rasyonellik (F=0,888, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sekülerlik ve modernlik ortalamalarının hangi yaş grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda, 26-35 yaş grubunda yer alan katılımcıların sekülerlik ortalamaları ile 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların sekülerlik ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu bulgulanmıştır (p<0,05). Buna göre, 26-35 yaş grubunda yer alanların sekülerlik ortalamaları, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların sekülerlik ortalamalarından yüksektir. Yaş gruplarına göre sekülerlik ortalamaları incelendiğinde, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların diğer yaş gruplarında yer alanlara göre daha seküler oldukları ifade edilebilir.

Yapılan analiz sonucunda, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alan katılımcıların modernlik ortalamaları ile 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların modernlik ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu ortaya çıkmıştır (p<0,05). Buna göre, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların modernlik ortalamaları, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların modernlik ortalamalarından yüksektir. Ortaya çıkan bu sonuç, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların daha modern bir tutuma sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4. 33: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Medeni durum	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Evli	198	2.63	0.73	1,524	0,20	Fark Yok
	Hiç evlenmemiş	150	2.79	1.00			
	Boşanmış	46	2.73	0.65			
	Ayrı yaşıyor	12	3.00	0.49			
Modernlik	Evli	198	3.06	0.78	4,587	0,004	Boşanmış>evli, hiç evlenmemiş
	Hiç evlenmemiş	150	3.20	0.95			
	Boşanmış	46	3.55	0.60			
	Ayrı yaşıyor	12	3.27	0.50			
Rasyonellik	Evli	198	3.48	0.74	1,831	1,41	Fark Yok
	Hiç evlenmemiş	150	3.55	0.88			
	Boşanmış	46	3.78	0.77			
	Ayrı yaşıyor	12	3.67	0.71			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların medeni durum bağlamında seküler tutum ölçeği alt boyutlarından modernlik (F=4,587, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup sekülerlik (F=1,524, p>0,05) ve rasyonellik (F=1,831, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modernlik ortalamalarının hangi medeni durum grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda, boşanmış katılımcıların modernlik ortalamaları ile evli ve hiç evlenmemiş olanların modernlik ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre, eşinden boşanmış katılımcıların modernlik düzeyi, evli ve hiç evlenmemiş olanların modernlik düzeyinden yüksektir.

Tablo 4. 34: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Eğitim durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	İlkokul	52	2.79	0.65	1,901	0,10	Fark Yok
	Ortaokul	58	2.70	0.56			
	Lise	59	2.55	0.64			
	Üniversite	155	2.65	0.96			
	Yüksek lisans, doktora	82	2.89	0.93			
Modernlik	İlkokul	52	3.05	0.53	7,228	0,000	Yüksek lisans, doktora>ilkokul, ortaokul, lise, üniversite
	Ortaokul	58	3.01	0.67			
	Lise	59	3.08	0.88			
	Üniversite	155	3.09	0.92			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.60	0.79			
Rasyonellik	İlkokul	52	3.35	0.61	6,088	0,000	Yüksek lisans, doktora>ilkokul, ortaokul, lise,
	Ortaokul	58	3.39	0.52			
	Lise	59	3.36	0.73			
	Üniversite	155	3.57	0.94			
	Yüksek lisans, doktora	82	3.88	0.72			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların eğitim düzeyleri ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından modernlik ($F=7,228$, $p<0,05$) ve rasyonellik ($F=6,088$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup sekülerlik ($F=1,901$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi eğitim düzeyleri arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre modernlik ortalamaları ile ilgili analiz sonuçlarına göre ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite ile yüksek lisans ve doktora mezunu olanların modernlik ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu bulgulanmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre modernlik düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Eğitim düzeylerine göre, rasyonellik ortalamaları ile ilgili analiz sonuçları bağlamında ilkokul, ortaokul, lise ile yüksek lisans ve doktora mezunu olanların rasyonellik ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuç

ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarının, yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre modernlik düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, yüksek lisans ve doktora mezunu olanların modernlik ve rasyonellik düzey ortalamaları, diğer eğitim gruplarından daha yüksek düzeyde bulgulanmıştır.

Tablo 4. 35: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Aylık Gelirin Yeterlilik Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Aylık gelirin yeterlilik durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Gelirim yetmiyor	2.76	0.87	2.76	0,572	0,56	Fark Yok
	Gelirim yetiyor	2.68	0.85	2.68			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	2.66	0.73	2.66			
Modernlik	Gelirim yetmiyor	3.08	0.85	3.08	7,879	0,000	Gelirim yetmiyor, gelirim yetiyor<gelirim yetiyor tasarruf ediyorum
	Gelirim yetiyor	3.09	0.86	3.09			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	3.47	0.71	3.47			
Rasyonellik	Gelirim yetmiyor	3.52	0.75	3.52	11,536	0,000	Gelirim yetmiyor, gelirim yetiyor<gelirim yetiyor tasarruf ediyorum
	Gelirim yetiyor	3.38	0.81	3.38			
	Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum	3.87	0.77	3.87			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların aylık gelirin yeterlilik durumu ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından modernlik ($F=7,879$, $p<0,05$) ve rasyonellik ($F=11,536$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup sekülerlik ($F=0,572$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi aylık gelir durumu arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Modernlik ve rasyonellik düzeylerinin aylık gelirlerin yeterlilik durumu değişkenine göre yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, "gelirim yetmiyor/gelirim yetiyor" cevabını veren katılımcılar ile "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını verenler arasında modernlik ve rasyonellik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç, "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların daha az modernlik ve rasyonellik tutumuna sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 36: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Meslek Gruplarına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Meslek	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Öğrenci	146	2.70	0.84	2,338	0,041	Memur>işçi, ev hanımı
	Ev hanımı	50	2.54	0.71			
	İşçi	49	2.48	0.83			
	Memur	112	2.88	0.90			
	İşsiz	30	2.66	0.71			
	Emekli	19	2.87	0.63			
Modernlik	Öğrenci	146	3.14	0.80	5,275	0,000	Memur>ev hanımı
	Ev hanımı	50	2.73	0.67			
	İşçi	49	3.18	0.95			
	Memur	112	3.43	0.90			
	İşsiz	30	3.06	0.66			
	Emekli	19	3.22	0.57			
Rasyonellik	Öğrenci	146	3.61	0.79	1,762	0,12	Fark Yok
	Ev hanımı	50	3.34	0.61			
	İşçi	49	3.40	0.94			
	Memur	112	3.66	0.86			
	İşsiz	30	3.46	0.68			
	Emekli	19	3.49	0.64			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların meslek grupları ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik ($F=2,338$, $p<0,05$), modernlik ($F=5,275$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup rasyonellik ($F=1,762$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Sekülerlik ve modernlik ortalamalarının hangi meslek grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların sekülerlik düzeylerinin meslek değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, memurlar ile işçi ve ev hanımları arasında sekülerlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç, memurların işçi ve ev hanımlarına göre daha çok seküler tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların modernlik düzeylerinin meslek değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, memurlar ile ev hanımları arasında modernlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu sonuç, memurların ev hanımlarına göre daha çok modernlik tutumuna sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 37: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yere Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	İl merkezi	277	2.71	0.90	0,363	0,69	Fark Yok
	İlçe merkezi	99	2.67	0.57			
	Köy	30	2.82	0.92			
Modernlik	İl merkezi	277	3.11	0.87	2,825	0,06	Fark Yok
	İlçe merkezi	99	3.29	0.69			
	Köy	30	3.39	0.94			
Rasyonellik	İl merkezi	277	3.54	0.83	0,109	0,897	Fark Yok
	İlçe merkezi	99	3.57	0.73			
	Köy	30	3.60	0.78			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik (F=0,363, p>0,05), modernlik (F=2,825, p>0,05) ve rasyonellik (F=0,109, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Buna karşın, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yere göre ortalamaları incelendiğinde, hayatının büyük çoğunluğu köyde geçenlerin, hayatının büyük çoğunluğu ilçe ve il merkezinde geçenlere göre sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 38: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'de Yaşama Yılına Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Mersin'de yaşama yılı	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	0-5 yıl	69	2.86	0.76	1,106	0,34	Fark Yok
	6-10 yıl	89	2.74	0.88			
	11-15 yıl	71	2.66	0.67			
	16 yıl ve üstü	177	2.66	0.89			
Modernlik	0-5 yıl	69	3.11	0.78	4,075	0,007	6-10 yıl, 11-15 yıl>16 yıl ve üstü
	6-10 yıl	89	3.33	0.93			
	11-15 yıl	71	3.37	0.68			
	16 yıl ve üstü	177	3.04	0.85			
Rasyonellik	0-5 yıl	69	3.43	0.78	4,373	0,005	6-10 yıl, 11-15 yıl>16 yıl ve üstü
	6-10 yıl	89	3.71	0.80			
	11-15 yıl	71	3.74	0.76			
	16 yıl ve üstü	177	3.44	0.80			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin ilinde yaşama yılları ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından modernlik (F=4,075, p<0,05) ve rasyonellik (F=4,373,

p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup sekülerlik (F=1,106, p>0,05) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların modernlik ve rasyonellik düzeylerinin Mersin ilinde yaşama yılına göre analiz sonuçları incelendiğinde, 16 yıl ve üstü ile 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında Mersin ilinde yaşayanların modernlik ve rasyonellik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır (p<0,05). Bu sonuç, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayanların, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında Mersin ilinde yaşayanlara göre daha az modernlik ve rasyonellik tutumuna sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 39: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Mersin'e Göç Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Mersin'e göç durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Hayır	148	2.73	0.83	2,704	0,045	İlden göç<ilçeden göç
	Köyden göç	111	2.75	0.85			
	İlçeden göç	85	2.82	0.74			
	İl merkezinden göç	62	2.45	0.87			
Modernlik	Hayır	148	3.20	0.85	6,652	0,000	İlden göç<hayır, köyden ve ilçeden göç
	Köyden göç	111	3.30	0.84			
	İlçeden göç	85	3.26	0.71			
	İl merkezinden göç	62	2.76	0.84			
Rasyonellik	Hayır	148	3.64	0.85	4,691	0,003	İlden göç<hayır, köyden göç
	Köyden göç	111	3.64	0.76			
	İlçeden göç	85	3.52	0.68			
	İl merkezinden göç	62	3.22	0.82			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Mersin ilinde göç durumu ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik (F=2,704, p<0,05) modernlik (F=46,652, p<0,05) ve rasyonellik (F=4,691, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcılardan, Mersin'e il merkezinden göç edenler ile Mersin'e ilçe merkezinden göç edenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır (p<0,05). Buna göre, Mersin'e ilçe merkezinden göç ederek gelenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeyleri, Mersin'e il merkezinden göç ederek gelenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeylerinden yüksektir. Ayrıca, Mersin'e il merkezinden göç edenler ile Mersin'e köyden göç edenler ve Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin modernlik ve rasyonellik düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Bu sonuç, Mersin'e köyden göç edenler ve Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin modernlik ve rasyonellik düzeylerinin, Mersin'e il merkezinden göç edenlerin modernlik ve rasyonellik düzeylerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 40: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Eğitim Alma Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî eğitim alma durumu	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Almadım	83	2.99	0.65	7,712	0,000	Almadım, ailemden> cami, Kur'an kursu vb. yakın çevrem, diğer
	Ailemden	116	2.88	0.88			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	2.54	0.86			
	Yakın çevrem	16	2.35	0.80			
	Diğer	31	2.38	0.57			
Modernlik	Almadım	83	3.33	0.54	6,138	0,000	Almadım>cami, Kur'an kursu, vs. Diğer>cami, Kur'an kursu vb. yakın çevrem
	Ailemden	116	3.23	0.87			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	3.00	0.91			
	Yakın çevrem	16	2.77	0.98			
	Diğer	31	3.64	0.61			
Rasyonellik	Almadım	83	3.56	0.75	2,651	0,033	Diğer>cami, Kur'an kursu vb. ailemden
	Ailemden	116	3.50	0.79			
	Cami, Kur'an kursu vb.	160	3.51	0.81			
	Yakın çevrem	16	3.38	0.78			
	Diğer	31	3.98	0.84			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî eğitim alma durumu ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik (F=7,712, p<0,05) modernlik (F=6,138, p<0,05) ve rasyonellik (F=2,651, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark

bulunmuştur. Sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Dinî eğitim alma durumuna göre katılımcıların sekülerlik düzeyleri incelendiğinde, dinî eğitim almayanlar ve dinî eğitimi ailesinden alanlar ile yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerler ile diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan dinî eğitim alanların sekülerlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitim almayan ve dinî eğitimi ailesinden alan katılımcıların sekülerlik düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Dinî eğitimi yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerler ile diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların ise sekülerlik düzeyinin düşük olduğu bulgulanmıştır.

Dinî eğitim alma durumuna göre katılımcıların modernlik düzeyleri incelendiğinde, dinî eğitim almayanlar ile cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan dinî eğitim alanların modernlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitim almayan katılımcıların modernlik düzeyi, dinî eğitimi cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan alanlardan daha yüksektir. Dolayısıyla, dinî eğitimi cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan alanların modernlik düzeyinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Dinî eğitim alma durumuna göre katılımcıların modernlik düzeyleri incelendiğinde, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanlar ile dinî eğitimi yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden alanların modernlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alan katılımcıların modernlik düzeyi, dinî eğitimi yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden alanlardan daha yüksektir. Dolayısıyla, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların modernlik düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Dinî eğitim alma durumuna göre katılımcıların rasyonellik düzeyleri incelendiğinde, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanlar ile dinî eğitimi aile, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden alanların rasyonellik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alan katılımcıların rasyonellik düzeyi, dinî eğitimi aile, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden alanlardan daha yüksektir. Dolayısıyla, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların rasyonellik düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 41: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Bilgileri Sosyal Medyadan Takip Etme Durumuna Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Sosyal medyadan takip	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Asla	76	3.25	0.89	15,598	0,000	Asla>nadiren, ara sıra, her zaman
	Nadiren	142	2.67	0.62			
	Ara sıra	166	2.52	0.86			
	Her zaman	22	2.52	0.83			
Modernlik	Asla	76	3.49	0.83	6,487	0,000	Asla> ara sıra, her zaman
	Nadiren	142	3.22	0.74			
	Ara sıra	166	3.02	0.87			
	Her zaman	22	2.93	0.92			
Rasyonellik	Asla	76	3.76	0.78	3,578	0,014	Asla>ara sıra
	Nadiren	142	3.60	0.75			
	Ara sıra	166	3.44	0.81			
	Her zaman	22	3.35	0.97			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumu ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik (F=7,712, p<0,05), modernlik (F=6,138, p<0,05) ve rasyonellik (F=2,651, p<0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumuna göre sekülerlik düzeyleri incelendiğinde, dinî bilgileri sosyal medyadan asla takip etmeyenler ile dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip eden katılımcılar arasında

sekülerlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu tespit, dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin sekülerlik düzeylerinin yüksek olduğunu ve dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığını göstermektedir.

Katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumuna göre modernlik düzeyleri incelendiğinde, dinî bilgileri sosyal medyadan asla takip etmeyenler ile dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra ve her zaman takip eden katılımcılar arasında modernlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu tespit, dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra ve her zaman takip edenlerin modernlik düzeylerinin yüksek olduğunu ve dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığını göstermektedir.

Katılımcıların sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme durumuna göre rasyonellik düzeyleri incelendiğinde, dinî bilgileri sosyal medyadan asla takip etmeyenler ile dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra takip eden katılımcılar arasında rasyonellik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu tespit, dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra takip edenlerin rasyonellik düzeylerinin düşük olduğunu ve dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığını göstermektedir.

Tablo 4. 42: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî Görevleri Yerine Getirme Düzeyine Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî görevleri yerine getirme	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Çok düşük	48	3.68	0.91	33,467	0,000	Çok düşük, düşük>orta, yüksek, çok yüksek
	Düşük	78	2.97	0.71			
	Orta	122	2.44	0.65			
	Yüksek	86	2.35	0.75			
	Çok yüksek	72	2.67	0.68			
Modernlik	Çok düşük	48	3.82	0.74	16,141	0,000	Çok düşük, >orta, yüksek, çok yüksek Düşük> orta, yüksek Orta<çok yüksek
	Düşük	78	3.38	0.78			
	Orta	122	2.88	0.81			
	Yüksek	86	2.96	0.85			
	Çok yüksek	72	3.28	0.68			
Rasyonellik	Çok düşük	48	3.69	0.88	2,585	0,037	Orta<düşük
	Düşük	78	3.74	0.78			
	Orta	122	3.41	0.76			
	Yüksek	86	3.49	0.83			
	Çok yüksek	72	3.55	0.76			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî görevleri yerine getirme durumu ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik ($F=33,467$, $p<0,05$), modernlik ($F=16,141$, $p<0,05$) ve rasyonellik ($F=2,585$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların dinî görevleri yerine getirme durumuna göre sekülerlik düzeyleri incelendiğinde, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ve düşük olanlar ile dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olan katılımcılar arasında sekülerlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ve düşük olan katılımcıların sekülerlik düzeyinin yüksek; dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olanların sekülerlik düzeyinin ise düşük olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyi sırasıyla "çok düşük", "düşük", "orta", "yüksek" ve "çok yüksek" olanların modernlik düzeyi en yüksekten en düşüğe doğru sıralanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, dinî görevleri yerine getirme

düzeyi çok düşük ile orta, yüksek ve çok yüksek olan katılımcılar arasında modernlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olan katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Yapılan analiz sonucunda, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük ile orta ve yüksek olan katılımcılar arasında modernlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük olan katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Yapılan analiz sonucunda, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta ile çok yüksek olan katılımcılar arasında modernlik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek olan katılımcılar lehine gerçekleşmiştir. Tüm bunlardan hareketle, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların en yüksek modernlik düzeyine; dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta olanların ise en az modernlik düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyine göre rasyonellik düzeyleri incelendiğinde, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta ile düşük olan katılımcılar arasında rasyonellik düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu farklılık, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta olan katılımcıların rasyonellik düzeyinin düşük; dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük olanların rasyonellik düzeyinin ise yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 43: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarının Dinî İnanca Göre Analiz Sonuçları

Maddeler	Dinî inanç	n	Ort.	Std. sapma	Anova		Fark
					F	p	
Sekülerlik	Ateist	16	3.65	1.26	30,326	0,000	Ateist<Deist Teist<Deist
	Deist	24	3.88	1.00			
	Agnostik	2	2.50	0.86			
	Teist	364	2.59	0.71			
Modernlik	Ateist	16	3.99	0.83	16,171	0,000	Ateist<Deist Teist<Deist
	Deist	24	4.00	0.83			
	Agnostik	2	2.56	0.62			
	Teist	364	3.09	0.79			
Rasyonellik	Ateist	16	3.42	0.91	2,823	0,06	Fark yok
	Deist	24	3.90	0.80			
	Agnostik	2	2.50	0.71			
	Teist	364	3.54	0.79			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların dinî inanç türleri ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından sekülerlik ($F=30,326$, $p<0,05$) ve modernlik ($F=16,171$, $p<0,05$) ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuş olup rasyonellik ($F=2,823$, $p>0,05$) ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Modernlik ve rasyonellik ortalamalarının hangi inanç grupları arasında farklılaştığını belirlemek için Scheffe testi yapılmıştır.

Katılımcıların dinî inançlarına göre sekülerlik ve modernlik düzeyleri incelendiğinde, dinî inancı deist ile ateist ve teist katılımcılar arasında sekülerlik ve modernlik düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu tespit, dinî inancı deist olanların, ateist ve teist katılımcılara göre sekülerlik ve modernlik düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Genel olarak dinî inanç ile ilgili ortalamalar incelendiğinde, sırasıyla en yüksek sekülerlik ve modernlik düzeyinin deist ve ateist inanca sahip olanlarda bulunduğu; dinî inancı teist olanların ise sekülerlik ve modernlik düzeyinin en düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

4.6. Dinî Yönelim, Tanrı Algısı ve Seküler Tutum İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın dördüncü problemi olan; "Dünyevileşme ile dindarlık arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü ve aralarındaki korelasyon ilişkisi ne düzeydedir?" sorusuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca "Seküler/dünyevi tutum ve Tanrı algısı dinî yönelimi yordamakta mıdır? Tanrı algısı, seküler/dünyevi tutumu yordamakta mıdır?" sorularına ilişkin elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

Tablo 4. 44: Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Arasındaki Korelasyon Analizi

			TANRI ALGISI	
			Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Korku yönelimli Tanrı algısı
DİNÎ YÖNELİM	İçsel dinî yönelim	Pearson Correlation	.726**	.140**
		Sig. (2-tailed)	.000	.005
	Katı kuralcı dinî yönelim	Pearson Correlation	.471**	-.137**
		Sig. (2-tailed)	.000	.006
	Dışsal dinî yönelim	Pearson Correlation	.456**	-.134**
		Sig. (2-tailed)	.000	.007
	Sorgulayıcı dinî yönelim	Pearson Correlation	-.267**	-.354**
		Sig. (2-tailed)	.000	.000

Dinî yönelim ve Tanrı algısı ölçeklerinin alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde, değişkenler arasında 0.01 anlamlılık seviyesinde ilişkiler olduğu görülmektedir. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "içsel dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü yüksek bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=0,726$; $p<0,05$). Bu sonuç, bireylerin içsel dinî yönelim düzeyi ile sevgi yönelimli Tanrı algısının ilişkili olduğunu; içsel dinî yönelim düzeyindeki artışın sevgi yönelimli Tanrı algısını önemli düzeyde arttırdığını göstermektedir. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "içsel dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=0,140$; $p<0,05$). Bu sonuç, bireylerin içsel dinî yönelim düzeyi ile korku yönelimli Tanrı algısının ilişkili olduğunu; içsel dinî yönelim düzeyindeki artışın korku yönelimli Tanrı algısını önemli düzeyde arttırdığını

göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu artış, sevgi yönelimli Tanrı algısındaki artıştan önemli ölçüde düşüktür.

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "katı kuralcı dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=0,471$; $p<0,05$). Buna göre, katılımcıların dinî kurallara bağlı olması ve bağlılık düzeyinin artması, aynı zamanda sevgi yönelimli Tanrı algısının da arttığını göstermektedir. Buna karşın, dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "katı kuralcı dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=-0,137$; $p<0,05$). Katılımcıların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin artması, korku yönelimli Tanrı algısının azalmasını sağlamaktadır. Söz konusu tespit, dinî kurallara katı bir şekilde uymanın, beraberinde Yaratana yönelik korkuyu azaltan bir durum olduğunu ifade etmektedir.

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "dışsal dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=0,456$; $p<0,05$). Buna göre katılımcıların, dini bireysel düzlemde pragmatik faydalar için kullanması sevgi yönelimli Tanrı algısını da arttırmaktadır. Buna karşın, dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "dışsal dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=-0,134$; $p<0,05$). Katılımcıların, dini bireysel düzlemde pragmatik faydalar için kullanması, aynı zamanda korku yönelimli Tanrı algısının azalmasını sağlamaktadır.

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "sorgulayıcı dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($r=-0,456$; $p<0,05$). Bu tespit, katılımcıların

varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı dindarlık düzeyindeki artışın, sevgi yönelimli Tanrı algısının azalmasına sebep olduğunu göstermektedir. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "sorgulayıcı dinî yönelim" ile Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır (r=-0,134; p<0,05). Buna göre, katılımcıların varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı bir inanca sahip olması, korku yönelimli Tanrı algısının azalmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı bir dindarlığı seçen bireylerin sevgi yönelimli Tanrı algısını etkileme düzeyi, korku yönelimli Tanrı algısını etkileme düzeyinden daha yüksektir. Bu açıdan bireyler, sorgulamaya dayalı bir dinî yönelimi seçtiklerinde sevgi yönelimli Tanrı algısı, korku yönelimli Tanrı algısından daha çok etkilenmektedir.

Tablo 4. 45: Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Arasındaki Korelasyon Analizi

			SEKÜLER TUTUM		
			Sekülerlik	Modernlik	Rasyonellik
DİNÎ YÖNELİM	İçsel dinî yönelim	Pearson Correlation	-.563**	-.365**	-.046
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.357
	Katı kuralcı dinî yönelim	Pearson Correlation	-.609**	-.359**	-.213**
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	Dışsal dinî yönelim	Pearson Correlation	-.549**	-.241**	-.038
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.440
	Sorgulayıcı dinî yönelim	Pearson Correlation	.262**	.546**	.441**
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000

Dinî yönelim ve seküler tutum ölçeklerinin alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde, değişkenler arasında 0.01 anlamlılık seviyesinde ilişkiler olduğu görülmektedir. Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "içsel dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" (r=-0,563; p<0,05) ve "modernlik" (r=-0,365; p<0,05) arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, içsel dinî yönelim düzeyi yüksek bireylerin benimsedikleri inançları içselleştirmeye çalışması ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olması, aynı zamanda sekülerlik ve modernlik düzeyini de azaltmaktadır. Diğer taraftan, dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "içsel dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt

boyutlarından "rasyonellik" arasında bir korelasyon ilişkisi olmadığı ortaya çıkmıştır ($p>0,05$).

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "katı kuralcı dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" ($r=-0,609$; $p<0,05$), "modernlik" ($r=-0,359$; $p<0,05$) ve "rasyonellik" ($r=-0,213$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, katı kuralcı dinî yönelime sahip bireylerin "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğuna dair yaklaşımı; sekülerlik, modernlik ve rasyonelliği azaltmaktadır.

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "dışsal dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" ($r=-0,549$; $p<0,05$) ve "modernlik" ($r=-0,201$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre dini, amaçlarına ulaşmak için kullanan ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendiren bireylerin sekülerlik ve modernlik düzeyi azalmaktadır. Öte yandan, dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "dışsal dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "rasyonellik" arasında bir korelasyon ilişkisi olmadığı bulgulanmıştır ($p>0,05$).

Dinî yönelim ölçeği alt boyutlarından "sorgulayıcı dinî yönelim" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" ($r=0,262$; $p<0,05$), "modernlik" ($r=0,546$; $p<0,05$) ve "rasyonellik" ($r=0,441$; $p<0,05$) arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, dinî sorulara cevap arayan sorgulama yönelimli bireylerin, varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olması ve yeni bilgiler peşinde koşması sekülerlik, modernlik ve rasyonelliği arttırmaktadır.

Tablo 4. 46: Tanrı Algısı ve Seküler Tutum Arasındaki Korelasyon Analizi

			SEKÜLER TUTUM		
			Sekülerlik	Modernlik	Rasyonellik
TANRI ALGISI	Sevgi yönelimli Tanrı algısı	Pearson Correlation	-.641**	-.543**	-.252**
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	Korku yönelimli Tanrı algısı	Pearson Correlation	-.139**	-.298**	-.225**
		Sig. (2-tailed)	.005	.000	.000

Tanrı algısı ve seküler tutum ölçeklerinin alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde, değişkenler arasında 0.01 anlamlılık seviyesinde ilişkiler olduğu görülmektedir. Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "sevgi yönelimli Tanrı algısı" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" ($r=-0,641$; $p<0,05$), "modernlik" ($r=-0,543$; $p<0,05$) ve "rasyonellik" ($r=-0,252$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından "korku yönelimli Tanrı algısı" ile seküler tutum ölçeği alt boyutlarından "sekülerlik" ($r=-0,139$; $p<0,05$), "modernlik" ($r=-0,298$; $p<0,05$) ve "rasyonellik" ($r=-0,225$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu bulgulanmıştır. Dolayısıyla, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı düzeyindeki artışlar; sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeylerini azaltmaktadır. Sonuç olarak Tanrı algısı düzeyindeki artışların, seküler tutumları azalttığı ifade edilebilir.

4.6.1. Seküler Tutum ve Dinî Yönelim İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Tabloda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonelliğin, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları olan içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. 47: Dinî Yönelim Ölçeği ve Seküler Tutum Ölçeği Regresyon Analizi

Değişkenler	Standart olmayan katsayılar		Standart katsayılar	t	p	R	Uyarlanmış R^2
	B	Std. hata	β				
Sabit	5,493	0,18		29,546	0,000	0,232	0,054
Seküler tutum	-0,277	0,06	-0,232	-4,787	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=11,442; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre seküler tutumun, dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.0271, t(403)= -3,843, p=0,000<0,05) olduğu bulgulanmıştır. Bu sonuç, seküler tutum üzerinde dinî yönelimin olumsuz bir etkisinin olduğunu; dinî yönelim düzeyindeki artışların seküler tutum üzerinde azalışlar meydana getireceğini ifade etmektedir.

Araştırmada, seküler tutum düzeylerindeki 1 birimlik artışın, dindarlık düzeyinde -0,277'lik bir azalışa neden olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu sonuçların ayrıntılı olarak ele alınması için dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları (içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) ile seküler tutum ölçeği alt boyutları (sekülerlik, modernlik ve rasyonellik) analize dâhil edilmiştir.

Tablo 4. 48: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; İçsel Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		Standart olmayan katsayılar		Standart katsayılar	t	p	R	Uyarlanmış R^2
		B	Std. hata	β				
Sabit		7,270	0,22		35,510	0,000	0,578	0,329
Seküler tutum ölçeği	Sekülerlik	-0,614	0,06	-0,487	-9,821	0,000		
	Modernlik	-0,226	0,07	-0,180	-3,000	0,003		
	Rasyonellik	0,175	0,06	0,134	2,613	0,009		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; içsel dinî yönelim

Tabloda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinin alt boyutları sekülerlik, modernlik ve rasyonelliğin, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutu olan içsel dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Söz konusu analizin sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=67,166; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %32,9'unun bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre sekülerlik (β=-.487, t(402)=-9,821, p<0,001) ve modernlik (β=-.180, t(402)=-3,000, p<0,001) tutumunun, içsel dinî yönelimi olumsuz; rasyonellik (β=.134, t(402)=2,613, p<0,001) tutumunu ise olumlu ve anlamlı yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sekülerlik tutumlarındaki bir birimlik artış, içsel dinî yönelim düzeylerinde -0,614'lık bir azalışa neden olmaktadır. Katılımcıların modernlik tutumlarındaki bir birimlik artış ise içsel dinî yönelim düzeylerinde -0,226'lık bir azalışa neden olacaktır. Son olarak katılımcıların rasyonellik tutumlarındaki bir birimlik artış, içsel dinî yönelim düzeylerinde 0,175'lik bir artış sağlayacaktır. Ortaya çıkan bu sonuç, katılımcıların inançları içselleştirmeye çalışma ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olma (içsel dinî yönelim) düzeyindeki artışların, sekülerlik ve modernlik tutumunu olumsuz yönde etkilemekte olduğunu göstermektedir. Hâl böyleyken, içsel dinî yönelim düzeyindeki artışlar rasyonel tutumlar üzerinde etkili olmakla birlikte, söz konusu etkinin düşük seviyelerde olduğu bulgulanmıştır. Bu itibarla genel olarak, içsel dinî yönelim üzerinde en çok olumsuz etkinin sırasıyla seküler ve modern tutumlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 49: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Katı Kuralcı Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		7,085	0,23		35,510	0,000	0,623	0,383
Seküler tutum ölçeği	Sekülerlik	-0,842	0,06	-0,620	-13,029	0,000		
	Modernlik	0,085	0,07	0,063	1,099	0,275		
	Rasyonellik	-0,217	0,06	0,154	-3,127	0,002		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; katı kuralcı dinî yönelim

Tabloda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonelliğin, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutu olan katı kuralcı dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Söz konusu analizin sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=84,790; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %38,3'ünün bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre sekülerlik tutumunun, katı kuralcı dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.620, t(402)=-13,029, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sekülerlik tutumlarındaki bir birimlik artış, katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinde -0,842'lik bir azalışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç, katılımcıların "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğuna dair inançlarının (katı kuralcı dinî yönelim), sekülerlik tutumunu olumsuz etkilemekte olduğunu göstermektedir.

Yapılan analiz sonuçlarına göre rasyonellik tutumunun, katı kuralcı dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=.154, t(402)=-3,127, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit

tutulduğunda, katılımcıların sekülerlik tutumlarındaki bir birimlik artış, katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinde -0,217'lik bir azalışa neden olmaktadır. Katılımcıların dinî kurallara bağlı olması ve bağlılık düzeyinin artması (katı kuralcı dinî yönelim), katılımcıların sekülerlik ve rasyonellik düzeyini azaltmaktadır.

Diğer taraftan, sekülerlik tutumu ölçeği alt boyutlarından modernlik boyutunun, dinî yönelim ölçeği katı kuralcı dinî yönelim alt boyutunu %0,5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olarak yordamadığı (p>0,001) ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 50: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Dışsal Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		6,225	0,28		22,337	0,000	0,553	0,30
Seküler tutum ölçeği	Sekülerlik	-0,842	0,07	-0,587	-11,586	0,000		
	Modernlik	0,102	0,09	0,066	1,080	0,281		
	Rasyonellik	0,023	0,08	0,014	0,273	0,785		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; dışsal dinî yönelim

Tabloda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonelliğin, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutu olan dışsal dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Söz konusu analizin sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=58,935; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %30'unun bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, sekülerlik tutumu ölçeği alt boyutlarından sekülerlik boyutunun, dinî yönelim ölçeği dışsal dinî yönelim alt boyutunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.587, t(402)=-11,029, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda,

katılımcıların sekülerlik tutumlarındaki bir birimlik artış, dışsal dinî yönelim düzeylerinde -0,842'lik bir azalışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuca göre bireylerin; dini, amaçlarına ulaşmak için kullanma ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirme (dışsal dinî yönelim) düzeylerindeki artışların, sekülerlik tutumunu azaltmakta olduğunu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, sekülerlik tutumu ölçeği alt boyutlarından modernlik ve rasyonellik boyutunun, dinî yönelim ölçeği dışsal dinî yönelim alt boyutunu %0,5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olarak yordamadığı (p>0,001) ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 51: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Sorgulayıcı Dinî Yönelim ve Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		0,962	0,30		3,170	0,002	0,567	0,317
Seküler tutum ölçeği	Sekülerlik	-0,007	0,08	-0,004	-0,077	0,938		
	Modernlik	0,742	0,10	0,440	7,270	0,000		
	Rasyonellik	0,330	0,09	0,187	3,618	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; sorgulayıcı dinî yönelim

Tabloda, katılımcıların seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonelliğin, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutu olan sorgulayıcı dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Söz konusu analizin sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=58,935; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişkendeki varyansın %31,7'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, modernlik (β=.440, t(402)=7,270, p<0,001) ve rasyonellik (β=.187, t(402)=3,618, p<0,001) tutumlarının, sorgulayıcı dinî yönelimi olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği

incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların modernlik tutumlarındaki bir birimlik artış, sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinde 0,742'lik bir artış sağlamaktadır. Buna göre, dinî sorulara cevap arayan sorgulama yönelimli bireylerin varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olması ve yeni bilgiler peşinde koşması modernlik ve rasyonellik tutumlarını arttırmaktadır.

Bununla birlikte, sekülerlik tutumu ölçeği alt boyutlarından sekülerlik boyutunun, dinî yönelim ölçeği sorgulayıcı dinî yönelim alt boyutunu %0,5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olarak yordamadığı (p>0,001) ortaya çıkmıştır.

4.6.2. Tanrı Algısı ve Dinî Yönelim İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Tabloda, katılımcıların Tanrı algısı ölçeğinin alt boyutları olan SYTA ve KYTA'nın, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları olan içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelimi anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Değişkenler	**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
	B	**Std. hata**	**β**				
Sabit	3,515	0,17		20,056	0,000	0,569	0,324
Sevgi yönelimli Tanrı algısı	0,480	0,04	0,531	12,808	0,000		
Korku yönelimli Tanrı algısı	-0,232	0,03	-0,300	-7,244	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=96,445; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, sevgi yönelimli Tanrı algısının dinî yönelimi olumlu ve anlamlı (β=.480, t(403)= 12,808, p<0,05); korku yönelimli Tanrı algısının ise dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.232, t(403)= -7,244, p=0,000<0,05) olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, korku yönelimli Tanrı algısındaki 1 birimlik artışın, dindarlık düzeyinde 0,232'lik bir azalışa sebep olacağı; sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artışın ise dindarlık düzeyinde 0,480'lik bir artış sağlayacağı ortaya çıkmıştır. Söz konusu sonuçların ayrıntılı olarak ele alınması için dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları (içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) analize dâhil edilmiştir.

Tablo 4. 52: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; İçsel Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		1,878	0,19		9,465	0,000	0,727	0,526
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	0,883	0,04	0,721	20,837	0,000		
	KYTA	0,032	0,03	0,031	0,881	0,379		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; içsel dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=225,398; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %52,6'sının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından SYTA boyutunun, dinî yönelim ölçeği içsel dinî yönelim alt boyutunu olumlu ve anlamlı olarak yordamakta (β=.721, t(403)= 20,837, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, içsel dinî yönelim düzeylerinde 0,883'lük bir artışa neden olacaktır. Buna göre bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip oluşuna dair algılarının artması, benimsedikleri inançları içselleştirmeye çalışmasını ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olmasını temin etmektedir.

Bununla birlikte, Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından korku yönelimli Tanrı algısı boyutunun, dinî yönelim ölçeği içsel dinî yönelim alt boyutunu %0,5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olarak yordamadığı (p>0,001) ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 53: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Katı Kuralcı Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		2,492	0,26		9,342	0,000	0,516	0,262
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	0,664	0,05	0,503	11,664	0,000		
	KYTA	-0,240	0,04	-0,213	-4,936	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; katı kuralcı dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=72,947; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişkendeki varyansın %26,2'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından SYTA boyutunun, dinî yönelim ölçeğinin katı kuralcı dinî yönelim alt boyutunu olumlu ve anlamlı olarak yordadığı (β=.503, t(403)= 11,664, p<0,001) ve KYTA boyutunun, dinî yönelim ölçeğinin katı kuralcı dinî yönelim alt boyutunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.213 t(403)= -4,936, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinde 0,664'lük bir artışa; korku yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış ise katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinde -0,240'lik bir azalışa neden olacaktır. Bu meyanda, bireyin Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algısının artması, "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki azalışların, "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" düşüncesi ile ilgili algıların artmasını sağlamakta olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, dinî kurallara katı bir şekilde uymanın, beraberinde "Allah korkusu"nu azaltan bir durum olduğu bulgusu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 54: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Dışsal Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		2,211	0,30		7,210	0,000	0,50	0,246
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	0,731	0,06	0,487	11,158	0,000		
	KYTA	-0,266	0,05	-0,208	-4,757	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; dışsal dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=67,082; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %24,6'sının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından SYTA boyutunun, dinî yönelim ölçeği dışsal dinî yönelim alt boyutunu olumlu ve anlamlı olarak yordadığı (β=.487, t(403)= 11,158, p<0,001) ve KYTA boyutunun, dinî yönelim ölçeği içsel dinî yönelim alt boyutunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.208, t(403)= -4,757, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, dışsal dinî yönelim düzeylerinde 0,731'lik bir artışa; korku yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış ise katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinde -0,266'lık bir azalışa neden olacaktır. Bu meyanda kişinin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli,

affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algısının artmasının, bireyin dini, amaçlarına ulaşmak için kullanmasına ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışların ise bireyin dini, amaçlarına ulaşmak için kullanmamasına ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirmemesine yardımcı olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. 55: Dinî Yönelim Ölçeği Alt Boyutu; Sorgulayıcı Dinî Yönelim ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		7,479	0,35		21,163	0,000	0,415	0,168
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	-0,360	0,07	-0,218	-4,764	0,000		
	KYTA	-0,452	0,06	-0,321	-7,009	0,000		

Bağımlı değişken: Dinî yönelim ölçeği alt boyutu; sorgulayıcı dinî yönelim

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=41,916; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %24,6'sının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Tanrı algısı ölçeği alt boyutlarından SYTA'nın (β=-.218, t(403)= -4,764, p<0,001) ve KYTA'nın (β=-.321, t(403)=-7,009, p<0,001) sorgulayıcı dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinde -0,360'lık bir azalışa neden olacaktır. Ayrıca, katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinde -0,452'lik bir azalışa neden olacaktır. Ortaya çıkan bu sonuçlardan hareketle, bireylerin dinî sorulara cevap arayan, sorgulama yönelimli, varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık ve yeni bilgiler

peşinde oluşu, Yaratana yönelik olumlu duyguların azalmasını beraberinde getirmektedir. Bu meyanda bireyin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygularının, sorgulayıcı dinî yönelim düzeyini azaltmakta olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da bireyin sorgulayıcı dinî yönelim düzeyini azaltmaktadır.

4.6.3. Seküler Tutum, Tanrı Algısı İlişkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Tabloda, katılımcıların Tanrı algısı ölçeğinin alt boyutları olan SYTA ve KYTA'nın, seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonellik tutumlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. 56: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Sekülerlik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		5,294	0,17		30,180	0,000	0,643	0,410
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	-0,617	0,03	-0,635	-16,450	0,000		
	KYTA	-0,036	0,03	-0,043	-1,115	0,265		

Bağımlı değişken: Seküler tutum ölçeği alt boyutu; sekülerlik

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=141,934; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %41'inin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, sevgi yönelimli Tanrı algısının, sekülerlik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.635, t(403)=-16,450, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit

tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artışın, sekülerlik düzeylerinde 0,883'lük bir azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artması, sekülerlik düzeylerini azaltmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuca göre, bireyin Yaratan ile ilgili olumlu algılarının artması, ahiret ve diğer dinî meselelere odaklanmasını sağlamakta ve dünya hayatına yoğunlaşmamasına yardımcı olmaktadır. Söz konusu durumun, İslam dininin idealize ettiği tahkiki, istikamet içeren, karar ve istikrarlı bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da sekülerlik tutumunu azaltmaktadır. Dinsel tutum, tavır ve davranışlardaki devamlılığının ancak Yaratıcı-kul ilişkisinin sevgi merkezli bir iletişim ve etkileşim ile temin edileceği gerçeğinden hareketle sözü edilen neticeyi, bireyin zihin ve gönül dünyasında ideal manada kaliteli bir kulluk yaşantısından uzak, geçici ve sürekliliği olmayan bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 4. 57: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Modernlik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		5,805	0,18		31,037	0,000	0,342	0,339
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	-0,498	0,04	-0,509	-12,457	0,000		
	KYTA	-0,185	0,03	-0,221	-5,416	0,000		

Bağımlı değişken: Seküler tutum ölçeği alt boyutu; modernlik

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=104,846; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %33,9'unun bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, sevgi yönelimli Tanrı algısının, modernlik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.509, t(403)=-12,457, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, korku yönelimli Tanrı algısının, modernlik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.221, t(403)=-5,416, p<0,001) olduğu tespit edilmiştir. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, modernlik tutumlarında -0,498'lik; korku yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış ise modernlik tutumlarında -0,185'lik bir azalışa neden olacaktır. Buna göre bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artmasının, modernlik tutumlarını azalttığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da modernlik tutumunu azaltmaktadır.

Tablo 4. 58: Seküler Tutum Ölçeği Alt Boyutu; Rasyonellik ve Tanrı Algısı Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler		**Standart olmayan katsayılar**		**Standart katsayılar**	**t**	**p**	**R**	**Uyarlanmış R^2**
		B	**Std. hata**	**β**				
Sabit		4,915	0,20		23,509	0,000	0,316	0,095
Tanrı Algısı ölçeği	SYTA	-0,209	0,04	-0,224	-4,675	0,000		
	KYTA	-0,153	0,03	-0,191	-4,005	0,000		

Bağımlı değişken: Seküler tutum ölçeği alt boyutu; rasyonellik

Yapılan regresyon analizi sonucunda regresyon modeli uygun bulunmuştur (F=22,286; p<.001). Analiz sonucunda bulunan p = 0,000 değeri de %0,5 anlamlılık seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda, bağımlı değişkendeki varyansın %0,95'inin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, sevgi yönelimli Tanrı algısının, rasyonellik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta (β=-.224, t(403)=-4,675, p<0,001) olduğu ortaya çıkmıştır. Korku yönelimli Tanrı algısının ise rasyonellik tutumunu olumsuz ve anlamlı

olarak yordadığı (β=-.191, t(403)=-4,005, p<0,001) tespit edilmiştir. Regresyon eşitliği incelendiğinde ise diğer yordayıcı değişkenler sabit tutulduğunda, katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış, rasyonellik tutumlarında -0,209'luk; korku yönelimli Tanrı algısındaki bir birimlik artış ise rasyonellik tutumlarında -0,153'lük bir azalışa neden olacaktır. Buna göre bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artması, rasyonellik düzeylerini azaltmaktadır. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da rasyonellik tutumunu azaltmaktadır.

4.7. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

Tablo 4. 59: Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

5. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ	KABUL	RED
H1: Sevgi yönelimli Tanrı algısı ve sekülerlik tutumu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	
H2: Korku yönelimli Tanrı algısı ve sekülerlik tutumu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.		**X**
H3: Sekülerlik tutumu ve dinî yönelim arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	
H4: Dinî eğitim alanların dünyevileşme düzeyi, dinî eğitim almayanlara gö daha yüksektir.	**X**	
H5: Dinî eğitim alanların içsel dinî yönelim düzeyi, dinî eğitim almayanlara göre daha yüksektir.	**X**	
H6: Kendini herhangi bir inanca sahip olarak tanımlayanların içsel dinî yönelimi, herhangi bir inanca sahip olmayanlara göre daha yüksektir.	**X**	
H7: Kendini ateist olarak tanımlayanların dünyevileşme düzeyi, kendini deist olarak tanımlayanlardan yüksektir.		**X**
H8: Sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme sıklığı ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında anlamlı fark vardır.	**X**	
H9: Sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme sıklığı ile sorgulayıcı dinî yönelim düzeyi arasında anlamlı fark vardır.		**X**
H10: Dinî görevleri yerine getirme düzeyi ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	
H11: Dinî görevleri yerine getirme düzeyi ile içsel dinî yönelim düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	
H12: Herhangi bir inanca (teist, deist) bağlılık düzeyi ile dünyevileşme (sekülerleşme) düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	
H13: Herhangi bir inanca (teist, deist) bağlılık düzeyi ile sorgulayıcı dinî yönelim düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	**X**	

5. TARTIŞMA

5.1. Dinî Yönelim

Bu bölümde, araştırmanın birinci problemi olan; "Dindarlık (dinî yönelim) düzeyi ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

Araştırmada, katılımcıların dinî yönelim ortalamalarının "üst düzey altı/orta düzey üstü" olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutlarından katı kuralcı ve dışsal dinî yönelim ortalamalarının "orta düzey"; içsel dinî yönelim ortalamalarının "üst düzey"; sorgulayıcı dinî yönelim ortalamalarının ise "üst düzey altı/orta düzey üstü" olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmada, kadınların sorgulayıcı dinî yönelim düzey ortalamaları, erkeklerden ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlerden düşük; katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin ise erkeklerden ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlerden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat bu durumun cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Diğer taraftan, kadınların içsel ve dışsal dinî yönelim düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu ve cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları bağlamında kadınların, erkeklere ve cinsiyetini diğer olarak ifade edenlere göre dinî inançlarına daha bağlı olduğu ve dini daha faydacı kullandıkları ifade edilebilir. Bununla birlikte Güven (2019) çalışmasında, kadınların dinî yönelim düzeylerinin erkeklere oranla daha düşük olduğunu bulgulamıştır. Vural (2016) ise çalışmasında, kadınların dindarlık düzeyinin erkeklerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Erdoğan (2015) çalışmasında, dinî yönelimin alt boyutlarından sorgulayıcı ve katı kuralcı dinî yönelimin

erkeklerde daha yüksek olmakla birlikte, anlamlı farklılık göstermediği; kadınların içsel dinî yönelim düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu ve anlamlı farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşmıştır. Yapılan bu araştırma, çalışmamızdan elde edilen bulguları desteklemektedir. Uysal (2015) çalışmasında, kadınların dinî inanç ve bağlılık, dinî bilgi ve pratik, tahkiki/eleştirel yönelim düzeylerinin erkeklerden anlamlı derecede yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada, kadınların faydacı yönelim düzeylerinin erkekler ile benzerlik gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Yüce (2009) ise çalışmasında, cinsiyete göre dinî yönelimin alt boyutlarından inanç boyutunun farklılık göstermediği; buna karşın bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve ahlaki-dinî davranım boyutunun anlamlı farklılık gösterdiği; kadınların bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve ahlaki-dinî davranımlarının erkeklerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu tablo; sosyal statüleri koruyan, anksiyete, belirsizlik vb. durumlardan uzak kalmaya zemin hazırlayan ve bireylere güven aşılayan toplumsal değerlere ve bunları çevreleyen dinsel değerlere bağlanma noktasında kadınların ön plana çıkmasıyla açıklanabilir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 135). Diğer taraftan, kadınların erkeklere oranla daha itaatkâr, uysal, edilgen ve terbiye edici olarak yetiştirilmelerinin de söz konusu bulguların ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Kurt, 2009: 9).

Araştırmada, 18-25 yaş grubunda yer alan katılımcıların içsel dinî yönelim düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre en yüksek; 26-35 yaş grubunda ise sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin yüksek olmakla birlikte, yaş gruplarına göre farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Araştırmada, 26-35 ile 36-45 ve 46-55 yaş gruplarının katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, 36-45 ve 46-55 yaş gruplarında yer alanların "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğuna dair yönelimlerinin yüksek olduğu bulgulanmıştır. Genel olarak insanın din ile ilişkisi incelendiğinde, yaşa bağlı olarak dinî yönelimin artacağı beklenmektedir. Bu beklenti, aslında nihai yaşamın sona ermesi ve

sonraki süreçten (ahiret inancı) kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yaş arttıkça bireyin, dinî inanç ve kurallarla uyum içinde olup dini içselleştirmeye çalıştığı ve bu olguyu daha az veya hiç sorgulamadığı ifade edilebilir. Ergenlik çağı ve takip eden yaşlarda ise bireyin daha sorgulayıcı bir yönelime sahip olduğu düşünülmektedir. Araştırmamızdan elde edilen bulgular da zikredilen sonuçları desteklemektedir.

Çalışmada ayrıca, dışsal dinî yönelim ortalamalarının 26-35 ile 46-55 yaş grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmış olup, 46-55 yaş gruplarında yer alanların dışsal dinî yönelim düzeyinin 26-35 yaş grubuna göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç, 46-55 yaş gruplarında yer alanların dini, bireysel bütünlüğü koruma adına pragmatik amaçlar doğrultusunda kullandıklarına yönelik doneler sunmaktadır. Bu bağlamda Yüce (2009) çalışmasında, yaş gruplarına göre dinî yönelimin alt boyutlarından bilgi, ibadet, dinî etkinlik ve inanç boyutunun farklılık göstermemekle birlikte, ahlaki-dinî davranım boyutunun 15-20 yaş gruplarında yüksek olduğunu bulgulamıştır. Güven (2019) ise çalışmasında, 22-30 yaş arasındaki yetişkin bireylerin dindarlık düzey ortalamalarının, 18-21, 31-40 ve 41-59 yaş aralığındaki yetişkin bireylerin dindarlık düzey ortalamalarından daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Bireyin evli, hiç evlenmemiş, boşanmış ya da ayrı yaşaması, dinî yönelim düzeyi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Araştırmamızdaki bu ipuçlarına ilişkin veriler incelendiğinde, en yüksek içsel dinî yönelimin evli olanlarda, en düşük içsel dinî yönelimin ise boşanmış katılımcılarda olduğu tespit edilmiştir. Güven (2019) de çalışmasında, evlilerin dindarlık düzeylerinin bekârlardan daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Diğer taraftan, boşanmış ve ayrı yaşayan katılımcıların en yüksek sorgulayıcı dinî yönelime sahip olmakla birlikte, bunun medeni duruma göre farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Bu tespit, geleneksel yapı, sosyal kontrol, sosyal destek, başa çıkma vb. boyut ve fonksiyonları bulunan dinsel yaşamın; çift doyumu, çift uzlaşması, çift

kaynaşması ve duygusal dışavurum gibi evlilikteki çiftler arası ilişkiyi/uyumu besleyip devam ettiren unsurlar üzerindeki etkisiyle açıklanabilir (Geçioğlu ve Kayıklık, 2019: 212-214). Öte yandan, evlilerin kendilerini çocukları için rol model olarak görmeleri, onların içsel dinî eğilimini artıran bir faktör olarak düşünülebilir (Kurt, 2009: 9).

Araştırmada, hiç evlenmemiş katılımcılar ile evli, boşanmış ve ayrı yaşayanların katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu; evli, boşanmış ve ayrı yaşayanların katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, medeni durum değişkenine göre sonuçlar incelendiğinde, "evli, boşanmış, ayrı yaşıyor" olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin yüksek; hiç evlenmemiş olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin ise orta düzey olduğu bulgulanmıştır. Söz konusu farklılığın temel sebebini, dinin kurumsal yapısı ile ailenin kurumsal yapısının sorumluluk, kurallar, bağlılık, olumlu/olumsuz çıktılar vb. boyutlar yönüyle uyuşması olarak izah etmek mümkündür. Dolayısıyla, hiç evlenmemiş bekâr bireylerin, ailevi kurumsallığı deneyimlememeleri sebebiyle benimsedikleri esnek tutumu, dinin kurumsal yapısına atfettikleri düşünülmektedir.

Araştırmada ayrıca, dışsal dinî yönelim ortalamalarının hiç evlenmemiş ile evli katılımcılar arasında anlamlı farklılık gösterdiği; hiç evlenmemiş olanların dışsal dinî yönelim düzeyinin evli olanlara göre düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, evli olanların hiç evlenmemiş olanlara göre dini, bireysel bütünlüğü koruma adına pragmatik amaçlar doğrultusunda kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca, dinî yönelimin evli katılımcılarda daha yüksek olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmıştır (Günay, 1999; Arslan, 2004; Uysal, 2006; Koç, 2008). Bu tespit, özellikle istenmedik durumlarda bireye psikolojik destek sağlayarak başa çıkma fonksiyonu üstlenen ve böylece araçsallaştırılan din olgusunun, evlilik kurumuna yönelik etkisiyle açıklanabilir (Geçioğlu ve Kayıklık, 2019: 214).

Araştırmada, üniversite mezunlarının içsel dinî yönelim düzeylerinin, ilkokul mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi düşük olan katılımcıların dinin kurallarına uyma, takip etme ve yaşama yönelimlerinin yüksek olması beklenirken, eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların dinî inanç ve kurallarla uyum içinde olduğu ve dini içselleştirmeye çalıştıkları ifade edilebilir. Bu çerçevede Yüce'nin (2009) çalışmasında, ilköğretim mezunlarının dinî yönelimin alt boyutlarından inanç, bilgi, ibadet ve dinî etkinlik boyutunun lise mezunlarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin; ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarının katı kuralcı dinî yönelim düzeylerine göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların din konusunda sabit fikirli ve dinî kuralların uygulanmasının her şeyden daha önemli olduğunu düşünmeleri beklenmez iken, eğitim düzeyi düşük olan bireylerin daha katı kuralcı bir yönelim içinde olması beklenir. Araştırmamızdan elde edilen bulgular da söz konusu tespiti destekler niteliktedir. Araştırmada üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının dışsal dinî yönelim düzeylerinin, ortaokul mezunlarının dışsal dinî yönelim düzeylerine göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Dışsal dinî yönelim düzeyi yüksek olan bireylerin, din olgusunu kendi çıkarları için kullanma, güvenlik/statü sağlama, sosyal ilişkiler kurma, kendini haklı çıkarma gibi eğilimlerinin de yüksek olması beklenir. Araştırmada ise eğitim düzeyi ile dışsal dinî yönelimin ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmada, yüksek lisans ve doktora mezunlarının sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin; ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi ile sorgulayıcı dinî yönelim arasında ilişki bağlamında, genel olarak sorgulayıcı olmayan bireylerin daha itaatkâr ve tabi olma eğiliminde olması beklenir. Eğitim düzeyi arttıkça, elde öğrenilen bilginin, deneyimlerin ve birçok grupla etkileşimin artması sebebiyle bireyin varoluşsal sorularla

dürüstçe yüzleşme eğiliminde olması; aynı zamanda da kesin cevaplara karşı durması beklenir. Bu karşı duruş, bir itiraz niteliğinden ziyade, kendine değer katma niyetinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmada, aylık geliri yeterli olmayan katılımcıların içsel dinî yönelimi, diğer gelir gruplarına göre en düşük; aylık geliri yeterli olanların ise içsel dinî yönelimi en yüksek bulgulanmıştır. Katılımcılardan, aylık geliri yeterli olmayanların dışsal dinî yönelimi en düşük iken, aylık geliri yeterli olup tasarruf edenlerin dışsal dinî yönelimi en yüksektir. Araştırmada, "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin; "gelirim yetmiyor" cevabını veren katılımcıların katı kuralcı ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Yoğurtçu (2009) çalışmasında, gelir düzeyi ile dindarlık olgusu arasında anlamlı bir farklılık tespit edememekle birlikte, maddi imkânları yüksek bireylerin dindarlık düzeylerinin düşük; maddi imkânı düşük olanların ise dindarlık seviyelerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Güven (2019) ise çalışmasında, dindarlık düzeyi en yüksek meslek grubunun işçiler ve ev hanımları olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuç, işçi ve ev hanımlarının, mevcut ile yetinme ve kendi durumlarından daha kötüsünün de var olabileceği düşüncesiyle, Yaratıcıya bir şükür ve minnet duygusunun yansıması olan içsel bağlılık tutumuyla açıklanabilir. Elde edilen söz konusu bulgulardan hareketle, dinî yönelimin eğitim durumu ile ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Sözü edilen tabloyu, maddi yaşam doyumunu elde etmiş bireylerin, bu edinimini Yaratıcı ile olumlu yönden ilişkilendirmesine ve dini içselleştirerek olduğu gibi kabul etmesine; maddi yönden bahse konu doyuma ulaşamamış bireylerin ise bu durumu Yaratıcı ile olumsuz yönden ilişkilendirmesine ve dini içselleştirmeyerek/araçsallaştırmayarak sorgulamasına bağlamak mümkündür (Kurt, 2009: 19).

Araştırmada, en yüksek içsel dinî yönelimin ev hanımlarında; en düşük içsel dinî yönelimin ise emekli katılımcılarda olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, en yüksek katı kuralcı dinî yönelim ev hanımlarında iken, en düşük katı kuralcı dinî yönelimin memurlarda olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ev hanımlarının hem içsel dinî yönelimlerinin hem de katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinin diğer (öğrenci, işçi, memur, işsiz, emekli) gruplardan yüksek olduğu bulgulanmıştır. Araştırmada ev hanımlarının; işsiz, işçi ve memurlardan daha çok dışsal dinî yönelime sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ev hanımlarının işsiz ve memurlardan daha az sorgulayıcı dinî yönelime sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu durum, ev hanımlarının dinin öğreti, rasyonalite ve bilgi boyutuyla yerleşik dinî geleneğin duygusal/davranışsal/ilişkisel boyutu kadar ilgilenmedikleri gerçeği ile izah edilebilir. Ayrıca bu tespit, geleneksel toplum yapılarında kadınların erkeklere oranla dinsel öğretilerle çoğu kez uyumlu olan "emre itaat" davranışına sürekli teşvik edilmeleriyle de ilgili olabilir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 135-136).

Araştırmada, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yer ortalamaları incelendiğinde ve bu durum il, ilçe ve köy şeklinde sıralandığında, hayatlarının büyük çoğunluğu il merkezinde geçenlerin içsel dinî yönelim düzeyinin en yüksek; köyde geçenlerde ise en düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca katılımcılardan, hayatlarının büyük çoğunluğu il merkezinde geçenlerin katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin, hayatlarının büyük çoğunluğu köyde geçenlerin katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinden düşük olduğu bulgulanmıştır. Bu meyanda Yüce (2009) çalışmasında; medeni durum, aylık gelir ve hayatın büyük çoğunluğunun geçtiği yer değişkeninin dinî yönelim ve alt boyutlarına göre farklılaşmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmada, 0-5 yıl ve 6-10 yıl ile 16 yıldan fazla Mersin ilinde yaşayanların içsel dinî yönelim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu; 16 yıldan daha uzun bir süre

Mersin'de yaşayanların içsel dinî yönelimlerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada ayrıca, 6-10 yıl ve 11-15 yıl Mersin'de yaşayanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin, 0-5 yıl ve 16 yıl üstü Mersin'de yaşayanlara göre yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada, Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyleri, Mersin'e köy ve il merkezinden göç ederek gelenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeylerinden düşük çıkmıştır. Mersin'e il merkezinden göç ederek gelen katılımcıların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin, ilçe merkezinden göç edenlerden yüksek ve anlamlı derecede farklılık göstermekte olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada ayrıca, Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin dışsal dinî yönelim düzeyleri, Mersin'e ilçe ve il merkezinden göç ederek gelenlerin dışsal dinî yönelim düzeylerinden düşük bulgulanmıştır. Son olarak, Mersin'e il merkezinden göç ederek gelen katılımcıların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin, köyden göç edenlerden düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan, köyden göç edenlerin içsel dinî yönelim düzeyi ise yüksektir.

Yukarıda il merkezi, burada kalış süresi, köy ve göç bağlamında yapılan tespitlerin öncelikle, kent hayatının bireye sunduğu özgürlük fırsatları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü kent hayatı, kırsala kıyasla bireye daha fazla hukuki ve ahlaki özgürlük alanı tanımaktadır. Buna göre, kırsalda daha bağımlı bir kişilik yapısı ortaya koyan birey, kente göç ile birlikte geleneksel bağlardan ve denetimden uzaklaşmakta; kurduğu ikincil ilişkilerle edilgen bir kimlik sergileyerek bağımlı olma durumunu özgürlüğe dönüştürmektedir (Güloğlu, 2010: 28-29). Dolayısıyla bu durum, dinsel olanı algılama, anlama, anlamlandırma ve deneyimleme ile ilgili boyutlara doğrudan etki etmektedir. Buna göre, kent merkezindeki dinî yaşamda, dinin kırsala göre duygudan ziyade bilgi ile anlamlandırıldığını ve söz konusu olgunun, kent merkezinde ve burada kalış süresi arttıkça daha çok araçsallaştırıldığını ifade etmek mümkündür (Kurt, 2009: 17).

Araştırmaya göre cami, Kur'an kursu vb. kurumlarda dinî eğitim alanların içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, dinî eğitim almayanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksektir. Araştırmada, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeyleri; aile, yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden dinî eğitim alanların sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinden yüksek bulgulanmıştır. Söz konusu durum öncelikle, dinsel bilginin anlamlandırma, özümseme ve yaşama aktarma boyutundaki etkisini göstermektedir. Diğer taraftan cemaat, tarikat gibi baskın ve kişiyi her yönden etki altına alabilen yapılar tarafından verilen din eğitiminin, söz konusu yapıların birey üzerindeki etkisini yitirmesiyle, devam eden süreçte kişiyi dinî açıdan sorgulamaya sevk ettiği düşünülmektedir.

Araştırmaya göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin içsel dinî yönelim düzey ortalamaları, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra ve nadiren takip edenlerin içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür. Sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarının, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra, nadiren ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra ve her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Genel olarak, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "düşük", sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri nadiren takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "orta" ve sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri her zaman takip edenlerin katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin ise "yüksek " olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmaya göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin dışsal dinî yönelim düzey ortalamaları, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri ara sıra, nadiren ve her zaman takip edenlerin dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından düşüktür. Sözü edilen doneler ışığında, dinî yönelim ile sosyal medya kullanımı arasında pozitif yönlü

bir ilişki olduğunu söylemek imkân dâhilindedir. Dolayısıyla sosyal medya, bireyin din ile ilgili düşünce, tutum ve yaklaşımlarını etkileme ve bu anlamda bir farkındalık oluşturma noktasında önemli bir aracı rol üstlenmektedir. Buna göre sosyal medya, dinsel eğilim ve yönelimleri olumlu yönde etkileyen, takipçileri üzerinde etki ve yaptırım gücü bulunan özelliğinin yanında, dinsel yönden pragmatik bakış açısıyla bireyin kendisini tatmin ettiği bir mecra olarak gözlemlenmektedir.

Araştırmada, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta seviye olanların içsel dinî yönelim düzey ortalamalarından düşük olduğu görülmüştür. Bu tespite göre, dinin inanç boyutu neticesinde şekillenip anlam kazanan ritüel ve görevleri yerine getirmek, bireyin dine yaklaşımını olumlu yönde etkilemektedir. Buna göre, dinî görevleri içselleştirerek yerine getiren bireyler, hem kendi varlıklarını anlamlandırmakta hem de Yaratıcı ile olumlu ilişkiler kurmaktadır. Bununla birlikte, dinî görev ve sorumlukları üst seviyede yerine getiren bireylerde gözlemlenen düşük içsel dinî yönelim düzeyi, onların bu görev ve sorumlulukları içselleştirmeden sadece şekil şartlarını yerine getirerek gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Araştırmada, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ve düşük olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok yüksek olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta seviyede olanların katı kuralcı dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmada, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca katılımcılardan, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarının, dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta ve yüksek olanların dışsal dinî yönelim düzey ortalamalarından düşük olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre, dinin kurumsal boyutunun kişiye yüklediği emir, yasak ve tavsiyeleri yerine getiren bireylerin esnek tutumdan ziyade katı kuralcı bir dinî yönelimi benimsemesi, bu kimselerin din ve onun buyrukları/önermeleri ile bilgiden çok duygusal yönden kurduğu ilişkinin yoğunluğu ile açıklanabilir. Bununla birlikte, dinin kendisinden beklediği görevleri yerine getiren bireylerin dışsal dinî yönelim düzeylerinin yüksek oluşu, bu kişilerin dini her türlü şart ve durumda "sığınılacak bir liman" konumunda gördüklerini göstermektedir.

Araştırmada, katılımcılardan ateist olanların içsel dinî yönelim düzeylerin çok düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, inanç türüne göre ortalamalar incelendiğinde, agnostik ve teist katılımcıların yüksek içsel dinî yönelim düzeyine sahip olduğu ifade edilebilir. Katılımcılardan, dinî inancı teist olanların içsel dinî yönelim düzeyi çok yüksek; deist olanların içsel dinî yönelim düzeyinin ise orta düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Bu tespit, dinî inancın ya da bu bağlamda değerlendirilebilecek bir eğilimin, bireyin dinsel düşünce ve anlamlandırma çabasında olumlu yönden etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcılardan, dinî inancı deist olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin "çok düşük", agnostik ve teist olanların katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin ise "çok yüksek" olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, katılımcılardan ateist olanların dışsal dinî

yönelim düzeyinin "çok düşük", deist ve teist olanların dışsal dinî yönelim düzeyinin "çok yüksek" olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tablonun oluşumunda, dinî inanca ya da bu bağlamda değerlendirilebilecek bir eğilime sahip bireylerin, Yaratıcı düşüncesine ve dolayısıyla din fenomenine duygusal yönden bağlılık derecesi etkili olmaktadır. Ayrıca, inanç bağlamında kendini ateist olarak tanımlayan bireylerin dışsal dinî yönelim düzeyinin deist ve teist olanlara göre düşük oluşu, bu kişilerin din olgusunu hiçbir durumda gerek şeklen gerekse içerik açısından müracaat kaynağı olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır.

5.2. Tanrı Algısı

Bu bölümde, araştırmanın ikinci problemi olan; "Tanrı algısı ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

Araştırmada, katılımcıların Tanrı algısı ortalamalarının "üst düzey" olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Tanrı algısı ölçeğinin alt boyutlarından sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının "üst düzey" olduğu bulgulanmıştır. Bu meyanda Erdoğan (2015) çalışmasında, katılımcıların "olumsuz ve korku yönelimli bir Yaratıcı tasavvuru"ndan çok, "olumlu ve sevgi yönelimli bir Yaratıcı tasavvuru"nu benimsedikleri bulgusuna ulaşmıştır. Elde edilen söz konusu bulgu, araştırmamızı desteklemektedir. Oktay ve Lokmanoğlu (2020) çalışmasında, olumlu Tanrı algısının (Yaratıcı sevgisi) olumsuz Tanrı algısından (Yaratıcı korkusu) daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yapılan bu çalışmalardan elde edilen bulgular, araştırmamızı desteklemektedir. Yapıcı (2004), Seyhan (2014), Kartopu (2014), Apak (2016), Arıcı ve Tokur (2017) ise çalışmasında,

Allah algısının olumlu yönde olduğu sonucunu elde edilmiştir. Ulaşılan tüm bu bulgular, sevgi yönelimli Tanrı algısının, korku yönelimli Tanrı algısından yüksek olduğuna ilişkin ortak sonucu ortaya koymaktadır.

Araştırmada, kadınların sevgi yönelimli Tanrı algısının erkeklerden yüksek olduğu ve anlamlı derecede farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyetini diğer olarak tanımlayan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısı ortalamalarının, cinsiyetini erkek ve kadın olarak tanımlayanların korku yönelimli Tanrı algısından düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Zikredilen tespit, kadınların dinî inanç bağlamında erkeklerden daha fazla dindarlığa sahip olduklarını göstermektedir. Bunda da erkeklerin, dinin bilişsel ve bütünsel olarak dünya görüşü boyutuna; kadınların ise söz konusu olgunun daha çok duygusal ve ilişkisel yönüne önem vermelerinin etkili olduğu düşünülmektedir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 121; Kurt, 2009: 13). Bu meyanda Erdoğan (2015) çalışmasında, Tanrı algısının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği bulgusuna ulaşmıştır. Seyhan (2014), Oktay ve Lokmanoğlu (2020) ise çalışmasında, kadın üniversite öğrencilerinin Allah sevgisi ortalamalarının, erkeklerin ortalamasından anlamlı olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Referans çalışmalardaki, kadınların sevgi yönelimli Tanrı algısının erkeklerden yüksek ve anlamlı şekilde farklılaşmasına dair bulgu, çalışmamız ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmada, katılımcılardan 18-25 yaş grubunda yer alanların sevgi yönelimli Tanrı algısı çok yüksek iken, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların sevgi yönelimli Tanrı algısının orta düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 26-35 yaş grubunda yer alan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısı düşük düzeyde iken, 36-45 yaş grubunda yer alanların sevgi yönelimli Tanrı algısının orta düzey olduğu tespit edilmiştir. Bu tablo, yaşın artmasıyla birlikte sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyinin düşüş seyrinde olduğunu göstermektedir. Bahse konu sonucun ortaya çıkmasında, yaşın ilerlemesiyle bireyin yaşamında ölüm duygusunun hâkim olmaya başlaması ve bunun Yaratıcı algısını

olumsuz yönde etkilemesi etmen olabilir (Hökelekli, 2008: 7). Nitekim bireyde yaşa bağlı olarak ortaya çıkan fiziksel ve ruhsal değişimler, gündelik yaşamdaki tutum ve davranışlarda gözlemlenebilen birtakım farklılaşmalara yol açmaktadır.

Araştırmada, evli katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yine söz konusu araştırmada, eşinden ayrı olan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının, diğer medeni durum gruplarından oldukça düşük bir düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Buna göre, evli bireylerdeki sevgi yönelimli Yaratıcı algısının yüksek oluşunu, evlilikteki uyumu gösteren çift doyumu ve çift kaynaşmasının inancı olumlu yönde etkilemesiyle açıklamak mümkündür (Geçioğlu ve Kayıklık, 2019: 212; Kurt, 2009: 12-13). Bununla birlikte, eşinden ayrı yaşayan bireylerdeki korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinin düşük oluşu, bu kişilerin hayatlarında yeni, anlamlı ve sürdürülebilir bir başlangıç yapma düşüncesinin neticesinde, yaşam olaylarında etkin bir maneviyatı merkeze aldıklarını göstermektedir.

Araştırmada, eğitim düzeyi değişkeninde ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının, yüksek lisans ve doktora mezunu olanlardan anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmada, ilkokul mezunu katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının; ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu olanlardan anlamlı derecede farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Buna göre ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu katılımcıların daha yüksek korku yönelimli Tanrı algısına sahip olduğu bulgulanmıştır. Söz konusu tespit, eğitim seviyesinin artmasıyla Yaratıcı algısının olumsuz yönde değişim gösterdiğini ifade etmektedir (Kurt, 2009: 20-21). Buradan hareketle, dinin tüm önerme, telkin, ilke, kural ve yaptırımlarını sorgulamadan olduğu gibi kabul eden ya da bunlara yoğun bir duygusallıkla yaklaşan bireylerin Yaratıcı algılarının olumlu olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan, hikmetten (analiz) ve marifetten

(sentez ve deneyim) vareste tutulan bilginin/eğitimin, bireyin yaşamında devam eden süreçte "bilişsel mekaniklik" tutumunu yükselttiğini; buna karşın, dinin öz yapısındaki duygu boyutunu azalttığını belirtmek imkân dâhilindedir.

Araştırmada, aylık gelirlerinin yeterlilik durumu değişkenine göre yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, "gelirim yetmiyor, gelirim yetiyor" cevabını verenler ile "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcılar arasında korku yönelimli Tanrı algısının anlamlı derecede farklılaştığı bulgulanmıştır. Bu sonuç, "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların daha az korku yönelimli Tanrı algısı algısına sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu tespite göre, maddi yaşam doyumunu elde etmiş bireylerin sahip oldukları imkânın, Yaratıcının lütfundan kaynaklı bir edinim olduğunu düşünmelerinden dolayı, Yaratıcı ile olumlu-duygusal bir ilişki kurduklarını söylemek mümkündür.

Araştırmada ev hanımlarının; öğrenci, işçi, memur ve emeklilerden daha çok sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırma sonuçları incelendiğinde memurların; öğrenci, ev hanımı ve işsiz olanlardan daha az sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, işçi ve işsiz katılımcılardaki korku yönelimli Tanrı algısı; öğrenci, memur ve emekli katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısından yüksek bulgulanmıştır. Sonuç olarak, işçi ve işsiz katılımcıların daha çok korku yönelimli Tanrı algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu bulguların ortaya çıkmasında, ev hanımlarının dışarıdaki iş gücüne katılımlarının azlığının ve çocuk yetiştirme gibi önemli sorumluklarının etkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu durumun, ev hanımlarının daha çok sevgi yönelimli Tanrı algısını benimsemesine zemin hazırladığı söylenebilir (Kurt, 2009: 9). Bununla birlikte, aktif olarak çalışan kesimin fiziksel/ruhsal yorgunluk sebebiyle tefekkür değerinden yoksun oluşunu, Yaratıcı ile ideal-olumlu bağlanma yaşantıları kuramamanın nedenlerinden biri olarak ifade etmek imkân dâhilindedir. Ayrıca, maddi refah açısından

daha kısıtlı imkânlara sahip kesiminin görece korku yönelimli Tanrı algısına sahip oluşunu, bu bireylerin mevcut durumlarını Yaratıcı ile olumsuz yönden ilişkilendirmelerine bağlamak mümkündür.

Araştırmada, hayatlarının büyük çoğunluğu ilçe merkezi ve köyde geçenlerin korku yönelimli Tanrı algısının daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tespit, kent hayatı dışında yaşayan bireylerin, bu yaşam alanındaki yoğunluk, stres, anksiyete vb. çıktılar ile daha az yüzleşip tabiata daha yakın oluşlarıyla açıklanabilir. Çünkü doğa, kendisiyle doğrudan ilişki kurulduğunda bireyi, Yaratıcı ile buluşturmakta ve kişiye sabır, şükür, tevekkül vb. erdemleri sunmaktadır. Bu da insanı doğal olarak, sevgi yönelimli Tanrı algısına sevk etmektedir.

Araştırmada, Mersin'de yaşama yılına göre korku yönelimli Tanrı algısı düzeyleri incelendiğinde, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısının, 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısından daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, 6-10 yıl Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısının 0-5 yıl, 11-15 yıl, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayanların korku yönelimli Tanrı algısından düşük olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan araştırmada, katılımcıların Mersin'e göç durumuna göre korku ve sevgi yönelimli Tanrı algısı ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı bulgulanmıştır.

Araştırmada, dinî eğitim almayan katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dinî eğitimi ailesinden alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinin, dinî eğitimi cemaat, tarikat vb. yapılardan alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinden yüksek olduğu bulgulanmıştır. Buna göre, dinî eğitim almayan bireylerin korku yönelimli Tanrı algısının düşük oluşu, bu kimselerin Yaratıcıyı algılama ve anlamlandırma noktasında engel teşkil edecek her türlü ön kabul, yanlış bilgi, eğilim ve yönelimden uzak oluşları ile açıklanabilir. Diğer taraftan, din

eğitimini ailesinden alan bireylerin korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinin görece yüksek oluşu, aile içinde olumlu Yaratıcı bilgisine/algısına yönelik manevi eğitim ve deneyimlerden yoksunlukla ifade edilebilir.

Araştırmada, sosyal medyadan dinî bilgileri asla takip etmeyenlerin sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeylerinin düşük; dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyinin ise yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun barizleşmesinde, sosyal medya aracılığıyla din ve ona dair çıktılarla ilişki kuran bireylerin, doğal olarak Yaratıcı hakkında da bilgi edinme, tanıma ve anlamlandırma süreçlerine dâhil olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada, dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olan katılımcıların "sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyi"nin yüksek; "korku yönelimli Tanrı algısı düzeyi"nin ise düşük olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olan katılımcıların "sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyi"nin düşük; "korku yönelimli Tanrı algısı düzeyi"nin ise yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tablo, bireylerin kulluk, ibadet ve ahlak gibi boyutlarla ilgili görev ve sorumluluklarının, Yaratıcı ile ideal-olumlu manada ilişki kurmada zemin teşkil eden ve önemi/fonksiyonu yadsınamaz bir yeter sebep olduğunu göstermektedir.

Araştırmada, katılımcılardan ateist olanların sevgi yönelimli Tanrı algısı düşük; agnostik ve teist olanların sevgi yönelimli Tanrı algısının ise yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Dinî inancı agnostik ve teist olan katılımcıların sevgi yönelimli Tanrı algısının yüksek; dinî inancı ateist olan katılımcıların ise sevgi yönelimli Tanrı algısının düşük olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte, dinî inancı teist olanların sevgi yönelimli Tanrı algısının, dinî inancı deist olanlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Güler (2007) çalışmasında, dindarlık düzeyinin düştükçe, Yaratıcıya yönelik algıların daha çok korku yönelimli olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Apak (2016) çalışmasında, bireylerin

dindarlık seviyelerinin arttıkça Yaratan algılarının da olumlu bir şekilde değişmekte olduğu bulgusunu elde etmiştir. Gülfil (2019) ise çalışmasında, ateistlerin Yaratıcıyı "cezalandıran", "korkutan", "acı çektiren" "gaddar" gibi sıfatlarla nitelendirdiklerini; O'nu cezalandırıcı bir güç ve otorite figürü olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmada, kendisini ateist olarak tanımlayanların Yaratıcıyı algılama biçimlerinin korku yönelimli ve kaçınmacı bir tarzda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

5.3. Seküler Tutum

Bu bölümde, araştırmanın üçüncü problemi olan; "Seküler/dünyevi tutum ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir, meslek, yaşamın en çok geçtiği yer, Mersin'de yaşama yılı, göç etme, dinî eğitim alma yeri, sosyal medyadan dinî bilgileri takip etme, dinî görevleri yerine getirme ve dinî inanç türü değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" sorusuna ilişkin elde edilen sonuçlar incelenmiştir.

Araştırmada, katılımcıların dünyevi/seküler tutum ortalamalarının "orta düzey" olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, seküler tutum ölçeğinin alt boyutlarından sekülerlik ve modernlik tutum ortalamalarının "orta düzey" ve rasyonellik tutum ortalamalarının "üst düzey" olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, genel olarak hayatın birçok alanında dinin etkinliğinin azaldığını göstermektedir. Söz konusu tespit, inanç ve ibadetlerin azalması olarak ortaya çıkan dünyevileşme/sekülerleşme olabileceği gibi; ibadetlerin azalması ve dinin bireyselleşmesi şeklinde belirginleşen dünyevileşme/sekülerleşme de olabilir. Bu tabloda; pozitivist yaklaşımın, modernleşme ve tüketim anlayışının odak noktasını oluşturan kent yaşamının, bireyin dinsel algı ve anlam dünyasını derinden etkileyip onu sert bir rasyonalite ve bireysellik ile yüzleştirmesinin etken olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada, seküler tutumun orta düzey olmasının alt sebepleri arasında, Türkiye'deki İslam inancının ve öğretilerinin hâkim unsur olması göze çarpmaktadır. Bu bağlamda İslam inancının, özünde bir değişiklik olmaksızın, tamamen yeni yorumlarla toplumsal birlik ve bütünlüğü koruma noktasındaki mühim fonksiyonunu kaybetmeden devam ettirmesi dünyevi/seküler tutum üzerinde etkili olmaktadır (Aktürk, 2019: 50). Hâl böyleyken Türkiye, hızla dünyevi/seküler bir yaşam tarzına doğru evirilmektedir. Bu yaklaşım, kendini birçok alanda gerek düşünsel gerekse de eylem düzeyinde göstermektedir. Nitekim Hacıoğlu (2016) çalışmasında dünyevi/seküler eğilim, yönelim, kabul ve anlayışların muhafazakâr kadınların düşünce ve anlam dünyasında derin etki ve değişimlere sebep olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmada, kadınların seküler ve modernlik tutum ortalamalarının, erkeklerden düşük ve anlamlı derecede farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuç, erkeklerin kadınlara oranla daha dünyevi/seküler ve modern tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Araştırmada ayrıca, cinsiyetini diğer olarak tanımlayanların, kadın ve erkeklere göre daha rasyonel tutuma sahip oldukları bulgulanmıştır. Bu bağlamda Demir (2019) çalışmasında, modern ve rasyonel tutumların cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği ve erkeklerin kadınlara göre daha modern ve rasyonel tutuma sahip oldukları bulgusunu elde etmiştir. Bununla birlikte söz konusu araştırmada, cinsiyete göre seküler, modern ve rasyonel tutum ortalamaları incelendiğinde, erkeklerin ortalamalarının kadınlardan yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Nitekim Yüce (2009) de çalışmasında, kadınların erkeklere oranla kendilerini daha dindar gördüğü sonucuna ulaşmıştır. Buna göre, erkeklerin kadınlara oranla daha dünyevi/seküler ve modern tutuma sahip oluşu, toplumsal değerlere ve bunları çevreleyen dinsel değerlere bağlanma noktasında erkeklerin geri planda kalmasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan, erkeklerin kadınlara kıyasla daha az itaatkâr, uysal, edilgen ve terbiye edici olarak yetiştirilmeleri, söz konusu bulguların ortaya çıkmasında etkili olabilir. Ayrıca erkeklerin, dinin duygusal ve ilişkisel

boyutundan çok, bilişsel ve bütünsel olarak dünya görüşü boyutuna önem vermelerinin, bu sonuçların ortaya çıkışında etkili olduğu düşünülmektedir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011: 121, 135; Kurt, 2009: 9, 13).

Araştırma sonucunda, 26-35 yaş grubunda yer alan katılımcıların seküler tutum ortalamalarının, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların seküler tutum ortalamalarından anlamlı derecede yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yaş gruplarına göre seküler tutum ortalamaları incelendiğinde, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların diğer yaş gruplarında yer alanlara göre daha dünyevi/seküler olduğu bulgulanmıştır. Araştırmada, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların modernlik tutum ortalamalarının, 18-25 ve 36-45 yaş grubunda yer alanların modernlik tutum ortalamalarından anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alanların daha modern bir tutuma sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, 55 yaş ve üstü grupta yer alanların rasyonellik tutum düzeyinin, diğer yaş gruplarında yer alanların rasyonellik tutum düzeyinden düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Sözü edilen tablo, genç ve orta yetişkin bireylerin daha dünyevi/seküler bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Söz konusu kişilerin, ait oldukları yaş döneminin etkisiyle dine dair ruhi, manevi, metafizik yönelim ve deneyimlerden uzaklaşıp dünyevi olana teveccüh göstermesinin, bu tespite temel sebep teşkil ettiği düşünülmektedir. Ayrıca zikredilen yaş grubunun, yine ait olduğu dönemin etkisiyle ölüm ile ilgili belirleyici bir gündeminin bulunmaması da bunda etkili olabilir. Öte yandan, 26-35 ve 46-55 yaş grubunda yer alan bireylerin modernlik tutumlarının görece yüksek oluşu, bu kesimin ait olduğu yaş grubunun 18-25 ve 36-45 yaş grubuna göre düşünceden ziyade eylemi merkeze almasıyla izah edilebilir. Çünkü modernlik, zihinsel bir tutum olmanın yanında esasen aksiyon boyutuyla anlam kazanan bir yaklaşımdır. 55 yaş ve üstü bireylerin rasyonellik tutum düzeyinin düşüklüğü ise bu kişilerin ait olduğu yaş dönemi itibariyle, yaşam olaylarına daha çok duygusal tepki vermeleriyle açıklanabilir.

Araştırma sonucunda, eşinden boşanmış katılımcıların modernlik tutumunun, evli ve hiç evlenmemiş olanların modernlik tutumundan anlamlı derecede yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, evli katılımcıların hem sekülerlik hem de rasyonellik tutumlarının hiç evlenmemiş, boşanmış ve ayrı yaşayanların sekülerlik ve rasyonellik tutumlarından yüksek olduğu; buna karşılık ortalamaların farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Sırasıyla, evli olanlardan başlamak üzere hiç evlenmemiş, boşanmış ve ayrı yaşayanların dünyevileşme/sekülerlik ve rasyonellik tutumlarının arttığı bulgusu ortaya çıkmıştır. Buna göre, eşinden boşanmış bireylerin modernlik tutumunun görece yüksek oluşu, kurumsal bir yapı olan evlilik birlikteliğini sonlandırmakla açıklanabilir. Çünkü kurumsal yapılar, bünyesinde geleneksel, klasik ve muhafazakâr motifler barındırmasına karşın, bunun zıddı olan bireysel anlayış daha özgürlükçü ve modern bir karakterdedir. Diğer taraftan evli bireylerin, dünyevileşme/sekülerlik ve rasyonellik tutumlarının görece yüksek oluşunun, kurumsal bir yapı olan aile kurumunun varlığını devam ettirmek ve bu doğrultuda bir gelecek perspektifi oluşturmakla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre modernlik tutumlarının düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırma; ilkokul, ortaokul ve lise mezunlarının, yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre modernlik tutumlarının düşük olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, yüksek lisans ve doktora mezunu olanların modernlik ve rasyonellik tutum ortalamaları, diğer eğitim gruplarından yüksek düzeyde bulgulanmıştır. Söz konusu tespite göre, eğitim seviyesi arttıkça modernlik ve rasyonellik tutum düzeyi artış göstermektedir. Bu duruma, bireylerde bilgi neticesinde oluşan algı, iletişim, etkileşim, anlam, yorum ve deneyimleme düzeyindeki artışın sebep olduğu düşünülmektedir. Nitekim salt bilgi; ilahi, aşkın, metafizik vb. boyutlardan ziyade, doğrudan gözlemlenen ve deneye konu olan durumlarla ilintilidir. Bu bağlamda Evans (2021) çalışmasında; felsefe, fizik, antropoloji gibi doğal,

sosyal ya da kültürel dünyayı araştırmaya odaklanan ve varsayımları incelemeye teşvik eden okullarda eğitim gören öğrencilerin dünyevileşme/sekülerleşme olasılığının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu çerçevede bahse konu araştırmada, bilimsel düşünce ve metodolojiyi benimseyen, sorgulama, test etme ve deneyi önceleyen çalışma alanlarının kayda değer bir dünyevileşme/sekülerleşme oranına sahip olduğu; ezberci anlayışa dayanan alanlarda ise dünyevileşme/sekülerleşme eğiliminin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir.

Araştırmada, "gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum" cevabını veren katılımcıların daha az modernlik ve rasyonellik tutumuna sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, memurların işçi ve ev hanımlarına göre daha çok dünyevi/seküler tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca memurların, ev hanımlarına göre daha çok modernlik tutumuna sahip olduğu bulgulanmıştır. Buradan hareketle, maddi doyuma ulaşan bireylerin daha az modernlik ve rasyonellik tutumuna sahip oluşu, dış dünyanın belirleyici unsurlarından uzaklık ile açıklanabilir. Öte yandan, memurların görece dünyevi/seküler ve modern tutum göstermesinin, bilgi ve bu anlamdaki deneyimin de etkisiyle sistemin kendilerine tanıdığı yahut öngördüğü dünyevi kazanım veya ideallerle ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Araştırmada, katılımcıların hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği yere göre ortalamaları incelendiğinde, hayatının büyük çoğunluğu köyde geçenlerin, hayatının büyük çoğunluğu ilçe ve il merkezinde geçenlere göre sekülerlik, modernlik ve rasyonellik tutum düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Hâl böyleyken Gülen (2007) çalışmasında, kentleşme düzeyi daha yüksek olan Çankaya'da ankete katılanların, Mamak'takilere göre daha akılcı bir iman modeli geliştirdikleri ve genellikle "hurafe" ve "bid'at" olarak nitelendirilen inanışlara burada daha düşük düzeyde rastlanıldığı bulgusuna ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç, araştırmamızdan elde edilen sonuçlardan farklılaşmaktadır.

Araştırmada, katılımcıların modernlik ve rasyonellik tutum düzeylerinin Mersin'de yaşama yılına göre analiz sonuçları incelendiğinde, 16 yıl ve üstü Mersin'de yaşayanların, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasında Mersin'de yaşayanlara göre daha az modernlik ve rasyonellik tutumlarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Gülen (2007) çalışmasında; "dinin en iyi, sosyal yaşam ve yönetimde/dinî hükümlerin uygulandığı bir ortamda yaşanabileceğine" inananların çoğunun, 20 yıldan uzun bir süredir Ankara'da yaşayanlardan oluştuğu bulgusuna ulaşmıştır. Mersin ili için düşünüldüğünde, elde edilen bu bulgunun araştırmamızdan elde edilen sonuçları desteklemediği ifade edilebilir. Nitekim araştırmamızda, 16 yıl ve üstü Mersin ilinde yaşayanların genel olarak seküler tutumlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulguyu Batur'un (2015) çalışması da desteklemektedir. Batur (2015) çalışmasında, Türkiye'nin kentleşme ile birlikte hızla dünyevi/seküler bir yaşam tarzına doğru evirilmekte olduğunu ve bunun fikir ve eylem düzeyinde birçok alanda kendini gösterdiğini ifade etmiştir.

Araştırmada, katılımcılardan Mersin'e il merkezinden göç edenler ile Mersin'e ilçe merkezinden göç edenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik tutum düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır. Mersin'e ilçe merkezinden göç ederek gelenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzeylerinin, Mersin'e il merkezinden göç ederek gelenlerin sekülerlik, modernlik ve rasyonellik tutumlarından yüksek olduğu bulgusu tespit edilmiştir. Ayrıca, Mersin'e köyden göç edenlerin ve Mersin'e göç ederek gelmeyenlerin modernlik ve rasyonellik tutum düzeylerinin, Mersin'e il merkezinden göç edenlerin modernlik ve rasyonellik tutum düzeylerinden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda il merkezi, burada kalış süresi, köy ve göç bağlamında yapılan tespitler ışığında dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonellik düzleminde öncelikle, kırsal kesimin göç sebebiyle oluşan dünyevileşme eğiliminin arka planındaki temel aktörün,

kent hayatının bireye sunduğu özgürlük fırsatları olduğu söylenebilir. Çünkü öteden beri dünyevi olanın merkezi olan kent hayatının, kırsala kıyasla kişiye daha fazla hukuki ve ahlaki özgürlük alanı tanıdığı bilinmektedir. Buna göre, kırsalda daha bağımlı bir kişilik yapısı ortaya koyan birey, kente göç ile birlikte geleneksel bağlardan ve denetimden uzaklaşmakta; kurduğu ikincil ilişkilerle edilgen bir kimlik sergileyerek bağımlı olma durumunu özgürlüğe dönüştürmektedir. Nitekim bağlılık; ahlaki yükümlülük, zorlama ve yasaklara ilişkin yaptırım düzeyi yüksek bir anlayışı bireyin zihnine yerleştirmektedir (Güloğlu, 2010: 28-29).

Araştırmada, katılımcılardan dinî eğitim almayan ve dinî eğitimi ailesinden alan bireylerin sekülerlik tutumlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Dinî eğitimi yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden ve diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların sekülerlik tutumlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Dinî eğitim alma durumuna göre katılımcıların modernlik tutumlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde, dinî eğitim almayan katılımcıların modernlik tutumlarının, dinî eğitimi cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan alanlardan daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da dinî eğitimi cami, Kur'an kursu vb. kurumlardan alanların modernlik tutumlarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılardan, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların modernlik tutumlarının, dinî eğitimi yakın çevre, cami, Kur'an kursu vb. yerlerden alanlardan daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu da dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların modernlik tutumlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların rasyonellik tutumlarının, dinî eğitimi aile, cami, Kur'an kursu, vb. yerlerden alanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu da dinî eğitimi diğer (cemaat, tarikat vb.) yapılardan alanların rasyonellik tutumlarının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Bu çerçevede Gülen (2007) çalışmasında, dinî bilgi edinme konusunda aile kurumunun büyük ölçüde birincil kaynak olmaya devam ettiği bulgusuna ulaşmıştır.

Ayrıca söz konusu çalışmada, dinî bilgilerin edinildiği diğer kurumlar olarak Çankaya'da okulun; Mamak'ta ise caminin ön plana çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Akyüz (2007) çalışmasında, dinî bilgilerin öğrenilme merkezi bağlamında geleneksel mahalle dindarlığındaki caminin yüklendiği bilgi kaynağı rolünü, şehir hayatında anne, baba ve dedenin üstlendiğini ifade etmektedir.

Bu itibarla, dinî eğitim ile buluşmayan ya da söz konusu eğitimi kurumsal bir yapı aracılığıyla edinmeyen bireylerde dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumunun yüksek oluşu, dinsel bilginin anlamlandırma, özümseme ve yaşama aktarma boyutundaki işlevini göstermektedir. Bu meyanda, din eğitimi ihtiyacını cemaat, tarikat vb. yapılardan karşılayan bireylerin modernlik ve rasyonellik düzeylerinin görece yüksek oluşu, varoluşu itibariyle muhafazakâr ve ezoterik paradigma doğrultusunda dinsel eğitim veren bu yapıların birey üzerindeki etkisini yitirmesiyle, devam eden süreçte kişiyi modernleşme ve rasyonelleşme doğrultusunda tam tersi bir yönelime sevk ettiği düşünülmektedir.

Araştırmada, katılımcıların dinî bilgileri sosyal medyadan nadiren, ara sıra ve her zaman takip edenlerin sekülerlik tutumlarının, dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra ve her zaman takip edenlerin modernlik tutumlarının yüksek olduğu ve dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırmada, katılımcılardan dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra takip edenlerin rasyonellik tutumlarının düşük olduğu ve dinî bilgileri sosyal medyadan hiç takip etmeyenlerden anlamlı derece farklılaştığı bulgulanmıştır. Buna göre, sosyal medyadan dinî bilgileri çeşitli seviyelerde takip eden bireylerin dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumunun görece yükseliş göstermesinin, dinsel açıdan bilgi ve eylemin farklı kategoriler olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu da bir şeyin bilgisine sahip olmanın, onu tüm yönleriyle içselleştirip davranışa dönüştürmek anlamına

gelmeyeceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, dinî bilgileri sosyal medyadan ara sıra takip eden bireylerin rasyonellik tutumlarının düşük olması, bu kişilerin söz konusu mecrayı bilgi ediniminden ziyade, duygusal tatmin aracı olarak kullandıklarını göstermektedir.

Araştırmada, katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyine göre sekülerlik tutumları incelendiğinde, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük ve düşük olan katılımcıların sekülerlik tutumunun yüksek; dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olanların sekülerlik tutumunun ise düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tespit, dinin bireyden beklediği görev ve sorumlulukların yerine getirilmesiyle, kişide yerleşik hâle gelmesi hedeflenen manevi çıktıların, dünyevi/seküler alanı daraltmış olabileceğine işaret edebilir.

Araştırmada, katılımcıların dinî görevleri yerine getirme düzeyi sırasıyla "çok düşük", "düşük", "orta", "yüksek" ve "çok yüksek" olanların modernlik tutumu, en yüksekten en düşüğe doğru sıralanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların modernlik tutumlarının yüksek; dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta, yüksek ve çok yüksek olan katılımcıların ise modernlik tutumunun düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da dinî görev ve sorumlulukların, bireyin tüm yaşamını etkileme gücüne sahip olduğu realitesinden hareketle, söz konusu görev ve sorumlulukları ideal manada yerine getir(e)meyen bireylerin yaşamında dinin yaptırım gücünün azalıp moderniteye alan açıldığı anlamına gelebilir. Araştırma sonucunda, dinî görevleri yerine getirme düzeyi çok düşük olanların en yüksek modernlik tutumuna; dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta olanların ise en az modernlik tutumuna sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Gülen (2007) çalışmasında, din ile modern yaşam arasında bir karşıtlık görülmediği bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmada, katılımcılardan dinî görevleri yerine getirme düzeyi orta olanların rasyonellik seviyesinin düşük; dinî görevleri yerine getirme düzeyi düşük olanların rasyonellik tutumunun ise yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da dinî görev ve sorumlulukların bireyde sezgisel yönü ön plana çıkardığını; aksi bir yaklaşımın ise rasyonellik tutumunu yükselttiğini göstermektedir. Bu meyanda Gülen (2007) çalışmasında, dinî pratikler açısından ibadetlerin, çok sıkı bir biçimde yerine getirilmesinden ya da tamamen terk edilmesinden ziyade, bu iki uç arasında değişen sıklıklarla yapılmakta olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ortaya konan bu tespit, araştırmamızdan elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Bu çerçevede Gülen (2007) çalışmasında, geleneksel değerlerin daha yoğun şekilde yansıma bulduğu gecekonduda yaşayanlar arasında, ibadetlerin çok daha sıkı bir şekilde yerine getirildiği bulgusuna ulaşmıştır. Araştırmamızda elde edilen bu bulguyu destekler kanıtlara ulaşılamamıştır. Akyüz (2007) ise çalışmasında, gecekonduda yaşayan bireylerin kentteki konumunu yeniden düzenleme gereksinimi ve dinî, ekonomik, siyasal vb. açıdan yeni bir kimlik inşa etme sürecine katılma eğilimi neticesinde dinî inanç, anlayış, tutum ve davranışlarını gözden geçirme yolunu tercih ettiklerini ifade etmektedir. Bu tespit, araştırmamızdan elde edilen sonuçları destekler mahiyettedir.

Araştırmada, katılımcıların dinî inancı deist olanların, ateist ve teist katılımcılara göre sekülerlik ve modernlik tutumlarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak dinî inanç ile ilgili ortalamalar incelendiğinde, sırasıyla en yüksek sekülerlik ve modernlik tutumunun deist ve ateist inanca sahip olanlarda bulunduğu; dinî inancı teist olanların ise sekülerlik ve modernlik tutumlarının en düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Buna göre, inanç bağlamında kendini deist olarak tanımlayan bireylerin dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumlarına dair söz konusu görece yüksekliğin, bu inanışın yapısal olarak ateizm ve teizme kıyasla "ara form"a karşılık gelmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü deizm, Yaratıcının varlığını kabul etmekle birlikte din,

peygamber, vahiy gibi temel unsurları yok saydığı eklektik yapısıyla seküler/modern dünya görüşüne zemin hazırlamaktadır. Haddi zatında dünyevileşme de bahse konu "ara form" bağlamında bireyin din ve dünya tercihi arasında yaşadığı çatışma ve gerilimin sonucudur.

5.4. Dinî Yönelim, Tanrı Algısı ve Seküler Tutum İlişkisi

Araştırma sonuçlarına göre dünyevi/seküler tutumun, dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, dünyevi/seküler tutum üzerinde dinî yönelimin olumsuz bir etkisinin olduğunu; dinî yönelim düzeyindeki artışların seküler tutum üzerinde azalışlar meydana getireceğini ifade etmektedir. Söz konusu sonuçların ayrıntılı olarak ele alınması için dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları (içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) ile seküler tutum ölçeği alt boyutları (sekülerlik, modernlik ve rasyonellik) analize dâhil edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, sevgi yönelimli Tanrı algısının dinî yönelimi olumlu ve anlamlı; korku yönelimli Tanrı algısının ise dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu sonuçların ayrıntılı olarak ele alınması için dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları (içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) analize dâhil edilmiştir.

Araştırma sonucunda, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları olan içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ile Tanrı algısı ölçeğinin alt boyutları olan sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen neticeler aşağıda sunulmuştur.

Araştırmada, "içsel dinî yönelim" ile "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü yüksek bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuç,

bireylerin içsel dinî yönelim düzeyi ile sevgi yönelimli Tanrı algısının ilişkili olduğunu; içsel dinî yönelim düzeyindeki artışın sevgi yönelimli Tanrı algısını önemli düzeyde arttırdığını ifade etmektedir. Söz konusu artış, bireyin yaşama her şart ve durumda dinî perspektiften bakmasıyla ve dini, diğer bütün düşüncelerin üstünde kabul etmesiyle oluşan mutlak teslimiyetin, Yaratıcı algısına doğrudan olumlu anlamda etki ettiğini göstermektedir. Ayrıca "içsel dinî yönelim" ile "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, bireylerin içsel dinî yönelim düzeyi ile korku yönelimli Tanrı algısının ilişkili olduğunu; içsel dinî yönelim düzeyindeki artışın, korku yönelimli Tanrı algısını önemli düzeyde arttırdığını göstermektedir. Ancak bu artışın, sevgi yönelimli Tanrı algısındaki artıştan önemli ölçüde düşük olduğu bulgulanmıştır. Burada zikredilen içsel dinî yönelim ile korku yönelimli Tanrı algısı arasındaki bahse konu orantısal ilişki, birey ve Yaratıcı arasında kurulan bağlantının niteliğini doğrudan belirleyen bilgi faktöründeki yetersizliği yahut işlevsizliği göstermektedir. Dolayısıyla, sözü edilen bilgi düzeyindeki problem giderildiğinde algı, anlam, yorum ve deneyimin farklılaşacağı ve son tahlilde, içsel dinî yönelimin sevgi yönelimli Yaratan algısını besleyeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Erdoğan (2015) çalışmasında, içsel dinî yönelim düzeyinin arttıkça sevgi yönelimli Tanrı algısının da arttığı bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmada, "katı kuralcı dinî yönelim" ile "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuca göre, katılımcıların dinî kurallara bağlı olması ve bu düzeyin artış seyrinde oluşu, aynı zamanda sevgi yönelimli Tanrı algısının da arttığını göstermektedir. Bununla birlikte, "katı kuralcı dinî yönelim" ile "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuç, katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin artmasının, korku yönelimli Tanrı algısının azalmasına katkı sağlamakta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, dinî kurallara katı bir şekilde uymanın,

Yaratıcı korkusunu azaltan bir durum olarak ele alınabileceği ifade edilebilir. Buradan hareketle, Yaratıcının insandan biricik isteğinin "kulluk" olması sebebiyle dinin emir, yasak ve tavsiyelerini esnek olmayan ve yoruma kapalı bir anlayışla yerine getiren kişide Allah'ın kendisinden hoşnut olacağı düşüncesinin hâkim olacağı söylenebilir. Bu meyanda Erdoğan (2015) çalışmasında, katı kuralcı dinî yönelim düzeyinin arttıkça sevgi yönelimli Tanrı algısının da arttığı bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmada, "dışsal dinî yönelim" ile "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre katılımcıların, din olgusunu bireysel bütünlüğü koruma ve devam ettirme adına pragmatik amaçlar için kullanmasının, sevgi yönelimli Tanrı algısını da arttırdığı ifade edilebilir. Buna karşın, "dışsal dinî yönelim" ile "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların, din olgusunu bireysel bütünlüğü koruma ve devam ettirme adına pragmatik amaçlar için kullanmasının, korku yönelimli Tanrı algısının azalmasına katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle, dinin yaşam sebebi olmasından ziyade, daha çok insan hayatındaki kolaylaştırıcı, rahatlatıcı ve çözümleyici işlevi, duygu ve düşünce bağlamında şeklen Yaratıcıyla olumlu ilişkiler kurulduğunu gösterebilir. Fakat dinin menfaat/maslahat için fonksiyonelleştirilmesi neticesinde ortaya çıkan bu duygulanım, yalnızca bireyde gerçekleşmektedir. Hâl böyleyken, Yaratıcı ile insan arasındaki ilişkide sevgi merkezli iletişim ve etkileşimin çift yönlü olması gerekir. Bu da söz konusu bulguların son tahlilde içsel, devamlı, istikrarlı ve bütünsel bir yönelime karşılık gelmediğine işaret edebilir.

Araştırmada, "sorgulayıcı dinî yönelim" ile "sevgi yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, katılımcıların varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı dindarlık düzeyindeki artışın, sevgi yönelimli Tanrı algısının azalmasına sebebiyet verdiğini göstermektedir. Erdoğan (2015) da çalışmasında, sorgulayıcı dinî yönelim düzeyinin

arttıkça sevgi yönelimli Tanrı algısının azaldığı bulgusuna ulaşmıştır. Öte yandan araştırmada, "sorgulayıcı dinî yönelim" ile "korku yönelimli Tanrı algısı" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Bu netice, katılımcıların varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı bir inanca sahip olma düzeyindeki bir artışın, korku yönelimli Tanrı algısının azalmasına katkı sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, varoluşsal önermeler çerçevesinde sorgulamaya dayalı bir dindarlığın sevgi yönelimli Tanrı algısını etkileme düzeyi, korku yönelimli Tanrı algısını etkileme düzeyinden daha yüksektir. Buna göre, dine dair tüm çıktılara sorgulayıcı bir tarzda yaklaşan bireylerdeki sevgi yönelimli Yaratıcı algısının azalmasının temel sebebinin, kişinin öznel tecrübelerini din ve Allah üzerinden yorumlamasıyla/kritik etmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte sorgulayıcı dinî yönelim, tahkiki iman bağlamında Yaratıcının bilgisine ve özelliklerine ulaşmada olumlu etki yarattığında, bireylerin korku merkezli Yaratıcı algısı düşüş göstermektedir. Dolayısıyla bireyler, bu anlamda sorgulamaya dayalı bir dinî yönelimi tercih ettiklerinde, sevgi yönelimli Tanrı algısı, korku yönelimli Tanrı algısından daha çok etkilenmektedir.

Araştırma sonucunda, dinî yönelim ölçeğinin alt boyutları olan içsel, katı kuralcı, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim ile seküler tutum ölçeğinin alt boyutları olan sekülerlik, modernlik ve rasyonellik arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen neticeler aşağıda sunulmuştur.

Araştırmada, "içsel dinî yönelim" ile "sekülerlik" ve "modernlik" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, içsel dinî yönelim düzeyi yüksek olan bireylerin, benimsedikleri inançları içselleştirmeye çalışmasının ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olmasının, aynı zamanda dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik düzeyini de azaltmakta olduğunu göstermektedir. Bu tespit, her şart ve durumda inancının gereğini yerine getiren, dinsel öğretileri içselleştirip hayatına yansıtan ve bu doğrultuda yaşayan bireylerde, dinî düşünce ve

ihtiyaçların dışındaki diğer gereksinimlerin merkezi öneme sahip olmadığına işaret etmektedir. Bu itibarla, söz konusu yönelimi benimseyen bir kimsenin dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik anlayışından mutlak manada etkilenmeyeceğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan araştırmada, "içsel dinî yönelim" ile "rasyonellik" arasında bir korelasyon ilişkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, "katı kuralcı dinî yönelim" ile "sekülerlik", "modernlik" ve "rasyonellik" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, katı kuralcı dinî yönelime sahip bireylerin "din konusunda sabit fikirli" olmasının ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğunu düşünmesinin; dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonelliği azalttığı sonucu bulgulanmıştır. Dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonellik yaklaşımının dinin etkin olmadığı durum ve alanlarda varlık gösterdiği gerçeğinden hareketle bu tespit, dinsel buyruk ve öğretilere mutlak anlamda bağlı olan bireyler üzerinde, söz konusu yaklaşımların etkili olamayacağı sonucunu doğurmaktadır.

Araştırmada, "dışsal dinî yönelim" ile "sekülerlik" ve "modernlik" arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, dini amaçlarına ulaşmak için kullanan ve faydacı bir bakış açısı ile bu olguyu değerlendiren bireylerin dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik düzeyinin azalmakta olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan araştırmada, "dışsal dinî yönelim" ile "rasyonellik" arasında bir korelasyon ilişkisi olmadığı bulgulanmıştır. Buradan hareketle, din olgusuna pragmatik bir anlayışla yaklaşan bireylerde, zikredilen anlık olumlu sonuçların ortaya çıkmasının doğal olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, öznel süreçler sebebiyle din ve Allah ile yoğun irtibat kuran bir bireyde, dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik anlamındaki çıktıların bulunmaması pek tabiidir. Fakat bu faydacı tutumun olumlu davranışa yansımasını beklemek her zaman doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olmayabilir. Çünkü ideal-olumlu bir tutum ve tavırdan bahsedebilmek için onun özümsenerek davranış hâline gelmesi ve

devamlılık arz etmesi gerekmektedir. Bu itibarla, zikredilen veriler her ne kadar dışsal dinî yönelim ile dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koysa da dine ve Yaratıcıya yönelik anlık ve şiddetli ihtiyaç hâli ortadan kalktığında, bireylerin dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik ile yüzleşmesi ihtimal dâhilindedir.

Araştırmada, "sorgulayıcı dinî yönelim" ile "sekülerlik", "modernlik" ve "rasyonellik" arasında pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu netice, dinî sorulara cevap arayan, sorgulama yönelimli bireylerin varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olmasının ve yeni bilgiler peşinde koşmasının dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonelliği pozitif yönde arttırmakta olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, dinin buyruk ve önermelerini kritiğe tabi tutan bireylerde dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonellik yaklaşımının tebarüz etmesinin, bu kişilerin din olgusunu bir inanç, teslimiyet ve tecrübe alanından ziyade, bilişsel bir boyut olarak değerlendirmeleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Hâl böyleyken, din hakkında tatmin edici bilgi ve fikirlerle buluşamayan bireylerde dinsellik, yaşama konu olmadığından dolayı dünyevileşme/sekülerlik, modernlik ve rasyonellik ön plana çıkabilmektedir.

6. SONUÇ

Araştırma sonucunda mutlak olarak dünyevi/seküler tutumun ***"dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, dünyevi/seküler tutum üzerinde dinî yönelimin olumsuz bir etkisinin olduğunu; dinî yönelim düzeyindeki artışların seküler tutum üzerinde azalışlar meydana getireceğini ifade etmektedir.

Araştırma sonucunda mutlak olarak sevgi yönelimli Tanrı algısının ***"dinî yönelimi"*** olumlu ve anlamlı; korku yönelimli Tanrı algısının ise olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır.

Bulguların ayrıntılı olarak ele alınması için ölçek alt boyutlarının analize dâhil edilmesi neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda, dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumlarının ***"içsel dinî yönelimi"*** olumsuz; rasyonellik tutumunun ise olumlu ve anlamlı yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, bireylerin inançları içselleştirmeye çalışma ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olma (içsel dinî yönelim) düzeyindeki artışların, dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumunu olumsuz etkilemekte olduğunu göstermektedir. Ayrıca, içsel dinî yönelim düzeyindeki artışların, rasyonel tutumlar üzerinde etkili olmakla birlikte, bu etkinin düşük seviyelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Genel olarak, içsel dinî yönelim üzerinde en çok olumsuz etkinin sırasıyla dünyevi/seküler ve modern tutumlar olduğu bulgulanmıştır.

Araştırma sonucunda, dünyevileşme/sekülerlik tutumlarının ***"katı kuralcı dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, katılımcıların "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her

şeyden daha önemli" olduğuna dair inançlarının (katı kuralcı dinî yönelim), dünyevileşme/sekülerlik tutumunu olumsuz yönde etkilemekte olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, katı kuralcı dinî yönelime sahip bireylerin dünyevileşme/sekülerlik düzeylerinin düşük olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte rasyonellik tutumlarının, ***"katı kuralcı dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, katılımcıların dinî kurallara bağlı olması ve bağlılık düzeyinin artması (katı kuralcı dinî yönelim), onların rasyonellik düzeyini azaltmaktadır.

Araştırma sonucunda, dünyevileşme/sekülerlik tutumunun ***"dışsal dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bireylerin dini, amaçlarına ulaşmak için kullanma ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirme (dışsal dinî yönelim) düzeylerindeki artışların dünyevileşme/sekülerlik tutumunu azaltmakta olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda, modernlik ve rasyonellik tutumlarının ***"sorgulayıcı dinî yönelimi"*** olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Dinî sorulara cevap arayan sorgulama yönelimli bireylerin, varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olması ve yeni bilgiler peşinde koşmasının, modernlik ve rasyonellik tutumlarını arttırmakta olduğu bulgulanmıştır.

Araştırma sonucunda, sevgi yönelimli Tanrı algısının ***"içsel dinî yönelimi"*** olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, sevgi yönelimli Tanrı algısındaki artışların, içsel dinî yönelim düzeylerinde de artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artmasının, benimsedikleri inançları içselleştirmeye çalışmasını ve kendini feda edecek tarzda dinî inanç ve değerlerine bağlı olmasını temin ettiği söylenebilir.

Araştırma sonucunda, sevgi yönelimli Tanrı algısının ***"katı kuralcı dinî yönelimi"*** olumlu; korku yönelimli Tanrı algısının ise ***"katı kuralcı dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bireyin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici gibi özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artması, "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanması her şeyden daha önemli" olduğu düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki azalışların, "din konusunda sabit fikirli" ve "kurallar ve bunların uygulanmasının her şeyden daha önemli" olduğunu düşüncesi ile ilgili algıların artmasını sağlamakta olduğu bulgulanmıştır. Dolayısıyla, dinî kurallara katı bir şekilde uymanın, beraberinde Yaratıcı korkusunu azaltan bir durum olduğu ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda, sevgi yönelimli Tanrı algısının ***"dışsal dinî yönelimi"*** olumlu; korku yönelimli Tanrı algısının ise ***"dışsal dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Kişinin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici gibi özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artmasının, bireyin dini, amaçlarına ulaşmak için kullanan ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirmesine katkı sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışların ise bireyin dini, amaçlarına ulaşmak için kullanmamasına ve faydacı bir bakış açısı ile değerlendirmemesine yardımcı olduğu ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının ***"sorgulayıcı dinî yönelimi"*** olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçtan hareketle, bireylerin dinî sorulara cevap arayan, sorgulama yönelimli, varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olması ve yeni bilgiler peşinde koşması Yaratıcıya yönelik olumlu duyguların azalmasını beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan bireyin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu

duygularının, sorgulayıcı dinî yönelim düzeyini azaltmakta olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da bireyin sorgulayıcı dinî yönelim düzeyini azaltmaktadır.

Araştırma sonucunda, sevgi yönelimli Tanrı algısının ***"dünyevileşme/sekülerlik"*** tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algıların artmasının, dünyevileşme/sekülerlik düzeylerini azaltmakta olduğu bulgulanmıştır. Bu sonuca göre, bireyin Yaratıcı ile ilgili olumlu algılarının artması, onun ahiret ve diğer dinî meselelere odaklanmasını sağlamakta ve dünya hayatına yoğunlaşmamasına zemin hazırlamaktadır. Bunun, İslam dininin idealize ettiği tahkiki, istikamet içeren, karar ve istikrarlı bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da dünyevileşme/sekülerlik tutumunu azaltmaktadır. Dinsel tutum, tavır ve davranışlardaki devamlılığının ancak Yaratıcı-kul ilişkisinin sevgi merkezli bir iletişim ve etkileşim ile temin edileceği gerçeğinde hareketle sözü edilen neticeyi, bireyin zihin ve gönül dünyasında ideal manada kaliteli bir kulluk yaşantısından uzak, geçici ve sürekliliği olmayan bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Araştırma sonucunda, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının ***"modernlik"*** tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bireylerin, Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici gibi özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artmasının, modernlik tutumlarını azalttığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışlar da modernlik tutumunu azaltmaktadır.

Araştırma sonucunda, sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının ***"rasyonellik"*** tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, bireylerin Yaratanı çok seven, koruyan, şefkatli, affedici vb. özelliklerle algılaması ile ilgili olumlu duygulara sahip olmasına dair algılarının artmasının, rasyonellik düzeylerini azaltmakta olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Yaratanı; cezalandıran, korkutan, affetmeyen, acı çektiren, bağışlamayan, korumayan vd. yüklemelerdeki artışların da rasyonellik tutumunu azaltmakta olduğunu göstermektedir.

ÖNERİLER

Uygulamaya Yönelik Öneriler

Elde edilen bulgulara ve ulaşılan sonuçlara dayanılarak uygulamaya yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırma neticesinde, içsel dinî yönelimin ve sevgi yönelimli Tanrı algısının, dünyevileşme eğilimini azalttığı bulgulanmıştır. Buradan hareketle, İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinin, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eğitim ve din hizmetleri alanında bireylerde söz konusu kazanımı arttıracak özel çalışmalara yer vermesinin önemli olduğu düşünülmektedir.
- Araştırmada, 26-35 yaş grubunda yer alan bireylerin sorgulayıcı dinî yönelim düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Dinî sorulara cevap arayan sorgulama yönelimli bu kimselerin, varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olması ve yeni bilgiler peşinde koşmasının, modernlik ve rasyonellik tutumlarını arttırmakta olduğu bulgulanmıştır. Söz konusu tespitin dünyevileşme ile ilişkisi düşünüldüğünde, sözü edilen yaş grubunda yer alan bireylere din eğitimi ve hizmeti veren kurumların sahih dinî bilgiyi hikmet merkezli sunmasının önem arz ettiği düşünülmektedir. Nitekim hikmetten vareste bir bilginin, devam eden süreçte bireyin yaşamında "bilişsel mekaniklik" tutumunu yükselterek dinin öz yapısındaki duygu/maneviyat boyutunu azaltması ihtimal dâhilindedir.
- Bireyin evli, hiç evlenmemiş, boşanmış ya da ayrı yaşaması, dinî yönelim düzeyi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Buradan hareketle, araştırma sonuçlarına göre en yüksek içsel dinî yönelimin evli olanlarda; en düşük içsel dinî yönelimin ise boşanmış katılımcılarda olduğu ortaya çıkmıştır. Dünyevileşme tutumunun içsel dinî yönelimi olumsuz yordamakta olduğu bulgusundan hareketle, aile kurumunu destekleyip ayakta tutacak etkin çalışmaların yapılmasının önemli olduğu

düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırmadan elde edilen bulgular, Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesindeki Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı ve evlilik/aile danışmanlığı noktasında hizmet veren diğer kamu kurum ve kuruluşları tarafından kullanılabilir.

- Araştırmada, dinî eğitimi ailesinden alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinin, dinî eğitimi cemaat, tarikat vb. yapılardan alanların korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Din eğitimini ailesinden alan bireylerin korku yönelimli Tanrı algısı düzeyinin görece yüksek oluşunu, aile içinde olumlu Tanrı algısına yönelik manevi eğitim ve deneyimlerin yeterli düzeyde olmamasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Buna göre, aile içinde Yaratıcının cezalandırıcı bir otorite şeklinde gösterilmesinin/algılanmasının korku yönelimli Tanrı algısının yüksek olmasına kaynaklık ettiğini ifade etmek isabet dışı bir değerlendirme olmasa gerektir. Dolayısıyla, korku yönelimli Tanrı algısının uzun vadede dünyevileşmeye alan açacağı öngörüsünden hareketle, aile içinde Yaratanın korkulan ve ceza veren olumsuz algısını ön plana çıkarmaktan ziyade; merhametli, affedici, bağışlayıcı vb. yönlerine vurgu yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.
- Araştırma sonuçlarına göre; ortaokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu katılımcıların korku yönelimli Tanrı algısının, ilkokul mezunlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Korku yönelimli Tanrı algısının dünyevileşme üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu mezun gruplarına uygulanan eğitim anlayışını hikmet (analiz) ve marifet (manevi sentez ve deneyim) merkezli güncellemenin önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim bilginin/eğitimin, hikmet ve marifete/bilgeliğe dönüş(e)meyip işlevsiz hâle gelmesinin neticesinde bireyin maneviyattan uzaklaşma ihtimali söz konusudur.

- Sosyal medya, bireyin din ile ilgili düşünce, tutum ve yaklaşımlarını etkileme ve bu anlamda farkındalık oluşturma noktasında önemli bir aracı rol üstlenmektedir. Bu açıdan sosyal medya, dinsel eğilim ve yönelimlere tesir eden ve takipçileri üzerinde yaptırım gücü bulunan fonksiyonel bir mecra olarak dikkat çekmektedir. Bu meyanda araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip etmeyenlerin içsel dinî yönelim düzeyleri, sosyal medyadan din ile ilgili bilgileri takip edenlerin içsel dinî yönelim düzeylerinden düşük bulgulanmıştır. Bu itibarla, içsel dinî yönelimin dünyevileşme üzerinde olumlu etki oluşturduğu bulgusundan hareketle dinî içeriklerin, Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle sosyal medyada daha çok yer almasının önemli olduğu ve söz konusu yaklaşımın, bu mecrada yayılan/yanlış bilinen dinsel bilginin olumsuz etkisinin en aza indirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmalara Yönelik Öneriler

Çalışmanın odak noktasını oluşturan dünyevileşme ve dindarlık fenomeni ile benzeşim gösteren kavram ve konuların araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan aşağıda belirtilen öneriler, gelecekte yapılacak çalışma tasarımlarında araştırmalara/araştırmacılara rehberlik edebilir:

- Dünyevileşme; vasıf, boyut ve yansımalarıyla genellikle sosyoloji biliminin yerleşik kavramlarından "sekülerleşme" bağlamında ele alındığından dolayı, bu olguyu din psikolojisi alanında değerlendirebilecek bir ölçme aracı henüz mevcut değildir. Dolayısıyla, psikolojik referansları merkeze alan bir dünyevileşme ölçeğinin geliştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, dindarlık ve boyutlarının incelenmesi bağlamında, Türkiye ekseninde dinî ve sosyo-kültürel kodlarla mutlak uyum gösteren bir ölçme aracının geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

- Dünyevileşme ve dindarlık arasındaki ilişkiyi kesitsel yöntem ile araştırmayı konu edinen bu çalışma, aynı bireyden/bireylerden tekrarlı ölçüm almak suretiyle, ortaya çıkan değişimleri evrimsel açıdan gözlemleyerek değişkenler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmaya imkân tanıyan boylamsal araştırma deseni ile de gerçekleştirilebilir.
- Dünyevileşme ve dindarlık olgusu arasındaki ilişkinin daha farklı araştırma grupları bağlamında incelenmesi, din psikolojisi literatürünün zenginleşmesine katkı sunabilir.
- Din psikolojisi alanında, dünyevileşme olgusunun kavram ve içerik açısından zenginleştirilmesine ve ölçülmesine katkı sağlayacak nitel bir araştırma yapılabilir.
- Dünyevileşmenin; stres, kaygı, tükenmişlik, başa çıkma vb. ruhsal sağlığı doğrudan ilgilendiren problemler ile ilişkisi bağımsız bir çalışma konusu yapılabilir. Bu tarz bir araştırmanın, manevi bakım çalışmalarına önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.
- Dünyevileşmenin erdemler ile ilişki boyutunun, dindarlık bağlamında ele alınarak incelenmesi, bahse konu probleme farklı ve zengin bir perspektif kazandırabilir.
- Bireyin dünyevileşme eğiliminde kişilik özelliklerinin etkisinden bahsetmek imkân dâhilindedir. Dolayısıyla, kişilik ve dünyevileşme arasındaki ilişki müstakil bir araştırma konusu yapılabilir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2014). Manevi İyi Oluş ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 391-412. doi.org/10.18505/cuifd.254730

Aktürk, E. (2019). *Dini Yönelim ve Seküler Dünya Görüşünün Turizmin Algılanmasına Etkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya.

Akyüz, N. (2007). *Gecekondularda Dini Hayat ve Kentlileşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Akyüz, N., Çapcıoğlu, İ. (2018). Türk Sosyal Bilim Literatüründeki Dindarlık Ölçekleri Ne Kadar Operasyonel? Bazı Tespit ve Öneriler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, (32),* 127-136. Erişim adresi: https://www.academia.edu

Allport, G. W. (1968). *The person in psychology: Selected essays*. Boston: Beacon Press.

Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini*. (B. Sambur, Çev.). Ankara: Elis Yayınları.

Allport, G. W., Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 5*(4), 432-443. doi.org/10.1037/h0021212

Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Altunsu, S. Ö. (2016). Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (36),* 557-578. doi.org/10.21497/sefad.285505

Amman, M. T. (2010). Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi. M. F. Bayraktar (Ed.), *Aile ve Eğitim (Tartışmalı İlmî Toplantı).* (ss. 41-70). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Apak, H. (2016). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Tanrı Algısı: Bingöl Üniversitesi Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*(11), 219-230. Erişim adresi: http://busbed.bingol.edu.tr

Apaydın, H. (2016). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Bilimkent Yayınları.

Arıcı, İ., Tokur, B. (2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Turkish Studies, 12*(10), 31-48. doi.org/10.7827/TurkishStudies.11991

Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.

Aydın, M. S. (1999). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Aydınalp, H. (2017). Din ve Dünyevîleşme: Kuzey Kıbrıs Tatlısu Örneği-II. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, (53),* 97-128. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Aydınalp, H. (2018). *Din ve Dünyevîleşme: Kuzey Kıbrıs Örneği*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Balcı, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Başaran, İ. E. (2000). *Örgütsel Davranış: İnsanın Üretim Gücü*. Ankara: Feryal Matbaası.

Batur, B. (2015). Sekülerleşme Türkiye'de. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(38), 563-572. Erişim adresi: https://www.sosyalarastirmalar.com

Baumeister, R. F., Alquist, J. L. (2009). Is there a downside to good self-control?. *Self and Identity, 8*(2-3), 115-130. doi.org/10.1080/15298860802501474

Bayer, A. (2010). Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (16),* 149-190. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Bayrakdar, M. (2012). Örtülü Bir Dinsizlik Şekli Dünyevileşme. *Din ve Toplum Dergisi*, *4*(1), 7-12. Erişim adresi: https://www.diyanetsen.org.tr

Bayraktar, L. (2018). İnsan Metafiziği: Benlik, Kimlik, Kişilik. A. K. Çüçen (Ed.), *Metafizik: Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*. (ss. 250-261). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bell, D. (2014). Kutsalın Dönüşü. (A. Köse, Çev.) A. Köse (Ed.), *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. (ss. 229-242). İstanbul: Timaş Yayınları.

Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Beşer, F. (2011). Dünyevileşmenin Tezahürleri ve Dünya-Ukbâ Dengesi. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, *(13),* 28-31. Erişim adresi: https://istanbul.diyanet.gov.tr

Beyhakî. (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (A. Atâ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Bilgin, V. (2003). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *12*(1), 193-214. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Bowlby, J. (2012). *Bağlanma*. (T. V. Soylu, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Bowlby, J. (2014). *Ayrılma*. (M. Günay, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Bruce, S. (2015). Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme. (İ. Çapcıoğlu, Çev.) M. A. Kirman ve İ. Çapcıoğlu (Editörler), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 25-44). Ankara: Otto Yayınları.

Buchanan, D., Huczynski, A. (1997). *Organizational behaviour: An ıntroductory text*. London; New York: Prentice Hall.

Buhârî. (2002). *Sahîhu'l-Buhârî*. (M. en-Nâsır, Thk.). Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât.

Buladı, K. (2017). Sekülerleşme Ya Da Dünyevileşme Anaforunda İnsan: Kârun Örneği. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 39-65. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri.* (İ. D. E. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Burger, J. M. (2011). *Personality*. Wadsworth: Cengage Learning.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Can, B. (2009). Dindarlık ve Dünyevileşme. *Eskiyeni Dergisi*, *(13)*, 70-83. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Cervone, D., Pervin, L. A. (2014). *Personality: Theory and research*. New York: John Wiley & Sons.

Ceylan, İ. (2019). Kişilik Gelişimi Din İlişkisi. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, *2*(2), 50-72. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Cirhinlioğlu, F. G. (2010a). *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Cirhinlioğlu, F. G. (2010b). Dini Yönelimler ve Önyargı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *7*(1), 1366-1384. Erişim adresi: https://arastirmax.com

Cihinlioğlu, F. G., Ok, Ü. (2011). Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, *3*(1), 121-141. Erişim adresi: https://www.dieweltdertuerken.org

Clark, A. J. (1991). The identification and modification of defense mechanisms in counseling. *Journal of Counseling & Development*, *69*(3), 231-236. doi.org/10.1002/j.1556-6676.1991.tb01494.x

Costa, P. T., McCrae, R. R. (1995). Primary traits of eysenck's P-E-N system: Three and five factor solutions. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(2), 308-317. doi.org/10.1037/0022-3514.69.2.308

Çağrıcı, M. (1993). "Câh". *DİA*, (C. VII), 14-15.

Çelik, Ç. (2005). Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım. *İslâmiyât, 8*(2), 71-90. Erişim adresi: https://www.researchgate.net

Çevik, A. (2019). Birey Olabilmek: Bireysel Bütünlükten Toplumsal Bütünlük ve Barışa Giden Yol. O. Herdi, R. S. İlhan ve A. Çevik (Editörler), *Politik Psikoloji Seminerleri 2018*. (ss. 15-31). Ankara: Barış Kitap.

Çokluk, Ö. S., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, S. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: Spss Ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Demir, F. (2019). *İmamlarda Dünyevileşme Eğilimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Demir, R. (2016). Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: Îsâr. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu* (C. II, ss. 499-515). Erişim adresi: http://isamveri.org

Demir, T. (2019). *Sağlık Çalışanları ve Sekülerleşme (Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Balcalı Hastanesi Örneği)* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Diener, E., Lucas, R. E. ve Scollon, C. N. (2006). Beyond the hedonic treadmill: Revising the adaptation theory of well-being. *American Psychologist, 61*(4), 305-314. doi.org/10.1037/0003-066X.61.4.305

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (1-5)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Dobbelaere, K. (2015). Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı. (M. S. Ünal, Çev.) M. A. Kirman ve İ. Çapcıoğlu (Editörler), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 57-74). Ankara: Otto Yayınları.

Dobbelaere, K. (2018). Sekülerleşme Kavramı: Bütüncül Bir Perspektife Doğru. (C. Özel, Çev.). *İslami Araştırmalar, 29*(3), 667-682. Erişim adresi: http://isamveri.org

Doğan, N., Başokçu, T. O. (2010). İstatistik Tutum Ölçeği İçin Uygulanan Faktör Analizi ve Aşamalı Kümeleme Analizi Sonuçlarının Karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, *1*(2), 65-71. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Düzgün, Ş. A. (2005). Kur'an'ın Tevhid Felsefesi. *Kelam Araştırmaları*, *3*(1), 3-21. Erişim adresi: http://ktp.isam.org.tr

Ebû Dâvûd. (t.y.). *Sünenü Ebî Dâvûd*. (M. Abdülhamîd, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.

Erbaş, A. (2011). Manastır Hayatından Kapitalizme Hıristiyan Dünyevîleşmesi. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, *(13)*, 40-44. Erişim adresi: https://istanbul.diyanet.gov.tr

Ercan, N. (2009). *Evlilikte Kadına Yönelik Fiziksel Şiddete İlişkin Tutumların Yordayıcıları: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik, Sistemi Meşrulaştırma ve Dini Yönelim* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Erdoğan, E. (2015). *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ertit, V. (2014). *Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*. Ankara: Liberte Yayınları.

Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi: Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi*. Ankara: Liberte Yayınları.

Eryücel, S. (2013). *Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Esed, M. (1999). *Kur'an Mesajı*. (meal-tefsir), (C. Koytak, A. Ertürk, Trc.). İstanbul: İşaret Yayınları.

Evans, J. H. (2021). Inquiry, Not Science, as the Source of Secularization in Higher Education. *Sociology of Religion*. doi.org/10.1093/socrel/srab005

Frager, R. (2005). *Sufi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum: Kalp Nefs ve Ruh*. (İ. Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Gelenek Yayınları.

Frankl, V. E. (2014). *Psikoterapi ve Din: Bilinçdışındaki Tanrı*. (Z. Taşkın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları

Freud, S. (2003). *Totem ve Tabu*. (A. Kanat, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.

Freud, S. (2011). *Bir Yanılsamanın Geleceği*. (H. İlhan, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Fromm, E. (1990). *Psikanaliz ve Din*. (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak Ya Da Olmak*. (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Furseth, I., Repstad P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (İ. Çapcıoğlu, H. Aydınalp, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.

Gazzâlî. (t.y.). *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Geçioğlu, A. R., Kayıklık, H. (2019). Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *19*(1), 202-224. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Geçtan, E. (2006). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Glock, C. Y., Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally and Company.

Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Gorskı, P. S. (2015). Sekülerleşme Tartışmasını Tarihselleştirme: Bir Araştırma Gündemi. (A. Bayer, Çev.) M. A. Kirman ve İ. Çapcıoğlu (Editörler), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 119-138). Ankara: Otto Yayınları.

Göcen, G. (2012). *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Greenberg, J. (1999). *Managing behavior in organizations*. New Jersey: Prentice Hall.

Gülen, A. Y. (2007). *Kentleşme Sürecinde Dini Tutum ve Davranışların Değişimi: Ankara Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Güler, İ. (2001). Dünyanın Başına Gelen Derin Sapıklık: Dünyevileşme. *İslâmiyât*, *4*(3), 35-58. Erişim adresi: http://isamveri.org

Güler, İ. (2002). *Politik Teoloji Yazıları*. Ankara: Kitabiyat.

Güler, Ö. (2007). *Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Gülfil, D. (2019). Ateistlerde Olumsuz Tanrı Algısının Psiko-sosyal Açıdan Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 1289-1312. doi.org/10.15869/itobiad.489478

Güloğlu, M. F. (2010). *Kentte Kalış Süresi ve Sekülerleşme: Seyhan Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve Kişilik*. İstanbul: Emin Yayınları.

Güven, İ. F. (2019). *Makyavelizm ve Dindarlık İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Çanakkale.

Hacıoğlu, S. (2016). *Sekülerleşme Sürecinin Muhafazakâr Kadın Algısı Üzerindeki Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

Hadden, J. K. (2002). Sekülerizmden Dönüş. (A. Köse, Çev.) A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. (ss. 123-159). İstanbul: Ufuk Kitapları.

Hocaoğlu, D. (1995). *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*. Ankara: Selçuk Yayınları.

Holm, G. N. (2004). *Din Psikolojisine Giriş*. (A. Bahadır, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hökelekli, H. (1997). *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul: İFAV Yayınları.

Hökelekli, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.

Hökelekli, H. (2016). *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.

Izutsu, T. (2011). *Kur'an'da Allah ve İnsan*: *İslâm Düşüncesinde Islah*. (S. Ateş, Çev.). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

İbn Manzûr. (1993). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.

İşleyen, B. (2018). *Kur'ân-ı Kerîm Açısından Dünyevîleşme Sebepleri ve Sonuçları* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

James, W. (2008). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Rockville: Arc Manor LLC.

Jung, C. G. (1997). *Din ve Psikoloji*. (C. Şişman, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Jung, C. G. (1999). *Keşfedilmemiş Benlik*. (C. E. Sılay, Çev.). İstanbul: İlhan Yayınevi.

Jung, C. G., Wahl, C. W., Tillich, P., Kaufmann, W. ve Marcuse, H. (1992). *Ölümün Anlamı*. (D. Özkan, Çev.). İstanbul: Merküri Yayıncılık.

Karaca, F. (2001). *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*. İstanbul: Bil Yayınları.

Karaca, F. (2011). *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık Yayınları.

Karacelil, S. (2008). *Büyük Tehlike: Dünyevileşme*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Karacelil, S. (2009). Toplumsal Göstergelerde Dünyevîleşme. *Eski Yeni Dergisi, (14),* 34-44. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Karacoşkun, M. D. (2015). *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kartopu, S. (2014). Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi. *Turkish Studies, 9*(2), 887-903. DOI:10.7827/TurkishStudies.6506

Kasapoğlu, A. (2009). İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık. *Hikmet Yurdu, (3),* 181-206. Erişim adresi: http://isamveri.org

Kayıklık, H. (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, *19*(3), 491-499. Erişim adresi: http://www.islamiarastirmalar.com

Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*: *Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Adana: Karahan Kitabevi.

Kirman, M. A. (2008). Dinin Pazar Modeli ve Din Hizmetleri. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (C. II, ss. 495-505). Erişim adresi: http://ktp.isam.org.tr

Kirman, M. A. (2016). *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. S. Karahan (Ed.). Adana: Karahan Kitabevi.

Koç, M. (2008). *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Korkmazgöz, R. (2020). Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *20*(1), 55-94. doi.org/10.33415/daad.669084

Kotan, Ş. (2017). Bir Başka Açıdan Dünya (Dünya ve Dünyevileşme Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım). *Yakın Doğu Dergisi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 125-137. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Köse, A. (2014). Modernleşme, Sekülerleşme ve Din İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar. A. Köse (Ed.), *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. (ss. 11-39). İstanbul: Timaş Yayınları.

Köse, A., Ayten, A. (2016). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kurt, A. (2006). Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme. *Dindarlık Olgusu: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri* (ss. 265-276). Erişim adresi: http://isamveri.org

Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *17*(2), 73-93. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 1-26. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Maslow, A. H. (1996). *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. (H. K. Sönmez, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

McGuire, M. B. (2002). *Religion: The social context*. Illinois: Waveland Press, Inc.

Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kisilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.

Mehmedoğlu, A. U. (2006). Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, *19*(3), 465-478. Erişim adresi: http://isamveri.org

Mutlu, Z. (2010). *Kur'an-ı Kerim'in Dünyevileşmeye Karşı Ahiret İnancını Vurgulaması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Müslim. (t.y.). *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar (Sahîhu'l-Müslim)*. (M. F. Abdülbâkî, Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Oktay, M., Lokmanoğlu, A. Ş. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Algısı ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13*(73), 1090-1100. Erişim adresi: https://www.sosyalarastirmalar.com

Okumuş, E. (2006). Gösterişçi Dindarlık. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *6*(3), 17-35. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Oliver, P. (2009). *Mysticism: A guide for the perplexed*. London: Continuum.

Onay, A. (2004). *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*: *Üniversite Öğrencileri Örneklemi*. İstanbul: Dem Yayınları.

Özay, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özdoğan, Ö. (2005). İnsan-Allah İlişkisi. *Dini Araştırmalar*, *7*(21), 135-162. Erişim adresi: http://isamveri.org

Özdoğan, Ö. (2010). *Aşkın Yanımız Maneviyat*. Ankara: Özdenöze Yayınları.

Özdoğan, Ö. (2012). *Mutluluğu Seçiyorum*. Ankara: Özdenöze Yayınları.

Özdoğan, Ö. (2016, 9 Haziran). Azim. *Vatan*. Erişim adresi: http://www.gazetevatan.com

Özgel, İ. (2014). Sosyolojik Tefsir Bağlamında 'Yalnızlık Sorunu' Karşısında Kur'ân. *EKEV Akademi Dergisi, (59),* 331-353. Erişim adresi: http://www.ekevakademi.org

Öztürk, M. (2006). Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevi Hayatın Anlamı. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (16),* 65-86. Erişim adresi: http://www.tasavvufakademi.com

Öztürk, M. O., Uluşahin, A. (2008). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Tuna Matbaacılık.

Pargament, K. I. (1992). Of means and ends: Religion and the search for significance. *The International Journal for the Psychology of Religion, 2*(4), 201-229. doi.org/10.1207/s15327582ijpr0204_1

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: The Guilford Press.

Pazarlı, O. (1972). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Peck, M. S. (2011). *Az Seçilen Yol*. (R. Özer, Çev.). İstanbul: Akaşa Yayınları.

Peker, H. (2000). *Din Psikolojisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası.

Reçber, M. S. (2001). Realizm, Din ve Dünyevileşme. *İslâmiyât, 4*(3), 19-33. Erişim adresi: http://ktp.isam.org.tr

Ridder, D. T. D., Lensvelt-Mulders, G., Finkenauer, C., Stok, F. M. ve Baumeister, R. F. (2012). Taking stock of self-control: A meta-analysis of how trait self-control relates to a wide range of behaviors. *Personality and Social Psychology Review, 16*(1), 76-99. doi.org/10.1177/1088868311418749

Robbins, S. P., Judge, T. A. (2012). *Örgütsel Davranış*. İnci Erdem (Ed.). Nobel Yayıncılık: Ankara.

Rotter, J. B., Chance, J. E., ve Phares, E. J. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Rowan, A. (2000). The place of acting out in psychoanalysis: From Freud to Lacan. *Psychoanalytische Perspectieven*, *41*(42), 83-100. Erişim adresi: https://www.psychoanalytischeperspectieven.be

Sayar, K. (2004). Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi? *Sufi Psikolojisi*. (ss. 11-40). İstanbul: İnsan Yayınları.

Seyhan, B. Y. (2014). Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *18*(1), 65-97. doi.org/10.18505/cuifd.254637

Somer, O. (1998). Türkçe'de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli. *Türk Psikoloji Dergisi*, *13*(42), 17-32. Erişim adresi: http://www.turkpsikolojiyazilari.com

Soysaldı, M. (2005). Kur'an'da İsraf Kavramı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *18*(18-19), 93-127. Erişim adresi: http://isamveri.org

Stark, R., Glock, C. Y. (1968). *American piety: The nature of religious commitment*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Subaşı, N. (2002). Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler. *İslâmiyât*, *5*(4), 17-40. Erişim adresi: http://isamveri.org

Swatos, W. H., Christiano, K. J. (2002). Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni. (A. Köse, Çev.) A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. (ss. 95-122). İstanbul: Ufuk Kitapları.

Şahin, R. (2017). *Hadislerde Dünyevîleşme ve Tamahkârlık* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Iğdır Üniversitesi, Iğdır.

Şentürk, H. (1997). *Din Psikolojisi*. Konya: Esra Yayınları.

Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Tarhan, N. (2010). *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Tarhan, N. (2012). *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*. (D. Körpe, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekin, H. V. (2009). Aileyi de Toplumu da "Deni"leştiren Dünyevileşme. *Eski Yeni Dergisi, (13),* 84-88. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Tekin, M. (2008). Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu. *Eski Yeni Dergisi, (10),* 14-20. Erişim adresi: http://www.dergipark.org.tr

Tirmizî. (1998). *Sünenü't-Tirmizî*. (A. Ma'rûf, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Tokur, B. (2014). Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (41),* 257-279. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Topgül, E. M. (2009). Kutsalsız Yollar: Dünyevîleşme Örneği -Kur'an-ı Kerîm Bağlamında-. *Eski Yeni Dergisi, (14),* 52-64. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Tschannen, O. (2011). "Sekülerleşme". *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. (B. Arıbaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Y. (2017). *Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Türkkan, Z. (2011). *Kimliğin Oluşumunda ve Korunmasında Dinin Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Uyanık, M. (2003). *Felsefî Düşünceye Çağrı*. Ankara: Elis Yayınları.

Uysal, V. (1996). *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Uysal, V. (2006). Türkiye'de Dindarlık ve Kadın. İstanbul: Dem Yayınları.

Uysal, V. (2015). Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 48,* 35-56. DOI 10.15370/muifd.27953

Uzun, B., Demir, A. (2015). Erteleme: Türleri, Bileşenleri, Demografik Etkenler ve Kültürel Farklılıklar. *Ege Eğitim Dergisi*, *16*(1), 106-121. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Vergote, A. (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık*. (V. Uysal, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Vural, M. E. (2016). *Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Watson, D., Hubbard, B. (1996). Adaptational style and dispositional structure: Coping in the context of the five-factor model. *Journal of Personality*, *64*(4), 737-774. doi.org/10.1111/j.1467-6494.1996.tb00943.x

Wilson, B. (2015). Sekülerleşme. (A. Bayer, Çev.) M. A. Kirman ve İ. Çapcıoğlu (Editörler), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 9-24). Ankara: Otto Yayınları.

Yaparel, R. (1987). Dinin Tarifi Mümkün Mü?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, (4),* 403-417. Erişim adresi: http://isamveri.org

Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2*(2), 75-117. Erişim adresi: http://isamveri.org

Yapıcı, A. (2004). Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *2*(7-8), 169-206. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12*(2), 1-40. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Yavuz, K. (1982). Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (5),* 87-108. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Yavuz, Ö. F. (2006). Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *6*(3), 159-198. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yeşilyurt, T. (2001). Seküler Dünyada İman Toplulukları: Modern İnsan İçin İmanın Anlamı. *İslâmiyât*, *4*(3), 119-132. Erişim adresi: http://isamveri.org

Yıldırım, A. (2018). Dünyevîleşme Kavramı Üzerine. *Avrasya Terim Dergisi*, *6*(2), 46-54. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr

Yıldız, M. (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula Rasa, (1),* 19-42. Erişim adresi: https://www.researchgate.net

Yoğurtçu, F. (2009). *Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Yörükân, T. (2013). *Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Öğrenme, Etkileşme, Sosyalleşme, Kültür ve Kişilik*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yüce, F. (2009). *Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

EKLER

EK-1: Bilgilendirilmiş Onam Formu

Bu araştırma çalışmasına katılmanız istenmektedir. Çalışmaya katılıp katılmama kararı tamamen size aittir. Katılmak isteyip istemediğinize karar vermeden önce araştırmanın neden yapıldığını, bilgilerinizin nasıl kullanılacağını, çalışmanın neleri içerdiğini ve olası yararlarını, risklerini ve rahatsızlık verebilecek konuları anlamanız önemlidir. Lütfen aşağıdaki bilgileri dikkatlice okumak için zaman ayırınız. Eğer çalışmaya katılmaya karar verirseniz, imzalamanız için size bu "Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu" verilecektir. Çalışmadan herhangi bir zamanda ayrılmakta özgürsünüz. Araştırma hakkında sorularınız olursa sorunuz ve açık yanıtlar isteyiniz.

Anket formundaki soruları cevaplamanız yaklaşık 30 dakika sürecektir. Bu anket sorularından istediğiniz soruya cevap verip, istemediğiniz soruya cevap vermeyebilirsiniz. Ancak bilimsel çalışmanın amacına ulaşabilmesi için sorulara eksiksiz cevap vermeniz önemlidir.

Sizlerden alınan bilgiler bilimsel bir araştırmada kullanılacaktır. Vereceğiniz bilgilerin doğruluğu, araştırmamızın geçerliliği ve size gelecekte verilecek hizmetlerin planlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Hiçbir şekilde ad, soyad ve kişisel bilgileriniz paylaşılmayacak, hiçbir yerde açıklanmayacaktır. Ayrıca anket formundaki soruları cevaplamanız karşılığında sizden herhangi bir ücret talep edilmeyecek ya da tarafınıza herhangi bir ücret ödenmeyecektir.

"Yukarıda yer alan ve araştırmaya başlanmadan önce gönüllülere verilmesi gereken bilgileri içeren metni okudum (ya da sözlü olarak dinledim). Eksik kaldığını düşündüğüm konularda sorularımı araştırmacılara sordum ve doyurucu yanıtlar aldım. Yazılı ve sözlü olarak tarafıma sunulan tüm açıklamaları ayrıntılarıyla anladığım kanısındayım. Çalışmaya katılmayı isteyip istemediğim konusunda karar vermem için yeterince zaman tanındı. Bu koşullar altında, araştırma kapsamında elde edilen şahsıma ait bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını, gizlilik kurallarına uyulmak kaydıyla sunulmasını ve yayınlanmasını, hiçbir baskı ve zorlama altında kalmaksızın, kendi özgür irademle kabul ettiğimi beyan ederim."

- ☐ **Kabul ediyorum**

Uygulayıcı:
Murat KALIÇ
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi ABD Doktora Öğrencisi

EK-2: Sosyo-Demografik Bilgi Formu

1. Uyruğunuz

- ☐ Türkiye vatandaşı
- ☐ Suriye
- ☐ Irak
- ☐ Afganistan
- ☐ Diğer ……..

2. Cinsiyetiniz?

- ☐ Kadın
- ☐ Erkek
- ☐ Diğer ……...

3. Yaş grubunuz?

- ☐ 18-25 yaş
- ☐ 26-35 yaş
- ☐ 36-45 yaş
- ☐ 46-55 yaş
- ☐ 56 ve üstü yaş

4. Medeni durumunuz?

- ☐ Evli
- ☐ Hiç evlenmedim
- ☐ Boşanmış
- ☐ Ayrı yaşıyor

5. Eğitim düzeyiniz?

- ☐ Okur-yazar değil
- ☐ Okur-yazar
- ☐ İlkokul
- ☐ Ortaokul
- ☐ Lise
- ☐ Üniversite

6. Aylık gelir düzeyiniz?

- ☐ Gelirim yetmiyor
- ☐ Gelirim yetiyor
- ☐ Gelirim yetiyor ve tasarruf ediyorum

7. Mesleğiniz?

- ☐ Öğrenci
- ☐ Ev hanımı
- ☐ İşçi
- ☐ Memur
- ☐ İşsiz
- ☐ Emekli
- ☐ Diğer

8. Yaşamınızın en çok geç geçtiği yer?

- ☐ İl merkezi
- ☐ İlçe merkezi
- ☐ Köy

9. Kaç yıldır Mersin'de yaşıyorsunuz?

- ☐ 0-5
- ☐ 6-10
- ☐ 11-15
- ☐ 16 ve üstü

10. Mersin'e göç ederek mi geldiniz?

- ☐ Hayır
- ☐ Köyden göç
- ☐ İlçeden göç
- ☐ İl merkezinden göç

11. Dinî eğitim aldınız mı?

- Almadım
- Ailemden
- Cami, Kur’an kursu vb.
- Yakın çevremden
- Diğer (Lütfen belirtiniz

12. Sosyal medyada dinî bilgileri takip ediyor musunuz?

- Asla
- Nadiren
- Ara sıra
- Her zaman

13. Dinî görevlerinizi yerine getirme düzeyinizi derecelendiriniz?
(1 en düşük-5 en yüksek)

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

14. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? (Anketör tarafından açıklanacaktır)

- Ateist
- Deist
- Agnostik
- Teist
- Diğer (Lütfen belirtiniz)

EK-3: Dini Yönelim Ölçeği

	1-kesinlikle uygun değil	2	3	4	5	6	7-kesinlikle uygun
1. İçimden geldiği için Allah'a inanırım.							
2. Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim.							
3. Dinimin gerekli gördüğü bütün kuralları yerine getirmeye çalışırım.							
4. Birçok dini konu hakkındaki görüşlerim hâlâ değişmektedir.							
5. Din kuralları değiştirilemez bir bütündür; ya hepsini olduğu gibi kabul edersiniz, ya da hepsini reddedersiniz.							
6. Dini sorgulamadan sunulduğu gibi kabul edemem.							
7. Allah'ın varlığını sık sık derinden hissederim.							
8. İbadet, benim için Allah'tan bir şey dileme fırsatı değil, sükûnet ve Allah'ın varlığını hissetme yoludur.							
9. Dinin kurallarını sorgular ve kendime göre uygularım.							
10. Dua etmemin amacı, mutlu ve sakin bir hayatı garanti etmektir.							
11. Din, her şeyden önce başıma acı ve felaket geldiği zaman beni teselli eder.							
12. İnançlı bir kişi olarak dini kuralların yarım yamalak uygulanmasına karşıyım.							
13. Allah'a gönülden bağlı olmanın, doğru ve mükemmel bir din anlayışına sahip olmaktan daha önemli olduğunu düşünüyorum.							
14. Ben değiştikçe dini inançlarım da benimle birlikte değişip gelişir.							
15. İbadet etmek için en önemli sebep, Allah'ın yardımını ve korumasını sağlamaktır.							
16. Öbür dünyada cezalandırılmamak adına dini kurallara bağlı yaşamaya çalışırım.							
17. Toplumda iyi bir yer edinmek için dinime bağlı kalmaya çalışırım.							
18. İçimden geldiği için dua ederim.							
19. Dine şüpheci yaklaşmanın beni yeni açılımlara yönlendirdiğini düşünüyorum.							
20. Hayatta her konuda dini kuralları temel alırım.							
21. Dinimin öngördüğü kurallar üzerinde sorgulanıp yorum yapılmasını dine karşı gelmekle bir tutarım.							

EK-4: Tanrı Algısı Ölçeği

	1-Hiç yansıtmıyor	2	3	4	5-Tamamen yansıtıyor
1 O'nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.					
2 O'nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.					
3 O'nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.					
4 O'nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: sevgi.					
5 O'nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.					
6 O'nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.					
7 O'nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.					
8 O'nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.					
9 O'nu düşünmek bana güven veriyor.					
10 O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.					
11 O'nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor.					
12 O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.					
13 O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.					
14 O'nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.					
15 O, benim için korkutucudur.					
16 Zor zamanlarımda, O'nun, yanımda olmadığını hissediyorum.					
17 O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.					
18 O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.					
19 O'nu düşünmekle huzur buluyorum.					
20 O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.					
21 O'nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.					
22 O'nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.					

EK-5: Seküler Tutum Ölçeği

	1-Hiç katılmıyorum	2	3	4	5-Tamamen katılıyorum
1- Bilimsel gelişmelerle birlikte dinin önemi giderek azalacaktır					
2- Ölümcül hastalığa yakalanmış yetişkin bir hastanın kendi yaşamına son verme hakkı vardır					
3- Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulması gerektiğini düşünüyorum					
4- İnsanın kalbi temiz olduğu sürece dindar olup olmaması önemli değildir					
5- Dinî konulardan ziyade dünyevi konular daha önemlidir					
6- Hastalıkların iyileşmesinde duanın etkili olduğunu düşünüyorum					
7- Organ bağışının yetersiz olmasında dinî inançların etkili olduğunu düşünüyorum					
8- Dinî inançların akla yatkın olması önemlidir					
9- Dinî inançlar hastanın sağlığına olumlu etki eder					
10- İnsanın karşılaştığı bütün problemler, dinin yardımı olmaksızın bilim tarafından çözülebilir					
11- Dua, hayatımda önemli bir yere sahiptir					
12- Dinin, insan hayatının her alanına müdahale etmemesi gerektiğini düşünüyorum					
13- Dinî inançlarım gereği içki içmem					
14- Kutsal gün ve gecelerde dua edilmesi gerektiğini düşünüyorum					
15- Şifayı veren Allah'tır					
16- Ahlaklı yaşadığı sürece insanın dindar olup olmaması önemli değildir					
17- Benim hayatımda ekonomik faktörler dinden daha önceliklidir					
18- Bütün hayata bakışımın arkasında dinî inançlarım yer almaktadır					
19- İnsanlar günlük hayatlarını dine göre şekillendirmelidir					
20- Bir insanın hayatta huzurlu olması için dindar olması gerekmez					

EK-6: Ölçek Kullanım İzni

Zimbra

Re: Seküler Tutum Ölçeği Kullanma İzin Talebi

Kimden : 30 Ağu 2020 Paz 18:32

Konu : Re: Seküler Tutum Ölçeği Kullanma İzin Talebi

Kime :

Elbette hocam, memnuniyet duyarım. Gerekli atıfları yapmak kaydıyla kullanabilirsiniz.
Çalışmanızda kolaylıklar diliyorum

30 Ağu 2020 Pzr 18:29 tarihinde şunu yazdı:

Sayın Talip DEMİR Hocam;
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN danışmanlığında doktora çalışması yapmaktayım. Dünyevileşme-dindarlık ilişkisini ölçmeye çalıştığım araştırmamda, tarafınızdan geliştirilen "Seküler Tutum Ölçeği"ni izniniz olursa kullanmak istiyorum.
Teşekkür ediyor, iyi çalışmalar diliyorum.
Murat KALIÇ

Zimbra

Re: Tanrı Algısı Ölçeği Kullanma İzin Talebi

Kimden : 30 Ağu 2020 Paz 18:59

Konu : Re: Tanrı Algısı Ölçeği Kullanma İzin Talebi

Kime :

Olcegi calismanizda kullanabilirsiniz. Basarilar dilerim.

Android için Outlook'u edinin

From
Sent
To:
Subject: Tanrı Algısı Ölçeği Kullanma İzin Talebi

Sayın Özlem GÜLER Hocam;
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN danışmanlığında doktora çalışması yapmaktayım. Dünyevileşme-dindarlık ilişkisini ölçmeye çalıştığım araştırmamda, tarafınızdan geliştirilen "Tanrı Algısı Ölçeği"ni izniniz olursa kullanmak istiyorum.
Teşekkür ediyor, iyi çalışmalar diliyorum.
Murat KALIÇ

Zimbra

Re: Müslüman Dini Yönelim Ölçeği İzin Talebi

Kimden : 01 Eyl 2020 Sal 10:42

Konu : Re: Müslüman Dini Yönelim Ölçeği İzin Talebi

Kime

Merhaba,
Ölçeği kullanabilirsiniz tabi, detaylar tezimde mevcut.

Çalışmalarınızda kolaylıklar dilerim

Dr. Nilüfer Ercan
İstinye Üniversitesi
Psikoloji Bölümü

iOS için Outlook uygulamasını edinin

Gönderen:
Gönderildi
Kime:
Konu: Müslüman Dini Yönelim Ölçeği İzin Talebi

Sayın Nilüfer ERCAN Hocam;
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN danışmanlığında doktora çalışması yapmaktayım. Dünyevileşme-dindarlık ilişkisini ölçmeye çalıştığım araştırmamda, tarafınızdan geliştirilen "Müslüman Dini Yönelim Ölçeği"ni (2009) izniniz olursa kullanmak istiyorum.
Teşekkür ediyor, iyi çalışmalar diliyorum.
Murat KALIÇ

EK-7: Etik Kurul İzni

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : **56786525-050.04.04 /** 82709 12 Aralık 2020
Konu : Etik Kurul Kararı Hakkında

Sayın Murat KALIÇ
İlahiyat Fakültesi

İlgi: 03/09/2020 tarihli başvurunuz.

"Dünyevileşme-Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Etik Kurulunun 30/11/2020 tarihli toplantısında alınan 08/160 sayılı kararın bir örneği ilişikte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi saygılarımla rica ederim.

EKLER:
Karar Örneği (1 sayfa)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : **30/11/2020**

Toplantı Sayısı : **8**

Karar Sayısı : **160**

160-İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Murat Kalıç'**ın "Dünyevileşme-Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Murat Kalıç'**ın "Dünyevileşme-Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi" başlıklı tezi ile ilgili araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

ÖZET

DÜNYEVİLEŞME VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

KALIÇ Murat

Doktora Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ağustos, 2021; Sayfa Sayısı, 291

Bu çalışmada, seküler tutum ve Tanrı algısından yola çıkarak "dünyevileşme"; dinî yönelimden hareketle de "dindarlık" düzeyi belirlenerek dünyevileşme ve dindarlık ilişkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma, birçok farklı lokasyondan göç alarak hızlı bir demografik değişim sürecine girmesi ve özellikle farklı dünya görüşlerini aynı havzada buluşturarak "karmaşık bütünsellik" örneği gösteren ender kentlerden olmasıyla dikkat çeken Mersin ilinde gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırma deseninin oluşturduğu bu araştırmada, 406 katılımcının dünyevileşme olgusu karşısındaki dindarlık düzeyleri ve bunun bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Buna göre araştırma, "ilişkisel tarama modeli" merkeze alınarak düzenlenmiştir. Araştırma verileri; "Seküler Tutum Ölçeği", "Tanrı Algısı Ölçeği" ve "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır.

Araştırma sonucunda mutlak olarak dünyevi/seküler tutumun dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, sevgi yönelimli Tanrı algısının dinî yönelimi olumlu ve anlamlı; korku yönelimli Tanrı algısının ise olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır.

Bulguların ayrıntılı olarak ele alınması için ölçek alt boyutlarının analize dâhil edilmesi neticesinde, dünyevileşme/sekülerlik ve modernlik tutumunun içsel dinî

yönelimi olumsuz; rasyonellik tutumunu ise olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, dünyevileşme/sekülerlik tutumunun katı kuralcı dinî yönelimi ve dışsal dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca, modernlik ve rasyonellik tutumlarının sorgulayıcı dinî yönelimi olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, sevgi yönelimli Tanrı algısının; içsel dinî yönelimi, katı kuralcı dinî yönelimi ve dışsal dinî yönelimi olumlu ve anlamlı olarak yordamakta olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık korku yönelimli Tanrı algısının, katı kuralcı dinî yönelimi ve dışsal dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sevgi yönelimli Tanrı algısının, sorgulayıcı dinî yönelimi olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu görülmüştür. Araştırma, sevgi yönelimli Tanrı algısının, dünyevileşme/sekülerlik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu; korku yönelimli Tanrı algısının ise dünyevileşme/sekülerlik tutumunu yordamadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte sevgi ve korku yönelimli Tanrı algısının, modernlik ve rasyonellik tutumunu olumsuz ve anlamlı olarak yordamakta olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinî Yönelim, Dünyevileşme, Sekülerleşme, Seküler Tutum, Tanrı Algısı.

ABSTRACT

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN WORLDLINESS AND RELIGIOUSNESS

KALIÇ Murat

Doctoral Thesis, Department of Philosophy and Religious Studies

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

August, 2021; Number of Pages, 291

This research aimed to reveal the relationship between worldliness and religiousness by determining the level of "religiousness" based on religious orientation and "worldliness" based on secular attitude and perception of God.

The research was conducted in Mersin, which attracts attention by taking migration from many different locations, entering a rapid process of demographic change and especially being one of the rare cities that shows an example of "complex integrity" by bringing different world views together on the same ground. In this research composed of the quantitative research design, it was aimed to determine the religiousness levels of 406 participants in the face of the worldliness phenomenon and whether they differed by independent variables. In this context, the research was centered on the "relational screening model". The research data were collected using the "Secular Attitude Scale", "The Perfection of God Scale" and "Reconstructed Muslim Religious Orientation Scale".

As a result of the research, it was revealed that worldly/secular attitude negatively and significantly predicted religious orientation. On the other hand, it was put forward that love-oriented perception of God positively and significantly predicted religious orientation while fear-oriented perception of God negatively and significantly predicted it.

As a result of the inclusion of scale dimensions in the analysis for detailed examination of the findings, it was found that worldliness/secularity and modernity attitude negatively predicted internal religious orientation, while rationality attitude positively and significantly predicted it. In addition, it was found that the attitude of worldliness/secularity negatively and significantly predicted strict rule-based religious orientation and external religious orientation. Moreover, it was revealed that attitudes of modernity and rationality positively and significantly predicted questioning religious orientation. In the research, the love-oriented perception of God was found to positively and significantly predicted internal religious orientation, strict rule-based religious orientation and external religious orientation. On the other hand, it was revealed that the fear-oriented perception of God negatively and significantly predicted strict rule-based religious orientation and external religious orientation. Furthermore, it was observed that the love-oriented perception of God negatively and significantly predicted questioning religious orientation. The research revealed that love-oriented perception of God negatively and significantly predicted worldliness/secularity attitude, while fear-oriented perception of God did not predict these attitudes. In addition, it was found that the love and fear-oriented perception of God negatively and significantly predicted the attitude of modernity and rationality.

Keywords: Religious Orientation, Worldliness, Secularization, Secular Attitude, Perception of God.